

ІДОЛИ СЕРЦЯ

ПРО МАРНЕ СПОДІВАННЯ ЩАСТЯ ВІД ГРОШЕЙ,
СЕКСУ, УСПІХУ ТА ВЛАДИ — І ЄДИНУ НАДІЮ,
ЩО СПРАВДІ МАЄ ЗНАЧЕННЯ В ЖИТТІ

ТІМОТІ КЕЛЛЕР

СХВАЛЬНІ ВІДГУКИ

«У цій книзі Келлер аргументовано й біблійно переконує, що християни не зможуть глибоко зрозуміти ні себе, ні сучасну культуру, якщо спершу не розпізнають ідолів власного серця».

— *Christianity Today*

«Тімоті Келлер уміє як ніхто інший відкрити нам очі на біблійні істини. Так само як у книзі “Марнотратний Бог”, а тепер у праці “Ідоли серця” — все побудоване на проникливому і водночас зрозумілому висвітленні глибини біблійних історій. Щоразу, коли я читаю одну з цих історій у книгах Келлера, мені здається, ніби чую її вперше... “Ідоли серця” — одна з найкращих книжок, які я читав».

— *Тім Чалліс*, пастор Grace Fellowship Church,
автор християнських книг

«Книга “Ідоли серця” вщент розбиває зарозумілі та вузькоглядні думки про те, що порушення першої заповіді було старозавітною проблемою і мало стосується сучасного життя. Майстерне поєднання біблійної теології з багаторічним досвідом зцілюючих душевних операцій дає Келлерові змогу викрити найпотаємніші глибини нашого життя. Пориньте в подорож цією книгою — і ви, як ніколи раніше, продіагностуєте своє серце... прочитане не залишить вас байдужими».

— *Девід Гернер*, професор Westminster Theological Seminary

«Келлерова мудрість і глибоке розуміння Біблії, викладені у зрозумілому, цікавому й проникливому стилі, можуть допомогти як християнам, так і нехристиянам знайти дорогу, правду й життя».

— *World magazine*

COUNTERFEIT GODS

THE EMPTY PROMISES OF MONEY,
SEX, AND POWER, AND THE ONLY HOPE
THAT MATTERS

TIMOTHY KELLER

ІДОЛИ СЕРЦЯ

ПРО МАРНЕ СПОДІВАННЯ ЩАСТЯ ВІД ГРОШЕЙ,
СЕКСУ, УСПІХУ ТА ВЛАДИ — І ЄДИНУ НАДІЮ,
ЩО СПРАВДІ МАЄ ЗНАЧЕННЯ В ЖИТТІ

ТІМОТІ КЕЛЛЕР

КАНА

ХРИСТІЯНСЬКЕ
ВИДАВНИЦТВО

ТЕРНОПІЛЬ
2022

Тімоті Келлер.

- К 34 Ідоли серця. Про марне сподівання щастя від грошей, сексу, успіху та влади — і єдину надію, що справді має значення в житті / Тімоті Келлер. — Тернопіль: Християнське видавництво Кана, 2022. — 216 с.

ISBN 978-617-95143-4-0 (Християнське видавництво Кана)

ISBN 978-966-938-598-7 (Видавництво «Свічадо»)

Успіх, справжнє кохання, розкішне життя, влада та контроль ...

Багато хто з нас мріє про ці речі, вбачаючи у них ключ до щастя, — однак у глибині нашого серця завжди тліє підозра, що вони можуть не справдити наших надій. Останній економічний колапс пролив нове світло на ці наші омріяні життєві цілі. Протягом кількох місяців мільйони людей втратили багатство, кар'єру, майно і щасливий шлюб. Не дивно, що так багато з них почуваються загубленими, самотніми, розчарованими та обуреними. Правда в тому, що ми перетворили ці хороші речі на богів нашого серця, котрі, однак, нездатні дати нам те, чого ми справді потребуємо. Є тільки один-єдиний Бог, який може сповна й істинно задовольнити наші прагнення, і тепер якнайкращий час, щоб особисто зустрітись з Ним знов — або вперше.

УДК 27-277-29

Якщо не вказано інше, цитати з Біблії наведені за перекладом Рафаїла Туркоянка. Також використані переклади Івана Огієнка (ПО), Івана Хоменка (ПХ) та сучасною мовою (ПСМ), UMT.

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб без письмової згоди правовласника заборонено.

ISBN 978-617-95143-4-0 (Християнське видавництво Кана)

ISBN 978-966-938-598-7 (Видавництво «Свічадо»)

*Моїм синам: Девідові, Майклу та Джонатану,
які вміють розпізнавати фальш*

ЗМІСТ

ВСТУП	
Фабрика ідолів	9
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ	
Усе, чого ви коли-небудь прагнули	25
РОЗДІЛ ДРУГИЙ	
Кохання — не все, що вам потрібно	43
РОЗДІЛ ТРЕТІЙ	
Гроші змінюють усе	65
РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ	
Спокуса успіху	85
РОЗДІЛ П'ЯТИЙ	
Сила і слава	107
РОЗДІЛ ШОСТИЙ	
Приховані ідоли нашого життя	131
РОЗДІЛ СЬОМИЙ	
Кінець фальшивих богів	155
ЕПІЛОГ	
Як виявити своїх ідолів і змістити їх Богом	165
ПРИМІТКИ	177
БІБЛІОГРАФІЯ	201
ПОДЯКИ	203
ПРО АВТОРА	204

ВСТУП

ФАБРИКА ІДОЛІВ

«У світі більше ідолів, аніж справжніх речей».

Фрідріх Ніцше. Сутінки ідолів

Дивна меланхолія

Із вибухом глобальної економічної кризи в середині 2008 року почалась і трагічна послідовність самогубств колись багатих та впливових людей. Виконувач обов'язків фінансового директора Федеральної іпотечної корпорації США, відомої як *Freddie Mac*, повісився у підвалі власного дому. Генеральний директор компанії *Sheldon Good*, провідного організатора аукціонів нерухомості у США, пустив собі кулю в скроню, сидючи за кермом свого червоного «ягуара». Французький фінансовий менеджер, який інвестував кошти європейських королівських родин та інших представників соціальної еліти — і втратив мільярд чотирьох мільйонів доларів, вклавши їх у фінансову піраміду Бернарда Медоффа, — перерізав собі жили просто у своєму кабінеті на Медісон-авеню. Один з керівників банку *HSBC* повісився в гардеробі готельного номера ціною 500 фунтів за ніч у фешенебельному лондонському районі Найтсбрідж. Коли один з директорів *Bear Stearns* дізнався, що йому не знайдеться роботи в банку *JPMorgan Chase*, який викупив його збанкрутовану фірму, він прийняв кінську дозу наркотиків і вистрибнув із двадцять дев'ятого поверху свого офісного хмарочоса. Один із його друзів прокоментував це так: «Ота історія з *Bear Stearns* зламала його дух».¹ Усе це до болю нагадувало масові самогубства під час біржового краху 1929 року.

У 1830-х роках, у своїх знаменитих подорожніх нотатках з Америки, Алексіс де Токвіль відзначив «дивну меланхолію, що переслідує жителів цього краю... посеред їхнього достатку».² Американці гадали, що матеріальний добробут втамує їхню жагу щастя, але ця надія була ілюзорна, бо, як зауважував Токвіль, «недосконалі радощі цього світу не здатні задовольнити людське серце».³ Оця дивна меланхолія проявляється дуже по-різному, але завжди

веде до того самого відчаю, коли людина усвідомлює, що так і не змогла реалізувати своїх прагнень.

Існує важлива відмінність між жалем та відчаєм. Жаль — це душевний біль, який можна втамувати. Жаль настає тоді, коли людина втрачає якесь одне благо з-поміж багатьох інших. Наприклад, коли ви зазнали невдачі в кар'єрі, то можете знайти розраду в колі родини, яка допоможе вам пережити це випробування. Натомість людину у відчаї неможливо розрадити, бо причина відчаю — у втраті *найважливішого*. Коли ви втрачаєте головне джерело своєї надії чи сенс усього свого життя, вам уже нема звідки почерпнути розраду. Це надломлює ваш дух.

Звідки ж береться та «дивна меланхолія», що пронизує наше суспільство навіть посеред буму шаленої активності — й виливається у глибокий відчай, тільки-но достаток змінюється скрутою? Токвіль каже, що головна її причина — в захопленні «недосконалими радощами цього світу» і намаганні побудувати навколо них усе своє життя. Це і є визначення ідолопоклонства.

Переповнена ідолами культура

Слово «*ідолопоклонство*» викликає в уяві сучасної людини образ дикунів, які стоять навколішки перед статуями. У Книзі Дії святих апостолів можна знайти яскраві описи тої культури, що панувала в античному греко-римському світі. Тоді кожне місто поклонялося своїм улюбленим божествам і будувало храми на їхню честь. Коли апостол Павло прибув до Афін, то побачив, що місто буквально переповнене спорудами різних божеств (Дії 17:16). Усіх їх, певна річ, затьмарював Парфенон, храм богині Афін, але в публічному просторі не бракувало й інших богів, серед яких були Афіродіта — богиня краси, Арес — бог війни, Артеміда — богиня плодючості й багатства, Гефест — бог ремесел.

Під цим оглядом наше сучасне суспільство принципово не відрізняється від античного. У кожній культурі є свій набір панів-

них ідолів. У кожній з них є свої «жерці», свої тотеми й ритуали. Кожна має свої храми поклоніння — офісні хмарочоси, модні курорти, спортзали, студії краси чи стадіони — де люди приносять жертви задля того, щоб отримати благословення хорошого життя й відвернути можливі нещастя. Чим же є краса, влада, гроші, успіх, як не тими ж таки ідолами, що набули в нашому особистому житті й суспільстві просто божественних масштабів? Ми тепер уже не падаємо навколішки перед статуєю Афродіти, але скільки молодих жінок впадають у депресію чи отримують розлади харчування через нав'язливу стурбованість своїм зовнішнім виглядом?! Ми вже не приносимо в жертву фіміам перед богинею Артемідіою, та в гонитві за грошима й кар'єрою легко можемо принести їм у жертву своїх дітей, ми готові занедбувати сім'ї та друзів задля того, щоби поліпшити власні позиції на роботі чи в бізнесі й здобути більше статків та престижу.

Після того, як губернатор штату Нью-Йорк Еліотт Спітцер погубив свою кар'єру, оскардалившись причетністю до зорганізованої мережі елітної проституції, Девід Брукс зауважив, що наша культура породила цілу категорію успішних людей, яким притаманний фатальний дисбаланс між високим соціальним статусом і повною нездатністю налагоджувати звичайнісінькі життєві стосунки.

Ці люди мають усі соціальні навички, потрібні для побудови вертикальної взаємодії з начальством та впливовими особами, але цілковито безпорадні, коли йдеться про горизонтальні стосунки з чоловіком або жінкою, друзями, сім'єю. «Десятки кандидатів у президенти запевняють, нібито балотуються на цей пост заради власних сімей і їхнього майбутнього, хоча все своє життя вони провели в політичних кампаніях далеко від сім'ї». З плином років вони з боєм усвідомлюють, що «високий статус — далеко не все, що їм треба, і визнають свою самотність».⁴ Між ними та їхніми дітьми і подружніми партнерами вже виникло глибоке відчуження. І вони пробують загоїти цю рану: крутять романи на стороні, вдаються до інших відчайдушних кроків, щоб заповнити свою

внутрішню порожнечу. А далі — розпад сім'ї, публічний скандал або й одне, й інше.

Вони принесли в жертву ідоліві успіху все, що мали, — та цього виявилось недостатньо. У стародавні часи божества були аж надто кровожерливі, й задовольнити їх було непросто. Такими вони лишилися й сьогодні.

Ідоли життя

Упродовж останніх двадцяти років, у період буму інтернет-компаній та роздування бульбашок на біржах і на ринку нерухомості, говорити з людьми на цю тему, а тим паче переконувати їх у хибності їхнього мислення, було непросто. Проте катастрофічний економічний обвал 2008–2009 років оголив суть того, що тепер прийнято називати «культурою пожадливості». Ще давним-давно апостол Павло написав, що пожадливість — це не просто поведінкова вада, а «ідолослужіння» (Кол. 3:5). Гроші, остерігає апостол, можуть набувати в очах людини божественних атрибутів, і тоді наше ставлення до грошей стає схожим на поклоніння або культ.

Гроші можуть викликати духовну залежність, а її глибину — як то буває з усіма залежностями — сама жертва не усвідомлює. Ми йдемо на дедалі більші ризики, щоб отримувати все менше й менше вдовolenня від того, чого хворобливо прагнемо, — аж поки це не ламає нас фізично та психічно. І тоді, поступово оговтуючись, питаємо себе: «Що я думав? Як міг бути такий засліплений?» Ми — немовби та людина, яка прокидається вранці з похмілля й насилу пригадує, що ж було попереднього вечора. Але чому так стається? Чому ми поводимося так ірраціонально? Чому цілковито втрачаємо орієнтацію в тому, що правильно, а що ні?

Та тому, відповідає нам Біблія, що людське серце — «фабрика ідолів».⁵

Більшість людей, чуючи про «ідолів», уявляють якісь статуї — або принаймні чергову поп-зірку, котру благословив на сходження

в естрадне небо ведучий «Американського ідола»^{*} Саймон Ковелл. Традиційне ідолопоклонство збереглося в дуже небагатьох куточках світу, тоді як внутрішнє ідолопоклонство, ідолопоклонство серця — поширене скрізь і всюди. У Книзі пророка Єзекиїля 14:3 Бог каже про Ізраїлевих старійшин: «Ці чоловіки впустили у свої *серця* власних ідолів». Такому звинуваченню ці старійшини, певно, дивувалися, точнісінько, як ми тепер: «Ідоли? Які ще ідоли? Не бачу ніяких ідолів». Але Бог мав на увазі, що людське серце бере різні речі, самі собою цілком добрі, як-от кар'єра, кохання, матеріальні статки чи навіть сім'я — і підіймає їх на найвищий п'єдестал. Наше серце обожає їх так, наче вони — основа усього нашого життя, бо нам здається, що ці речі, коли ми їх здобудемо, дадуть нам значимість, впевненість, безпеку та самореалізацію.⁶

Ключовий елемент у сюжеті «Володаря перснів» — це Перстень Влади темного повелителя Саурона. Цей перстень калічить душу кожного, хто його носить, хоч які би добрі наміри мала людина. Це, кажучи словами професора Тома Шіппі, «психічний підсилювач», який вловлює найглибші бажання людського серця і посилює їх до такого ступеня, що вони перетворюються на ідола.⁷ Деякі позитивні персонажі «Володаря перснів» прагнули визволити невільників, захистити землі свого народу від загарбників, покарати по заслугах лиходіїв. Усе це — добрі цілі. Та під дією персня вони ставали готові на все, — *геть усе без ніяких застережень*, — аби тільки досягти бажаного. Так добра річ перетворювалася на ідола, що не лишав місця для жодних інших цінностей або стосунків.

Перстень дедалі сильніше поневолював та узалежнював свого власника, адже ідол — це щось, без чого ми не можемо жити. Ми просто мусимо це мати, і заради цього не вагаємося ламати правила, яких колись дотримувалися, ми готові завдавати болю

* В оригіналі *American Idol* — реаліті-шоу на телеканалі Fox у США. Тематика телепередачі полягає у змаганні виконавців за контракт на звукозапис, зйомки кліпів, багатство та славу. Схожим українським аналогом є шоу «Голос країни». (Тут і далі примітки перекладача.)

не тільки іншим, а й самим собі. Ідоли — це хворобливі духовні залежності, які ведуть до страшного зла — не тільки у книжці Толкіна, а й у реальному житті.

Ідолом може стати будь-що

Такі моменти в історії людської культури, як-от тепер, дають нам добру нагоду для роздумів. Сьогодні багато людей стали значно відкритіші до біблійних застережень про те, що гроші можуть стати чимось більшим, аніж просто гроші. Вони можуть стати могутнім богом, який змінює наше життя й формує саму нашу культуру, ідолом, який калічить серця своїх поклонників. Проте дуже небезпечним є те, що ми надто зациклилися на проблемі пожадливості, яку помічаємо здебільшого тільки в «отих багатіїв десь там далеко», не усвідомлюючи глибокої і важливої істини: ідолом може бути що завгодно.

Найвідоміший моральний кодекс у світі — це Декалог, або Десять заповідей. Перша ж заповідь у ньому звучить так: «Я — Господь, твій Бог... У тебе не буде інших богів, крім Мене!» (Вих. 20:2–3). Тут виникає природне питання: «Що мається на увазі під “іншими богами”?» Відповідь можна знайти в наступних віршах: «Не робитимеш собі жодного ідола ні будь-якої подоби того, що на небі вгорі, чи на землі внизу, чи у водах під землею. Не поклонятимешся їм і не служитимеш їм» (Вих. 20:4–5). Інакше кажучи, «іншими богами» може бути все, що тільки існує у світі! Більшість людей знає, що ідолом можуть бути гроші. Чимало погодиться, що ідолом може бути секс. Проте ідолом, підміною Бога, фальшивим божеством може стати *будь-що* в нашому житті.

Недавно я чув про бойового офіцера, який у фізичних тренуваннях і встановленні військової дисципліни у підрозділі доходив до таких крайнощів, що зламав бойових дух солдатів. У бою це призвело до проблем з комунікацією і, як наслідок, до людських втрат. Я знав жінку, яка росла в бідності, а ставши дорослою, так

наполегливо прагнула до фінансової забезпеченості, що відкинула багато шансів зав'язати добрі, перспективні стосунки і, зрештою, вийшла заміж за багатія, котрого зовсім не любила. Це призвело до скорого розлучення і до всіх тих фінансових проблем, яких вона так прагнула уникнути. Відомо також, що декотрі гравці бейсбольної вищої ліги намагалися не просто грати на гідному рівні, а потрапити в «Залу слави», що підштовхувало їх вживати стероїди та інші заборонені препарати. Внаслідок цього вони підірвали власне тілесне здоров'я та свою репутацію значно більше, ніж це було б, якби прагнули бути не найкращими, а просто добрими гравцями. Ті речі, на яких ці люди хотіли збудувати своє щастя, обернулися в їхніх руках на порох саме *тому*, що вони пробували зробити з них єдину основу власного щастя. В кожному з цих випадків те, що могло лишатися одною з багатьох добрих речей, було зведене в ранг абсолюту — ідола — вимоги якого нівелиювали всі конкуруючі цінності.⁸ Однак фальшиві боги завжди розчаровують своїх шанувальників, а часто й доводять їх до краху.

Хіба ж неправильно стежити за дисципліною в армії, дбати про власну фінансову безпеку чи розвивати свою спортивну майстерність? Ні, якраз навпаки. Але ці історії демонструють типову помилку, якої припускаються люди, коли чують біблійні застереження проти ідолопоклонства. Ми думаємо, що ідоли — це щось погане, але так буває дуже рідко. Що кращою і бажанішою є певна річ, то з більшою ймовірністю будемо вважати, що саме вона може задовольнити наші найсокровенніші потреби та сподівання. Фальшивим богом може стати що завгодно, а особливо те, що є найкращим у людському житті.

Як створити собі ідола

Що таке ідол? Це будь-яка річ, що стала для вас важливішою за Бога; що займає у вашому серці та уяві більше місця, ніж Бог. Це річ, від якої ви чекаєте всього того, що може дати тільки Бог.⁹

Фальшивий бог — це всяка річ, яка відіграє у вашому житті таку суттєву й визначальну роль, що, втративши її, ви відчуваєте, наче втратили сенс життя. Ідол займає у вашому серці таке панівне становище, що ви, не роздумуючи ні миті, готові витратити на нього більшу частину свого часу й енергії, своїх емоційних та фінансових ресурсів. Це може бути сім'я та діти, кар'єра й заробляння грошей, успіх і визнання з боку критиків або ж бездоганна репутація та соціальний статус. Це можуть бути романтичні стосунки, визнання з боку колег, професійна компетентність і майстерність, безпечні та комфортні умови життя, зовнішня краса, інтелект, якась грандіозна політична чи соціальна ідея, власна моральність та доброчесність або навіть успіх у християнському служінні.

Коли весь сенс вашого життя в тому, щоби виправити життя іншої людини, ми можемо назвати це «співзалежністю», але за суттю це теж ідолопоклонство. Ідол — це всяка річ, дивлячись на яку, ми промовляємо у глибині свого серця: «Якщо я здобуду це, то моє життя матиме сенс, знатиму, що я чогось вартий, я віднайду почуття безпеки й власної значущості». Таке ставлення до речей можна описувати по-різному, але найкраще його характеризує слово «поклоніння».

У давнину язичники не випадково зображали стільки різних речей в образах богів. У них були боги сексу, боги праці, боги війни, боги грошей, боги уособлення народу чи держави — а все тому, що будь-що в нашому житті може стати тим богом, який панує над серцем людини або й над життям усього народу. Наприклад, тілесна краса — це чудова річ, та якщо ви обожаєте її і робите з неї найважливішу річ у своєму житті, то це вже не просто краса, це Афродіта. Є люди, — чи навіть ціла культура, — які безперестанно мучаться з приводу власного вигляду, витрачають на це купу часу та грошей, роблять безглузді висновки про інших на підставі тільки їхньої зовнішності. Коли щось має для вашого щастя, вашої ідентичності, сенсу вашого життя більше значення, ніж Бог, — то це і є ваш ідол.

Біблійне поняття ідолопоклонства надзвичайно багатовимірне. Воно поєднує в собі інтелектуальні, психологічні, соціальні, культурні та духовні категорії. Бувають особисті ідоли, такі як романтичне кохання або сім'я, гроші, влада чи успіх, доступ у певні соціальні кола, емоційна прив'язаність до вас інших людей, здоров'я, спортивна форма, тілесна врода. Багато хто шукає в таких-от речах джерело надії, сенс життя, самореалізацію, — хоча все це може дати нам тільки Бог.

Є ідоли, властиві культурі як такої: військова сила, технологічний прогрес, економічне процвітання. Ідоли традиційного суспільства — це родина, робота, обов'язок, моральна доброчесність, а ідоли сучасної західної культури — індивідуальна свобода, самопізнання, особистий достаток, розкриття власного потенціалу. Всі ці речі, добрі самі собою, можуть набувати в суспільстві непропорційної ваги. Вони обіцяють нам безпеку, мир і щастя, якщо тільки ми покладемо їх в основу нашого життя.

Бувають також інтелектуальні ідоли, часто звані «ідеологіями». Наприклад, європейські інтелектуали кінця ХІХ — початку ХХ століття здебільшого поділяли думку Руссо про те, що людина зі своєї природи добра, а всі наші соціальні проблеми — наслідок недостатньої освіти й поганої соціалізації. Друга світова війна зруйнувала цю ілюзію. Беатріс Вебб, яку багато хто вважає творцем сучасної британської системи соціального забезпечення, писала:

«Колись — чи не в 1890-му? — я записала у щоденнику: "Готова поставити все без залишку на те, що людина за своєю природою є доброю". [Тепер же, тридцять п'ять років по тому, я розумію], наскільки багато в людині лихих імпульсів та інстинктів і як мало надії подолати хоча б декотрі з них — наприклад, жагу влади й багатства — якимись змінами в [соціальних] механізмах... Ніяке знання і ніяка наука не допоможуть нам, якщо ми не приборкаємо в собі лихі імпульси».¹⁰

У 1920 році в своєму «Нарисі історії» Герберт Веллс гаряче пропагував віру в людський прогрес. Натомість у 1933-му, в «Обрисах майбутнього», вражений егоїстичністю європейських націй та їхньою готовністю до насильства, Веллс висловлював переконання, що єдина надія для світу — віддати владу в руки інтелектуалів і запровадити програму обов'язкової освіти, яка б прививала людям ідеали миру та справедливості. У 1945-му, в книжці «Розум на межі», він написав: «Отой homo sapiens, як людині подобалося себе називати... вичерпав себе». Що ж трапилося з Вебб та Веллсом? Вони взяли частково слушне твердження і звели його в ранг всеохопної істини, яка пояснює все без винятку і, спираючись на яку, можна виправити всяке лихо. «Поставити все без залишку» на добрість людської природи — значить поставити людську природу на місце Бога.

Свої ідоли, тобто безумовні, абсолютні цінності, існують у кожній професійній сфері. У світі бізнесу самовираженням жертвують в ім'я найвищої цінності — користі. Натомість у світі мистецтва все навпаки. Тут усім жертвують заради самовираження і вбачають у цьому людську свободу. Саме цього, гадають митці, понад усе потребує людство. Ідоли — скрізь і всюди.

Любити, довіряти й коритися

Щоб описати, як людина ставиться до ідолів свого серця, Біблія використовує три ключові метафори. Людина *любить* ідолів, *довіряє* їм і *кориться* їм.¹¹

Іноді Біблія, говорячи про ідолів, вдається до метафори шлюбу. Наш справжній Наречений — це Бог, та буває, що ми прагнемо інших речей більше, ніж Бога, і радіємо їм більше, ніж Йому, тобто вчиняємо духовний перелюб.¹² Романтичні стосунки або життєвий успіх можуть стати для нас тою «фальшивою любов'ю», яка дає нам відчуття власної цінності й значущості. Ідоли заповнюють нашу уяву, і їх легко розпізнати, проаналізувавши свої

мрії. Що ми полюбляємо малювати собі в уяві? Які наші найпотаємніші бажання? Те, до чого чи до кого ми звертаємося, щоби відчувати себе любимими, цінними, потрібними, красивими, є ідолами нашого життя.

Говорячи про ідолів, Біблія часто використовує релігійну метафору. Тільки Бог — наш справжній Спаситель, однак багато хто вбачає гарантію благополуччя й хорошого життя в особистих досягненнях та фінансовому достатку.¹³ Ідоли дають нам ілюзію контролю над ситуацією, і ми можемо розпізнати їх, проаналізувавши свої кошмари. Чого найбільше боїмось? Яка втрата зробить наше життя не вартим того, щоби продовжувати жити? Ми приносимо «жертви», щоб задобрити богів і отримати взамін захист та спокій. Від наших ідолів очікуємо відчуття впевненості й безпеки в житті.

Біблія також говорить про ідолів за допомогою політичної метафори. Бог повинен бути для нас єдиним Господом і Повелителем, але кого ми любимо й кому довіряємо — тому також і служимо. Все, що стає для нас важливішим і авторитетнішим за Бога, перетворюється на ідола, який поневолює нас.¹⁴ Відповідно, можемо розпізнати ідолів, задумавшись над тими емоціями, які нам найважче контролювати. Що може викликати у нас невгамовний гнів, нездоланну тривогу чи смуток? Що здатне наповнити нас непозбувним почуттям провини? Ідоли глибоко контролюють нас, оскільки ми переконані, що без них наше життя втрачає сенс.

«Те, що контролює наші думки та зусилля, стає нашим господарем. Людина, яка прагне влади, стає залежною від влади. Людина, яка прагне схвалення з боку інших, стає залежною від тих, кому сподівається догодити. Зрештою, ми більше не контролюємо себе, а новий господар нашого життя диктує, як нам жити».¹⁵

Те, що багато хто називає «психологічними проблемами», — по суті, звичайне ідолопоклонство. Хворобливий перфекціонізм,

трудоголізм, хронічна нерішучість, потреба контролювати життя інших — усе це наслідки того, що речі, самі собою цілком добрі, перетворилися на ідолів, котрі не дають нам спокою, змушуючи знову й знову догоджати їм. Ідоли починають панувати в нашому житті.

Розчарування як хороша можливість

Як ми вже бачили, є велика різниця між смутком та відчаєм. Відчай — це смуток нестерпний і нездоланий. У більшості випадків ця різниця зумовлена саме ідолопоклонством. Один корейський бізнесмен укоротив собі віку після того, як прогорів і втратив більшу частину своїх \$370-мільйонних інвестицій. «Коли корейський фондовий індекс упав нижче за 1000 пунктів, він перестав їсти, пішов у запій на кілька днів, а тоді вирішив покінчити із життям», — розповідала поліції його дружина.¹⁶ У розпал великої фінансової кризи 2008–2009 років один чоловік на ім'я Білл розповідав мені, що три роки перед тим він став християнином і відтоді головним підґрунтям захищеності в житті для нього стали не гроші, а Бог, явлений в Ісусі Христі.¹⁷ «Якби цей економічний колапс стався раніше, більш як три роки тому, то не знаю, чи зміг би його пережити. А тепер, скажу вам чесно, я щасливий як ніколи».

Нам здається, наче ми живемо в цілком секулярному світі, але на практиці й далі покладаємо всі свої надії на ідолів, цих позолочених божків нашого часу. Тепер, коли світова економіка переживає не кращі часи, багато з тих ідолів, яким ми поклонялися роками, теж попадали зі своїх п'єдесталів. І це прекрасна нагода. Ми переживаємо короткий період «розчарування». Так буває в казках, коли закляття, що наклав злий чаклун, зненацька спадає і герой отримує шанс урятуватися. У нас як окремих індивідуумів така нагода виникає тоді, коли якийсь масштабний проект, напрямок діяльності чи певна особа обманюють наші надії і не дають нам того, що вони (як нам здавалось) обіцяли. Втім, суспільству в цілому така нагода випадає надзвичайно рідко.

Щоб подолати відчай і рухатися вперед, ми повинні розпізнати ідолів нашого серця й нашої культури. Та цього недосить. Єдиний спосіб визволитися з-під руйнівного впливу фальшивих богів — це повернутися до істинного Бога. Живий Бог, що явив Себе на горі Синай і на хресті, — це єдиний Господь, який, коли ви знайдете Його, може сповнити ваші мрії та надії і готовий вас простити щоразу, коли ви Його підведете.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

**УСЕ, ЧОГО ВИ
КОЛИ-НЕБУДЬ
ПРАГНУЛИ**

Найгірше, що може статися

Більшість людей витрачають усе життя на спроби реалізувати найсокровенніші мрії свого серця. Зрештою, чи ж не для цього ми живемо: щоб «шукати своє щастя»? Ми невтомно шукаємо способів здобути те, чого прагнемо, і готові йти задля цього на великі жертви. І ми навіть не підозрюємо, що втілення цих сокровенних бажань — це, часто-густо, найгірше, що тільки може з нами статися.

Ми з дружиною знали колись одну самотню жінку, Анну, яка понад усе прагнула мати дітей. Урешті-решт вона вийшла заміж і — всупереч прогнозам лікарів — змогла вже в досить пізньому віці народити двох здорових діток. Та її мріям не судилося збутися. Одержима прагненням забезпечити дітям усе найкраще в житті, вона так і не змогла насолодитися радістю материнства. Надмірна опіка з її боку, її страхи й тривоги, її намагання контролювати кожну дрібницю в житті дітей — усе це перетворило її сімейне життя на кошмар. Її старша дочка кепсько вчилася в школі й мала серйозні психологічні проблеми. Її молодший син ріс вічно похмурим і озлобленим. Усе йшло до того, що своїми намаганнями якнайкраще влаштувати життя дітей вона зрештою могла погубити їх. Як бачимо, сповнення заповітної мрії може виявитися найгіршим, що сталося в її житті.

У кінці 1980-х Сінтія Гаймель писала: «Коли людина стає знаменитістю, тієї самісінької хвилини вона стає потворою», — і навила приклад трьох відомих голлівудських зірок, яких знала ще до того, як вони здобули славу. «Колись це були дуже навіть приємні особи, — зазначала вона, — а тепер вони мають себе за надлюдей, і боронь Боже ненароком викликати їхній гнів».¹ Вам, певно, цікаво знати, кого саме з кінозірок 1980-х вона мала на увазі, та це не має жодного значення. Просто зараз на шпальтах газет можна знайти скільки завгодно прикладів того, як на хвилі популярності люди демонструють таку самісіньку метаморфозу. Імена змінюються, але сама модель поведінки лишається незмінною.

Неминучість ідолопоклонства

Чому ж досягнення того, чого понад усе прагнуло наше серце, так часто обертається катастрофою? Апостол Павло писав, що Бог тяжко покарав римлян, віддавши їх «пожаданням їхніх сердець» (Рим. 1:24). Чому ж реалізація найпотаємніших мрій може мати фатальні наслідки? В тому ж розділі Послання до Римлян Павло підсумовує всю історію людського роду в одному реченні: «Вони поклонялися і служили творінню більше, ніж Творцеві» (Рим. 1:25). Кожна людина повинна жити заради чогось. Щось мусить захоплювати нашу уяву, викликати особливу прив'язаність і надихати нас надією. Проте Біблія вчить, що без втручання Святого Духа оцим «чимось» ніколи не буде сам Бог. Якщо ми шукатимемо сенс, надію та щастя, які може дати тільки Бог, у якихось створених речах, то зрештою залишимося ні з чим, і серце наше буде розбите. У випадку Анни, яка руйнувала життя своїх дітей, проблема була не в тому, що вона «надто сильно любила власних дітей», а в тому, що — порівняно з материнською любов'ю — її любов до Бога була надто слабка. І внаслідок цього діти — її справжні божества — були роздавлені тягарем її надій та очікувань.

Єврейські філософи Моше Гальберталь і Авішай Маргаліт, прекрасні знавці Святого Письма, у своїй спільній книжці дійшли висновку, що «основоположний принцип Біблії — це заперечення ідолопоклонства».³ Тому Біблія просто переповнена історіями, що ілюструють різноманітні форми ідолопоклонства та їхні згубні наслідки. Хоч би якого фальшивого бога обрало собі наше серце — кохання, гроші, успіх чи владу — в Біблії можна знайти яскраві приклади того, як виникає і як виявляє себе в людському житті цей конкретний вид ідолопоклонства.

Одна з ключових постатей Святого Письма — це Авраам. Він, як і більшість чоловіків у ті часи, прагнув мати сина й спадкоємця, котрий продовжив би його рід. Однак у випадку Авраама це бажання стало найсильнішим прагненням його серця. І от

нарешті, коли надії вже майже не лишалося, у нього народився син. Тепер він отримав те, чого так бажав. Але раптом Бог звелів йому позбутися того, що було для Авраама настільки цінним й очікуваним.

Божий поклик до Авраама

Згідно з Біблією, Бог явився Авраамові й дав йому приголомшливу обітницю. Якщо Авраам неухильно слухатиметься Бога, Той поблагословить усі народи землі через нього та його нащадків. Але щоб це сталося, Авраам мусив *вирушити в подорож*: «Вийди зі своєї землі й від своєї родини, і з дому свого батька — в землю, яку Я тобі покажу» (Бут. 12:1). Бог закликав Авраама покинути все, що було йому знайоме та близьке: друзів, більшу частину рідні, все те, що давало йому відчуття добробуту й безпеки, — і рушати світ за очі в пустелю. Заради Бога він повинен був відкинути всі ті земні надії та земні речі, яких прагне людське серце.

Так він і зробив. Його закликали «іти», і він «пішов, не знаючи, куди йде» (Євр. 11:8).

Та зажадавши, щоб Авраам покинув усі свої колишні надії, Бог водночас дав йому нову надію. Згідно з пророцтвом, через рід Авраама, — «твоє потомство» (Бут. 12:7) — мали отримати благословення всі народи землі. А це значило, що в Авраама будуть діти. Сара, його дружина, була неспроможна зачати. З біологічного погляду могло здатися, що в нього нема ніяких шансів. Та Бог пообіцяв, що Авраам матиме сина. Минали роки, а далі й десятиліття, й у справдженні цієї обіцянки вірити було дедалі важче. Та от, коли Авраамові було вже поза сто років, а Сарі — поза дев'яносто (Бут. 17:17, 21:5), вона завагітніла й народила сина Ісаака. Було зрозуміло, що тут не обійшлося без божественного втручання, тож хлопчика назвали ім'ям, яке означає «сміх», — натяк на те, як раділи його народженню батьки і як важко було їм повірити у сповнення Божої обітниці.

Та роки напруженого очікування не минають безслідно, як це підтвердить кожна пара, що бореться з проблемою безпліддя. Плекаючи надію, що здавалася все примарнішою, Авраам загартував свою віру, і це мало дуже велике значення. Але роки безпліддя мали на нього й інший вплив. Річ у тім, що ніхто не прагнув мати сина так сильно, як Авраам. Заради цього він пожертвував усім іншим. Тому Авраам вважав, що коли у нього народиться син, то його рідня нарешті переконається, що він не пошився в дурні, покинувши все, що мав, і поклавшись на слово Боже. Коли в нього народиться син, він нарешті матиме спадкоємця й продовжувача свого роду — те, чого так прагнули всі давні близькосхідні патріархи. Він довго чекав, він приніс стільки жертв, — і от нарешті його жінка народила хлопчика!

Але тут виникало питання: заради чого він так довго чекав і йшов на такі жертви? Заради Боги чи заради сина? Чи не був для нього Бог лише засобом, щоби досягти бажаного? Кому, в кінцевому підсумку, належало Авраамове серце? Чи виховав він у собі душевний мир, смирення, відвагу та непохитний самоконтроль — якості, що притаманні людям, котрі покладаються *тільки* на Бога, а не на сприятливі обставини, громадську думку чи власні вміння та здібності? Чи навчився він довіряти тільки Богові, любити Бога заради Нього самого, а не з огляду на все те, що можна від Бога отримати? Ще ні.

Другий поклик Божий до Авраама

Коли вже знайома нам Анна, жінка, яка так прагнула мати дітей, нарешті завагітніла, вона гадала, що знайшла своє щастя і тепер воно буде з нею довіку. На жаль, помилялася, бо щастя рідко триває вічно. Багато пар, які прагнуть завести дитину, гадають, що з її народженням усі їхні проблеми враз щезнуть, — але це ілюзія. Аналогічно, читаючи Книгу Буття 12–21, ми могли би думати, що народження Ісаака стало кульмінацією та останнім розділом

Авраамової життєвої історії. То був тріумф його віри. Тепер він міг померти щасливою людиною, адже сповнив те, до чого покликав його Бог: покинув рідну землю й дочекався народження сина. Однак тут, на наш превеликий подив, Авраам чує ще один поклик від Бога. І неможливо уявити слова, які могли б викликати більший шок:

«Візьми твого сина, свого єдиного, якого ти любиш, Ісаака, і йди в землю Морія, та принеси його там у всеспалення на одній з гір, яку тобі покажу».

Буття 22:2

То було останнє випробування. Тепер Ісаак був для Авраама усім, як видно хоч би з цих Божих слів. Бог говорить про хлопчика не як про «Ісаака», а як про «твого сина, єдиного, якого ти любиш». Авраамова любов стала обоженням. Раніше сенс його життя ґрунтувався на слові Божому. Тепер же він залежав від Ісаакової любові та його добробуту. Центр ваги Авраамового життя значно змістився. Треба розуміти: Бог не каже, що ви не повинні любити свого сина, але застерігає, щоб особа, яку ви любите, не ставала для вас фальшивим богом. Ставлячи дитину на місце Бога, ми віддаємось ідолопоклонській любові, яка руйнує стосунки і душить саму ж дитину.

Жахливе повеління

Історія про Авраама й Ісаака завжди викликала в багатьох читачів цілком зрозумілі застереження. Дехто тлумачив її «мораль» у тому сенсі, що, мовляв, жорстокість і насильство можуть бути чимось добрим, якщо людина чинить їх, щоби виконати Божу волю. Ніхто не висловив цю думку краще, ніж Серен К'єркегор у книжці «Страх і трепет», за основу якої взято власне історію про Авраама й Ісаака. К'єркегор прийшов до висновку, що в кінцевому

підсумку всяка віра — ірраціональна й абсурдна. Авраам не бачив ніякого сенсу в цьому Божому велінні. Мало того, воно суперечило всьому, чого раніше вчив його Бог. Проте він погодився виконати цей наказ.

Чи справді це Боже веління було в Авраамових очах цілковито ірраціональне? К'єркегор у своєму тлумаченні не бере до уваги, яке значення мав для юдеїв первородний син, та й загалом недобачає символізму цієї історії. Йон Левенсон, єврейський дослідник Біблії і викладач *Harvard University*, пише про це в своїй книжці «Смерть і воскресіння улюбленого сина». Він нагадує нам, зокрема, про те, що стародавні культури були не такі індивідуалістичні, як наша. Люди не фокусували всі свої мрії і надії на особистому успіхові, достатку чи статусі. Кожна особа була тоді частинкою родинної спільноти, ніхто не жив у відриві від неї, і це те, чого прагнули люди для всього свого роду. Ми також повинні пам'ятати і про стародавній закон первородства. Найстарший син отримував найбільшу частину спадщини, щоби батьківський маєток не розділився і родина не втратила свого місця в суспільстві.³

В індивідуалістичній культурі на зразок нашої ідентичність особи та її почуття власної цінності зазвичай пов'язані з її особистими здібностями й досягненнями, але в давнину всі надії та мрії людини та й усієї родини уособлював первородний син.⁴ Сказати комусь пожертвувати своїм первістком — то було все одно, що попросити хірурга відрізати собі руку або художника — вийняти собі очі.

Тільки в такому культурному контексті, доводить Левенсен, можна зрозуміти Божий наказ Авраамові. Біблія не раз наголошує, що за свої гріхи ізраїльтяни мусили розплачуватися життями первородних синів народу. Проте за Божою милістю їх можна було викупити ціною регулярних жертвопринесень (Вих. 22:29, 34:20), або служінням левітів при Скинії Завіту (Чис. 3:40–41), або ж сплатою грошей (Чис. 3:46–48). Коли Бог вирішив покарати Єгипет за поневолення ізраїльського народу, то найтяжчою карою стала смерть первородних синів єгиптян. Життя єгипетських первістків

стали платою за гріхи їхніх родин та всього народу? Чому? Та тому, що первісток — це і є уособлення родини. Відповідно, коли Бог казав ізраїльтянам, що життя всіх їхніх первородних синів, якщо тільки вони не будуть викуплені, належить Йому, Він якнайчіткіше — для людей тодішньої культури — давав зрозуміти, що кожна родина у світі має борг перед вічною справедливістю — борг гріха.

Усе це має принципове значення для розуміння Божого веління Авраамові. Якби Авраам почув голос, начебто від Бога, який наказував би: «Піди й убий свою жінку Сару», — то він, мабуть, і не подумав би зробити це. Він слушно припустив би, що це якась галюцинація, адже Бог ніколи не попросив би його зробити щось, що так кричуще суперечить божественним засадам справедливості й доброчесності. Та коли Бог зажадав віддати Йому життя Авраамового первістка, це в очах Авраама *не* було чимось ірраціональним або чимось, що суперечило Божим заповідям. Зауважте, Бог не звелів Аврааму зайти в шатро до Ісаака й просто вбити його. Він наказав принести Ісаака у всеспалення. Бог зажадав від Авраама повернути борг. Його син мав померти за гріхи усієї родини.

Шлях у гори

Та хоча суть Божого веління була зрозуміла, це аж ніяк не робило його менш жахливим. Перед Авраамом постало фундаментальне питання: «Бог — святий. Ми — грішники, і Ісаак мусить заплатити за наші гріхи своїм життям. Але Бог також милостивий. Він казав, що хоче через Ісаака благословити всі народи землі. Як може Бог, лишаючись святим і справедливим, водночас милостиво виконати свою обітницю спасіння?» Авраам не знав відповіді на це питання. Проте він вирушив у дорогу. Він повівся так само, як ще один старозавітний герой віри, Йов, якому були послані численні безпричинні страждання. Попри все Йов не засумнівався у Богові: «Я переконаний, що Він знає мою дорогу, — нехай Він мене випробує, вийду чистим, наче золото» (Йов. 23:10).⁵

Як же Авраам змусив себе вирушити в гори, виконуючи волю Божу? Майстерно розкрита біблійна історія містить певні натяки, що дають нам ключ до розуміння. Авраам сказав своїм слугам: «Ми... повернемося до вас» (Бут. 22:5). Навряд чи він міг навіть здогадуватись, як саме поступить із ним Бог. Однак він не пішов у гори зі словами: «Я зможу це зробити», подумки підбадьорюючи себе та збираючи в кулак свою волю. Навпаки, Авраам ішов у гори з думкою: «Бог зробить усе, що потрібно... От тільки не знаю, як саме». Зробить що? Якимось чином погасить той борг, що тяжіє над Авраамовим первістком, і водночас виконає обіцянку благодаті. Авраам діяв не у «сліпій вірі». Він не говорив: «Це безумство! Це ж убивство!.. Та я все одно це зроблю». Навпаки, він казав собі: «Я знаю, що Бог *одночасно* святий і милостивий. Не знаю, як у цьому випадку Він поєднає святую справедливість і милість, — але я знаю, що так і буде!» Якби Авраам не вважав, що в боргу перед святим Богом, то був би надто розгніваним, щоб підкоритися Божому наказові. Та якби він не вірив у Божу милість, то був би надто роздавлений і безнадійний, щоб куди-небудь іти. Від глибини свого горя та болю він би просто ліг і вмер. Тільки віра в те, що Божа святість завжди поєднується з любов'ю, дала йому сили, щоби крок за кроком підніматися на гору. І от уже перед його очима те місце, де має бути принесена жертва.

«Вони прийшли на місце, вказане Богом. І збудував там Авраам жертовник, розклав дрова і, зв'язавши свого сина Ісаака, поклав його на дрова жертовника. Після цього Авраам простягнув свою руку, і взяв ножа, аби принести в жертву свого сина».

Буття 22:8–10

Та цієї самої миті з небес пролунав голос Божий: «Аврааме! Аврааме!». — «Ось я!» — відповів той. «Не піднімай руки твоєї на хлопця... бо тепер Я знаю, що ти боїшся Бога і не пошкодував для Мене свого улюбленого сина» (Бут. 22:12). Підвівши очі,

Авраам побачив барана, який заплутався рогами в кущах. Він розв'язав Ісаака, а замість нього приніс у всеспалення тварину.

Найбажаніше — водночас найнебезпечніше

Який сенс цієї історії? Тут ідеться про дві речі: одну з них Авраам і сам прекрасно розумів, а іншу — навряд.

Авраам добре знав, що це було випробування його безумовної любові до Бога. В підсумку Господь промовив до нього: «Тепер Я знаю, що ти боїшся Бога». Проте важливо розуміти, що тут ідеться не так про «страх», як про цілковиту відданість Богові. Наприклад, в одному з псалмів читаємо: «В Тебе є прощення, щоб мали страх перед Тобою» (Пс. 130:4 ПХ). Ми бачимо, що «страх Божий» народжується з пережитого Божого милосердя та прощення. Інакше кажучи, тут ідеться про люблячий, радісний трепет перед Божою величчю і захоплення нею. Господь каже Авраамові: «Тепер я знаю, що ти любиш мене понад усе на світі». Ось що значить «страх Божий».

Утім, це не означає, нібито Богові треба було з'ясовувати, чи справді Авраам Його любить. Всезнаючий Господь досконало бачить кожне людське серце. Бог провів Авраама крізь немислиме випробування, щоб його любов могла «вийти чистою, неначе золото» (Йов. 23:10). Неважко зрозуміти, чому Він використав для цього випробування саме Ісаака. Якби не Боже втручання, Авраам, безперечно, полюбив би свого сина сильніше за все на світі — а можливо, він від початку любив його саме так. Це було б ідолопоклонство, а всяке ідолопоклонство небезпечне для людини.

З огляду на це стає зрозуміло: те, що може здатися жорстокістю щодо Авраама, насправді було виявом милосердя. Ісаак — був прекрасний дар Авраамові, та життя з цим даром було би пов'язане з великою небезпекою, якби на першому місці для Авраама був не Бог, а син-первісток. Доки Авраамові не довелося вибирати

між любов'ю до сина і послухом Богові, він не усвідомлював, що його любов стає ідолопоклонською. Так само й ми не усвідомлюємо, на яке ідолопоклонство перетворилася наша робота, аж доки не опиняємося в ситуації, коли, сказавши правду або вчинивши чесно, можемо перекреслити наші кар'єрні перспективи. Якщо ми не готові пожертвувати кар'єрою, щоб виконати Божу волю, — то значить, робота стала нашим фальшивим богом.

Чи змогла б Анна, та жінка, про яку ми говорили на початку цього розділу, дати Богові те, чого Він зажадав від Авраама? Психологи-консультанти могли би порадити їй, що не варто змушувати своїх дітей до справ і занять, до яких ті не мають схильності. Що не слід карати їх емоційно за погані оцінки у школі. Що треба дати їм свободу помилятися й потрапляти в халепи. І все це правильно, але треба бачити й глибинний корінь Анниних проблем. Вона мала би знайти в собі силу сказати у своєму серці: «Моє прагнення, щоб діти були максимально успішні й щасливі, суто егоїстичне. Це все через мою потребу почуватися цінною та значущою. Якби я справді пізнала Божу любов, то могла би прийняти своїх дітей такими, які вони є, — далеко не досконалими, — і не мучити їх. Якби любов до Бога важила для мене більше, ніж мої діти, я могла б любити дітей менш егоїстично, і ця любов була би більш справжньою». Анна повинна була покласти своїх «ісааків» на вівтар і віддати Богові належне Йому найважливіше місце у своєму серці.

Її надмірний контроль над дітьми був зумовлений не тільки неготовністю дозволити, щоби Бог був у її житті справді Богом, а й небажанням, щоб Він був Богом у житті її дітей. Анна не могла й уявити, що Бог може мати для її дітей Свій план, значно кращий і мудріший за її власний. Вона хотіла для своїх дітей ідеального життя без невдач та розчарувань. Але цей життєвий шлях на ділі виявився значно гіршим за ту незмінно тернисту стежку, яку запланував для кожного з нас Бог. Люди, які в житті ніколи не страждали, мають менше співчуття до інших, вони не усвідомлюють як слід власних вад і слабкостей, не вміють долати труднощі

й мають нереалістичні очікування від життя. Як ми читаємо в новозавітному Посланні до євреїв, Бог посилає труднощі та випробування кожному, кого любить (Євр. 12:1–8).

Для Анни успіх її дітей і любов з їхнього боку були значно важливіші за любов до Бога та Його прославлення. Розумом вона, звісно ж, вірила в Бога, але найбільшою насолодою для її серця було почути від дитини: «Мамо, я всім завдячую тобі!» Її трагедія в тому, що вона, мабуть, ніколи не почує тих слів, яких так прагне, бо непомірна потреба у прийнятті, схваленні та пошані з боку дітей відштовхувала від неї тих, кого вона найсильніше любила. Анна повинна була би поставити на перше місце Бога й довірити Йому своїх дітей, дозволивши їм самим іти своїм життєвим шляхом, хай навіть спотикаючись і падаючи. Це допомогло б їй знайти душевний мир у Божій любові та Божій волі. Інакше кажучи, їй треба було піти в гори вслід за Авраамом.

Авраам не завагався вирушити у цю подорож, і тільки після неї він навчився любити Ісаака правильно та мудро. Якби син став для Авраама найбільшою радістю й надією усього життя, батько був би до нього або надто суворим (прагнучи, щоб той став у всьому «ідеальним»), або ж надто поблажливим (боячись своїми докорами викликати синове незадоволення). Він то схвалював би будь-який його вчинок, то накидався б на сина у гніві щоразу, коли той його розчаровує. Чому? Та тому, що ідоли мають здатність нас поневолювати. Ісаакова любов та успіх стали б для Авраама єдиним сенсом життя та джерелом щастя. Якби син раптом виявив до нього непослух чи брак любові, це могло би дуже стривожити його, розлютити або й довести до відчаю. А те, що син рано чи пізно підвів би його, то це безсумнівно, адже жодна дитина неспроможна витримати тягар обоготворення. Авраамові завищені очікування або відштовхнули б сина, або зламали б його дух та зіпсували б його характер.

Отже, нестерпно тяжкий шлях у гори став для Авраама останнім етапом довгої мандрівки, в ході якої Бог перетворив його зі звичайного, пересічного чоловіка на одну з найвеличніших

постатей в історії. Три великі монотеїстичні релігії сучасного світу: юдаїзм, іслам та християнство — шанують Авраама як свого основоположника. Більш як половина всіх людей у світі вважають його своїм духовним батьком. Цього б не сталося, якби Бог не покінчив з ідолом Авраамового серця.

Замісна жертва

Та в цій славнозвісній історії було й дещо, чого Авраам не міг побачити або принаймні до кінця збагнути. Чому Ісаак не був принесений у жертву? Гріхи Авраама та його родини нікуди не поділись. Як же міг святий і справедливий Бог просто заплющити на них очі? Так, справді, Авраам приніс замісну жертву, барана. Та чи це кров барана погасила борг усіх первородних синів? Ні.

Багато років по тому в тих самих горах⁶ інший первородний Син був принесений у жертву. Але коли на Голгофі цей улюблений Син скрикнув: «Боже Мій, Боже Мій, чому Ти Мене покинув?» — голос із неба не сповістив про порятунок. Навпаки, Бог Отець мовчки заплатив призначену ціну. Чому? Справжньою замісною жертвою за Авраамового сина був єдиний Син Божий, Ісус Христос, який помер, щоб узяти на Себе нашу кару: «Тому що й Христос один раз за гріхи постраждав, — праведний за несправедливих, аби привести нас до Бога» (1 Петр. 3:18). Павло розумів справжній сенс історії про Авраама й Ісаака, коли свідомо переносив її на Ісуса: «Той, Хто Свого Сина не пощадив, а видав Його за нас усіх, то хіба разом з Ним не подарує нам і всього?» (Рим. 8:32).

Отже, це і є практична відповідь на наше власне ідолопоклонство, на тих «ісааків», які присутні в нашому житті й несуть із собою неабияку духовну небезпеку. Ми повинні пожертвувати ними. Треба зробити так, щоб ми не чіплялися за них надто міцно й не дали їм себе поневолити. Цього не досягти абстрактними фразами про відданість Богу. Ми повинні знати й мати

впевненість, що Бог настільки сильно любить і леліє нас, що в своєму серці ми можемо покластися на Нього в усьому без винятку, знайти у Ньому власну значущість та захищеність і з Його допомогою подолати усі життєві випробування.

Але як це зробити?

Бог побачив Авраамову жертву й промовив: «Тепер я знаю, що ти боїшся Бога і не пошкодував для Мене свого улюбленого сина». Та наскільки ж більше тепер у нас підстав поглянути на Його жертву на хресті й промовити Богові: «Тепер ми знаємо, що Ти любиш нас, бо Ти не пошкодував для нас Свого єдиного Сина, якого любиш». І коли ми усвідомимо велич того, що Він звершив заради нас, то нарешті зможемо покластися на Нього — і ні на когось іншого — всім серцем та душею.

Історія про Авраама й Ісаака набуває сенсу тільки у світлі того, що звершив Ісус. Бог міг *водночас* і «бути справедливим» (вимагати розплати за гріхи), і «оправдувати» грішників⁷ (дарувати їм благодать й спасіння) тільки тому, що багато років по тому інший Батько зійшов на іншу «гору», звану Голгофою, зі Своїм єдинокровним Сином і приніс Його там у жертву за нас усіх.

Щоби досягти Авраамової величі, здобути його мужність та впевненість у Богові, недостатньо просто «дуже старатися». Потрібно вірити у Спасителя, на якого вказує історія про Авраама й Ісаака. Тільки якщо Ісус Христос жив і помер за нас, то ми можемо знати, що наш Бог *водночас* і безкінечно люблячий, і безкінечно святий. Лише в такому разі ви можете бути цілковито впевнені, що Він любить вас.

Ваш шлях у гори

Задумайтеся, скільки турбот і розчарувань пригнічують наше серце. Пригляньтеся до них уважніше, і ви побачите, що найбільш чіпші з них пов'язані з нашими власними «ісааками». В нашому житті завжди є щось, у що ми вкладаємо всю свою душу в надії

знайти ту повноту радості й самореалізації, яку може дати нам тільки Бог. Найбільший біль для нас — це коли наші «ісааки», наші ідоли, опиняються під загрозою або коли їх у нас забирають. Коли це стається, ми можемо реагувати двояко. З одного боку, можемо обрати злість і розчарування.

Тоді ми в'язнемо у нетрях цих почуттів, кажучи собі: «Я працював усе життя, щоби добитися цієї посади, а тепер усе пішло прахом!» або «Я пахав як віл, щоб забезпечити цій дитині гідне життя, і ось як вона мені віддячила!» Також можемо вважати, що тепер маємо повне право брехати, обманювати, мститися, нехтувати всіма своїми колишніми принципами, аби тільки нам хоч трохи полегшало. А можемо й просто жити в постійних болях та зневірі.

Однак ви можете також, немов Авраам, піти у гори. Можете сказати: «Бачу, що Ти закликаєш мене жити без того, без чого, як мені здавалося, жити неможливо. Та у мене є Ти, а значить, я маю все те багатство, здоров'я, любов, повагу і турботу, яких справді потребую і яких ніколи не втрачу». Як багато хто переконався на власному досвіді й потім розповідав іншим: «Ви не збагнете, що Ісус — це все, що вам потрібно, поки не опинитеся в ситуації, коли Ісус — єдине, що у вас лишилося».

Багато, якщо не більшість, отих фальшивих богів можуть і далі бути присутні в нашому житті вже після того, як ми скинули їх із п'єдесталу свого серця, поставивши на перше місце Бога. Тепер уже вони не будуть контролювати нас і мучити нападами тривоги, гордості, гніву чи одержимості. Проте було би помилкою думати, ніби все, що від нас вимагають, — це *готовність* тимчасово розлучитися зі своїми ідолами, а не реально позбутися їх у власному житті. Якби Авраам ішов на гору з думкою: «Насправді мені не обов'язково приносити Ісаака у всеспалення, я просто маю покласти його на деякий час на жертovníк», — то він не пройшов би це випробування! Бути безпечною частиною нашого життя може тільки те, що істинно перестало бути ідолом. А це може статися лише тоді, коли ми щиро і непохитно вирішили жити

без цієї речі й без лукавства можемо сказати їй: «У мене є Бог, тому обійдуся без тебе». Іноді, коли Господь нас рятує, нам може здатися, наче Він нас убиває. Бог хотів зробити Авраама найвеличнішим з людей, — але збоку могло здатися, наче Він прагне жорстоко над ним познуватися. Декому може здаватися, що йти за покликом Божим у таких обставинах — це виявляти «сліпу віру», але насправді це жива, сильна і сповнена вдячності віра. Читаючи в Біблії про такі постаті, як Йосиф, Мойсей або Давид, ми раз у раз бачимо ситуації, коли здається, наче Бог покинув їх, — але згодом виявляється, що Господь просто хотів допомогти їм позбутися згубних ідолів, які панували в їхньому житті, а для цього Божі обранці мусили пройти через певні тяжкі й болісні випробування.

Як і Авраамові, Ісусові було не легко прийняти Божу волю. У Гетсиманському саду Він запитував, чи немає іншого шляху, — але зрештою смиренно поніс Свій хрест на Голгофу. Ми не можемо знати достовірно, чому Бог допускає, щоби в нашому житті відбувалися жакливі речі, але, як й Ісус, можемо покластися на Нього в кожную скрутну хвилину свого земного шляху. Підводячи очі до Бога й радіючи тому, що Він зробив заради нас, ми здобудемо не тільки свободу від фальшивих богів, а й розраду і надію, які допоможуть нам йти за Божим покликом навіть у, здавалося б, найтемніші й найтяжчі часи свого життя.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

КОХАННЯ — НЕ ВСЕ, ЩО ВАМ ПОТРІБНО

Пошуки любові

Властиве людині прагнення до справжнього кохання завжди опікували у піснях, повістях та романах, але в нашій сучасній культурі воно набрало просто-таки неймовірних масштабів. У мюзиклах можна почути безліч світлих пісень про кохання, але є й такі, що розкривають темний бік сучасної одержимості романтикою. У пісні «Жити на повну» з відомого мюзиклу «Компанія»^{*} чоловік, закохавшись у жінку, співає, що вона «жадає мене надто сильно... знає мене надто добре... зупинить мене надто різко, і пекло влаштує мені». Та він усе ж упевнений, що тільки романтичне кохання «додасть вогню в моє життя й оживить мене». Чоловік перескакує з одних виснажливих стосунків у інші, бо тільки в цьому знаходить смак життя. В пісні «Заворожена» цього мюзиклу дівчина розуміє, що хлопець, у якого вона закохалася, — дурень і неминуче підведе її, проте промовляє: «Я знов спустошена, знов жертва обману, я знов, мов дитина, в жалях і сльозах». Герої мюзиклу — непомірно залежні від кохання. Без хоч якихось романтичних стосунків, хай навіть явно безперспективних, їхнє життя втрачає сенс.

На самому початку свого пасторського служіння я зустрів жінку на ім'я Саллі, яка, на своє превелике нещастя, була дуже вродлива. Ще в дитинстві вона збагнула, яку владу над людьми дає фізична привабливість. Спершу використовувала свою красу, щоб маніпулювати іншими, але зрештою інші використали цей самий важіль, щоб маніпулювати нею. Без любові з боку хоч якогось чоловіка вона почувалася маловартісною й немов невидимою. Самотність стала для неї нестерпною. І через це вона була готова підтримувати стосунки навіть з тими чоловіками, які принижували її чи знущалися над нею.

* *Company* — один із перших мюзиклів, що висвітлив сучасні побачення, шлюб та розлучення. Мюзикл був номінований на рекордні 14 премій Tony Awards, з яких виграв 6.

Чому ж Саллі терпіла таке ставлення до себе? Вона звикла чекати саме від чоловіків того фундаментального прийняття та ствердження своєї особистості, яке може дати тільки Бог. І в результаті стала рабиною кохання. Сьогодні можна іноді почути: «О, мій бос — справжній рабовласник», — але це лише метафора. Деякі начальники справді можуть неабияк ускладнити вам життя, але справжні рабовласники не знають ніяких обмежень. Вони можуть зробити з вами буквально все, що заманеться: побити, згвалтувати, навіть убити. Аналогічно, ми можемо зрозуміти, що певна річ, сама собою цілком добра, стала для вас фальшивим богом, коли вимоги, які вона вам ставить, виходять за характерні для неї межі. Коли робота стає вашим ідолом, ви починаєте жертвувати заради неї своїм здоров'ям або навіть готові порушувати закон задля кар'єрного зростання. Якщо таким ідолом стає кохання, ви дозволяєте коханій людині експлуатувати вас та знущатися над вами або ж закриваєте очі на нездоровий характер ваших стосунків. Ідолопоклонська прив'язаність може спонукати вас зламати будь-яку обіцянку, виправдати будь-який нерозсудливий учинок, зрадити будь-які інші стосунки, аби тільки втримати біля себе кохану особу. Ідолопоклонське кохання може змусити вас переступити через будь-які правила та принципи. Поклонятись ідолам — значить бути рабом.

У Біблії є історія, що ілюструє, як гонитва за коханням може стати різновидом рабства. Це історія про Якова та Лію з 29 розділу Книги Буття. Хоча йдеться в ній про сиву давнину, вона й досі дуже актуальна. Людям завжди було властиво перетворювати кохання та шлюб на фальшивого бога, але ми сьогодні живемо в культурі, яка сама немовби спонукує нас підміняти Бога коханням, віддаватися йому без залишку і тільки в ньому шукати своє щастя.

Обітниця про Месію

Як ми вже бачили в попередньому розділі, Бог прийшов до Авраама і пообіцяв йому, що через його рід — у його нащадках — спа-

суться всі народи землі. У кожному поколінні одна дитина мала бути обрана для того, щоби продовжити месіанську лінію, перебувати в близькості з Богом у статусі голови родини і передавати віру наступному поколінню. Так мало тривати доти, доки один з Авраамових нащадків сам не стане Месією.

У Авраама народився син Ісаак. Багато років по тому Ісаакова дружина Ревека завагітніла двома близнятами, і отримала пророцтво від Бога: «Старший служитиме молодшому» (Бут. 25:23). Це значило, що той із близнят, хто народиться другим, призначений продовжити месіанську лінію. Усупереч пророцтву Ісаак уподобав собі саме старшого сина, Ісава, й віддавав йому перевагу перед молодшим, Яковом. Як не парадоксально, то була та сама трагічна помилка, від якої Бог урятував Авраама, коли закликав його пожертвувати своїм єдиним сином. Через Ісаакову прихильність Ісав ріс гордовитим, розбещеним, свавільним та нестримним. Ну, а Яків, відчуючи нехтування з боку батька, став цинічним та озлобленим.

І от настав час, коли старий Ісаак мав поблагословити нового голову свого роду, і цим головою він — усупереч Божому пророцтву — хотів зробити Ісава. Та Яків одягнувся у братове вбрання, пішов до свого майже сліпого батька, і той, обмацавши Якова, прийняв його за Ісава й поблагословив. Коли Ісав дізнався про це, то заприсягнувся вбити Якова, і той мусив рятуватися втечею.

Життя Якова було зруйноване. Він утратив і родину, і спадщину. Він більше ніколи не побачить ні батька, ні матері. Яків подався на інший край «Родючого Півмісяця»*, де й досі мешкали родичі його матері та його діда. Там він сподівався принаймні вижити.

* Родючий Півмісяць — регіон на Близькому Сході, що охоплює Левант, Межиріччя і Стародавній Єгипет, один із первісних центрів зародження землеробства, відомий також як «колиска цивілізації».

Яків і його жадання

Яків дістався до місць, де жила родина його матері, і там його радо прийняли. Лаван, дядько Якова, найняв його пасти частину своїх стад, а побачивши, що Яків має неабиякий діловий хист, призначив хлопця управителем. «Яку плату хочеш за те, щоб порядкувати моїм господарством?» — запитав Лаван. Яків відповів одним тільки словом: «Рахиль».

«У Лавана було дві дочки: старшу звали Лія, ім'я молодшої — Рахиль. Лія мала хворі очі, а Рахиль була вродлива на вигляд і прекрасна обличчям. Яків покохав Рахиль, тому сказав: "Працюватиму в тебе сім років за Рахиль, твою молодшу дочку". Лаван відповів: "Для мене краще віддати її за тебе, ніж за якогось іншого чоловіка. Живи в мене". Тож працював Яків за Рахиль сім років, які видалися йому, наче кілька днів, оскільки він її дуже кохав».

Буття 29:16–20

У давньоєврейському тексті говориться, дослівно, що Рахиль мала чудову фігуру, а крім того, була гарна з лиця. Її краса вразила Якова до глибини серця. Роберт Альтер, видатний дослідник давньоєврейського письменства з університету *Berkeley*, звертає увагу, що в тексті є безліч натяків на те, до якого ступеня Яків був закоханий у Рахиль і одержимий нею.¹ Він погодився сплатити за неї свою платню за сім років, — і то була величезна ціна за наречену. «Сім років, які видалися йому, наче кілька днів, оскільки він її дуже кохав» (вірш 20). «Нарешті Яків сказав Лаванові: "Віддай мені мою дружину, аби я до неї увійшов, адже сповнився мій час"» (вірш 21). Альтер зауважує, що ця остання фраза на диво прямолінійна й сексуально експресивна, — як на стандарти давнього письменства, зазвичай дуже стриманого. Навіть сьогодні важко уявити, щоби хлопець заявив батькові дівчини: «Я вже не

дочекаюся, коли пересплю з вашою дочкою! Віддайте її мені просто зараз!» Оповідач малює нам образ чоловіка, переповненого не так почуттями, як сексуальним пожаданням до коханої жінки.

Чому так сталося? Та тому, що доти життя Якова було геть пусте. З дитинства він не знав батькової любові, в юності втратив любов своєї матері, до якої був так прив'язаний, і найімовірніше, не відчував і Божої любові та турботи. І от, побачивши найпрекраснішу жінку, яку тільки міг уявити, він сказав собі: «Якби вона стала моєю, в моєму нікчемному житті з'явилося б нарешті щось добре. З нею моє життя стало б зовсім іншим». Усі його прагнення знайти підтримку й сенс життя були тепер сфокусовані на Рахилі.

Як на ті часи, випадок із Яковом і Рахиллю дещо незвичайний. Історики культури зазначають, що в давнину люди зазвичай одружувалися не з любові, а задля статусу. Та сьогодні таких, як Яків — більшість. Ернест Бекер, який здобув Пулітцерівську премію за книгу «Заперечення смерті», описує різні способи, як світські люди заповнюють у собі пустоту, спричинену відсутністю віри в Бога. Одне із важливих питань, на яке автор дає відповідь, звучить так: «Тепер, коли ми звикли думати, що опинилися в цьому світі волею випадку і не маємо перед собою ніякої величної мети, — як же ми надаємо сенсу своєму життю?» Один з головних способів — це те, що Бекер називає «апокаліптичним романом». Те почуття власної значущості та причетності до незбагненого, величного і прекрасного, яке люди знаходили у вірі в Бога, ми шукаємо в романтиці й сексі. Говорячи про сучасну світську людину, Бекер зауважує:

«Сучасна людина все ще прагне відчути себе героєм, хоче знати, що її життя має певну вагу в загальному порядку речей... Вона й далі прагне з довірою і задоволенням злитися з якимось вищим сенсом, розчинивши у ньому своє "я"... Але як же це зробити, коли Бога більше немає? Один з найочевидніших способів — це те, що Отто Ранк називає "романтичним виходом"... Оте самозвеличення, потреба якого

закорінена в нашій глибинній природі, людина починає шукати в любовному партнері. Він стає тим божественним ідеалом, який дає нам змогу реалізувати себе в цьому житті. Всі наші духовні й моральні потреби тепер фокусуються на одній-єдиній особі... Але фундаментальною правдою залишається те, що істинним об'єктом нашої любові є Бог... Проте після того, як відмер світогляд, в основі якого лежала ідея великої релігійної спільноти, якою опікується люблячий Бог, людина почала шукати опору в іншому, в "ній" або "ньому"...² Зрештою, чого ми хочемо, коли підносимо любовного партнера до статусу Бога? Ми хочемо спасіння — не більше й не менше».³

Саме це й робив Яків — і саме це, як відзначає Бекер, роблять мільйони інших людей у нашій сучасній культурі. Поп-музика й сучасне мистецтво спонукують нас саме до цього — шукати задоволення найглибших потреб нашого серця — зокрема, потреби в значущості та причетності до трансцендентного — в романтиці й коханні. «Ти ніхто, поки хтось тебе не покохає», — співалося в популярній пісні, й уся наша культура ґрунтується на буквальному розумінні цих рядків. Ми все мріємо, що коли нарешті знайдемо свою ідеальну пару, всі наші проблеми враз розвіються. Та якщо наші надії й очікування стосовно партнера сягають таких велетенських масштабів, то, як каже Бекер, об'єкт кохання стає для нас богом. Жодна кохана особа, жодна людина не здатна витримати цю роль. Ніхто не спроможний справдити такі високі сподівання... їхнім результатом завжди буде неминуче й гірке розчарування.

Сила любові

Дехто каже, що Бекерів аналіз сучасної культури вже застарів. Тепер ми живемо в культурі «скороминущих зв'язків», у якій для

молоді секс уже став чимось банальним, випадковим, вільним від будь-яких зобов'язань. Дедалі менше чоловіків та жінок ходять на побачення і формують довготривалі стосунки. В душі рівності статей жінки починають заявляти: «Секс — це весело, і ми маємо таке саме право, як і чоловіки, отримувати від нього максимум». Чимраз сильніший тиск із боку ровесників змушує хлопців та дівчат звикатися з думкою, що секс не мусить мати ніякого особливого «емоційного навантаження».⁴ А отже, наша культура поступово позбувається будь-яких надій на «апокаліптичний роман». І коли ми остаточно розпрощаємося з пережитками пуританства*, — переконують деякі, — секс перестане бути аж такою серйозною справою.

Та я б не був у цьому аж такий упевнений.

Лаура Сешенс-Степп у книзі «Не на одну ніч» доводить, що швидкоплинні сексуальні зв'язки, як правило, не дають жінкам очікуваного задоволення, хоча самі вони рідко готові визнати це одна перед одною. Крім того, величезний наголос, який робить наша культура на фізичній красі та сексуальній привабливості, цілковито суперечить думці про те, що секс — це щось несерйозне. В 1940-х роках Клайв Стейплс Льюїс не раз чув від своїх колег у британських університетських колах, що секс — це просто задоволення природної потреби, точно так само, як апетит і їжа. Тільки-но ми збагнемо це й будемо просто займатися сексом тоді, коли нам цього хочеться, люди перестануть «божеволіти» на ґрунті сексу й кохання. Льюїс сумнівався в правдивості цих міркувань і запропонував провести мислений експеримент:

«А тепер уявіть собі країну, де ви можете зібрати повну залу, виставивши на сцені накритий куполом піднос, а тоді поступово піднімати купол, щоб за

* Термін «пуританин» вживають щодо людини, яка глибоко переймається чистотою своїх думок та вчинків і вимагає такої чистоти від інших.

мить до того, як погасне світло, кожен міг побачити на підносі баранячу відбивну чи шматок шинки. Чи не подумали б ви, що в цій країні щось негаразд із потягом до їжі?.. Один критик сказав: якби він побував у країні, де популярний такого роду стриптиз, то зробив би висновок, що люди там голодують».⁵

Проте, розмірковує далі Льюїс, ми аж ніяк не страждаємо від сексуального голоду. Секс тепер доступніший, ніж будь-коли. Незважаючи на це, порнографія, аналог стриптизу, стала велетенською індустрією на трильйон доларів. А значить, секс і романтичне кохання — це не просто «природна потреба», як-от потреба в їжі. Ці речі означають для нас значно більше. Еволюційні біологи пояснюють, що все це немовби «запрограмоване» в нашому мозку. А християни стверджують, що наша схильність до романтичного кохання зумовлена тим, що ми створені за Божим образом (Бут. 1:27–29; Еф. 5:25–31). Напевно, правду кажуть і одні, й інші.

Беззаперечно романтичне кохання має величезну владу над людським серцем та уявою і легко може стати панівною рушійною силою в нашому житті. Навіть люди, які через свою образу або страх уникають романтичного кохання, насправді все одно підпадають під його владу. Колись я знав чоловіка, який казав, що надто розчарувався в жінках, тому тепер дозволяє собі тільки ті сексуальні зв'язки, які не тягнуть за собою жодних зобов'язань. «Я більше не допущу, — вихвалявся цей чоловік, — щоби мною маніпулювали за допомогою кохання». У відповідь я зауважив: якщо ти так боїшся кохання, що *мусиш* будь-що його уникати, то ти точно такий самий його раб, як і той, хто *не може* без нього жити. Людина, яка відштовхує кохання, пройде мимо людей, котрі могли би стати її прекрасними партнерами. А людина, яка не може без кохання, буде хапатися за непідходящих партнерів або терпіти від них приниження і знущання. Якщо ви надто боїтеся кохання *або* одержимі ним, то це означає, що воно набуло

над вами богоподібної влади, викрививши ваше світосприйняття й ваше життя.

Ошуканий Яків

Внутрішня порожнеча, від якої потерпав Яків, зробила його особливо піддатливим на ідолопоклонство перед романтичним коханням. Коли він, аби отримати Рахиль, запропонував Лаванові працювати на нього аж сім років — учетверо більше, ніж треба було для сплати звичайного викупу за наречену, — безпринципний Лаван одразу збагнув, наскільки сильно той утратив голову від кохання, і вирішив цим скористатися. Коли Яків запитав, чи зможе він узяти Рахиль за дружину, Лаван відповів йому неоднозначно. Він не сказав: «Гаразд, домовились», — а тільки: «Для мене краще віддати її за тебе, ніж за якогось іншого чоловіка» (Бут. 29:19). Яків так хотів почути позитивну відповідь, що прийняв ці слова за «так». Але це не було «так». Лаван просто сказав: «Думаю, це непогана думка, щоб віддати Рахиль за тебе». Минуло сім років, і Яків прийшов до Лавана із словами: «Віддай мені мою дружину». Згідно з тогочасними звичаями, був улаштований гучний весільний бенкет. І от у розпал гулянь Лаван привів до Якова його наречену, закутану в чадру. Яків, уже сп'янілий, пішов з нею до ліжка й мав із нею секс. Та «вранці виявилося, що то була Лія!» (Бут. 29:25).

При світлі дня Яків побачив, що жінка, з якою він одружився та якою оволодів, — це Лія, неприваблива старша сестра Рахилі. Не стримуючи гніву, Яків пішов до Лавана і запитав: «Чому ти мені таке вчинив?» (Бут. 29:25). Лаван же спокійно відповів, що в їхніх краях не заведено віддавати молодшу дочку попереду старшої. Якщо Яків готовий відпрацювати ще сім років, — додав Лаван, — то він радо віддасть йому й Рахиль. Ошуканий і впійманий у пастку, Яків погодився відпрацювати ще сім років, щоб узяти за жінку, крім Лії, також і Рахиль.⁶

Згубні наслідки ідолопоклонства

Хтось міг би здивуватися, чому Яків настільки легко дав себе обманути, але він поводився так, як поводитимуться всі люди з хворобливою залежністю. Романтичне кохання може, з багатьох поглядів, служити нам за наркотик, що допомагає втекти від реальності. Саллі, вродлива жінка, яка опинилася в пастці хворобливих, пов'язаних із насильством стосунків, якось зізналася мені, що «чоловіки були для мене, наче алкоголь. Тільки поряд з чоловіком я могла справитися зі життєвими труднощами і почуватися цінною». Ще один приклад — літній чоловік, який покинув свою дружину, щоб одружитися зі значно молодшою за себе дівчиною у відчайдушному намаганні відчувати себе знову юним. Або візьмімо молодого чоловіка, який бажає жінку тільки доти, доки не переспить з нею кілька разів, а тоді втрачає до неї усякий інтерес. Для нього жінки — просто об'єкт споживання, потрібний, щоб відчувати себе сильним і бажаним.

Через наші страхи й нашу внутрішню спустошеність кохання стає для нас наркотиком, а наркоман завжди змушений приймати нерозумні та згубні рішення. Саме це й трапилося з Яковом. Рахиль була в його очах не просто нареченою, а його «спасителем». Він прагнув і потребував її так сильно, що чув і бачив тільки те, що хотів чути й бачити. Ось чому так легко дав Лаванові себе обманути. Згодом ідолопоклонство Якова перед Рахиллю на довгі десятиліття стане для його сім'ї джерелом нещастя. Він любив Рахиліних синів більше за Ліїних, а цим посіяв у серцях усіх своїх дітей розпущеність та озлобленість й отруїв атмосферу в родині. Коли хтось закохався по вуха, про нього кажуть: «Він готовий цілувати землю, по якій вона ходила». Та коли цей вислів стає реальною історією життя, то він має трагічні наслідки!

Ми бачимо, як ідолопоклонство поламало Якову життя, та головною жертвою в цій історії була Лія. Про неї, Лаванову старшу дочку, ми дізнаємося тільки одну важливу деталь: вона «мала хворі очі». Дехто думає, ніби це означає, що вона погано бачила.

Та в Біблії не сказано: «Лія мала хворі очі, а от Рахиль мала добрий зір». Ні, там говориться, що «Лія мала хворі очі, а Рахиль була вродлива» (Бут. 29:17). Отже, Ліїна «хвороба» — то була, напевно, косоокість або ще якась вада, що псувала її зовнішність. Суть цілком зрозуміла. Лія була винятково неприваблива, і їй судилося прожити все життя в тіні своєї запаморочливо вродливої сестри.

Відповідно, Лаван, її батько, добре розумів, що ніякий чоловік не захоче з нею одружитися, а тим паче заплатити за неї викуп. Роками він думав над тим, як же позбутись її, щоби після цього віддати заміж Рахиль, за яку можна буде взяти чималу плату. В особі Якова Лаван знайшов розв'язок своїх фінансових проблем, побачив добру нагоду і скористався нею. Але задумаймося, що все це означало для Лії — дочка, якої хотів спекатись її батько, стала тепер нелюбою й небажаною дружиною. Яків «покохав Рахиль більше, ніж Лію» (Бут. 29:30). Лія була нікому не потрібна.⁷

Отже, в Ліїному серці зародилася нітрохи не менша порожнеча, ніж у Яковому. І вона почала реагувати на неї точно так само, як це робив і Яків. Лія сприймала Якова точно так само, як Яків сприймав Рахиль, а Ісаак — Ісава. Вона покладала всі власні надії на те, що рано чи пізно здобуде любов свого чоловіка. Рядки, в яких розповідається про її долю, — одні з найсумніших у всій Біблії:

«Господь побачив, що Лія скривджена, тому відкрив її утробу. А Рахиль залишалася неплодною. Лія завагітніла і народила сина; вона назвала його Рувимом, кажучи: "Побачив Господь моє приниження; тепер любитиме мене мій чоловік!" Знову завагітніла й народила другого сина, і сказала: "Господь почув моє приниження і дав мені ще й цього". Тому дала вона йому ім'я Симеон. За деякий час завагітніла знову і народила сина, сказавши: "Тепер мій чоловік буде зі мною, адже я народила

йому трьох синів". Тому й назвала його Левієм. Завагітніла Лія ще раз, народила сина і сказала: "Цього разу особливо прославлятиму Господа!" Тож дала йому ім'я Юда. І перестала народжувати».

Буття 29:31–35⁸

Що вона робила? Пробувала знайти щастя та віднайти свою ідентичність за допомогою традиційних родинних цінностей. Народження синів у ті часи було для жінки найдієвішим способом ствердити свою значущість. Але це не спрацювало. Всі мрії і надії Лії були сфокусовані на чоловікові: «Якщо я народжуватиму дітей, особливо синів, то чоловік полюбить мене і всі мої нещастя нарешті закінчатся», — вважала вона. Та натомість кожна народжена дитина заганяла жінку ще глибше в пекло самотності. Кожнісінького дня Лія була приречена бачити чоловіка, якого вона прагнула понад усе на світі, в обіймах тої, у чий тині прожила все своє життя. Кожен день був для неї, наче ніж у серце.

Вселенське розчарування

Багато хто зі сучасних читачів може запитати: «Хто ж у цій історії позитивний герой? Із кого тут брати приклад? Яка взагалі мораль усього цього?»

Причина нашого спантеличення в тому, що зазвичай ми сприймаємо Біблію як серію непов'язаних між собою історій, кожна з яких несе в собі певну «мораль» про те, як треба жити. Та це хибне уявлення. Вся Біблія — це одна-єдина історія, і в ній розповідається, як людство дійшло до свого теперішнього стану і як Бог через Ісуса Христа прийшов і прийде знову, щоб виправити зламаність нашого світу. Інакше кажучи, Біблія не малює шлях до Бога у вигляді своєрідної драбинки моральних вчинків: «Якщо ти постарасяся, зберешся силами і житимеш правильно, то в тебе все вийде!» Навпаки, Біблія раз у раз показує нам

слабких людей, які не заслуговують Божої благодаті, не шукають її, а отримавши — не цінують. Отже, якщо це і є та наскрізна історія, в яку вписана кожна окремо взята біблійна оповідь, то чого навчає нас історія про Якова?

Вона вчить, що все наше життя пронизує мотив вселенського розчарування. І це дуже важливо зрозуміти, щоб жити розумно. Яків казав собі: «Якби тільки Рахиль стала моя, життя б одразу налагодилося». Він іде до ліжка з тою, кого вважав за Рахиль, а тоді, якщо перекласти староеврейський текст буквально: «Вранці, глянув — а це Лія» (Бут. 29:25). Як зауважив один дослідник Біблії, «це відображення в мініатюрі того розчарування, котре відчують люди з моменту їхнього вигнання з Едемського саду».⁹ Як це зрозуміти? При всій повазі до Лії, — жінки, в якій є чому повчитися, — треба визнати: хоч би які надії ми плекали у своєму житті, вранці завжди побачимо Лію, а не Рахиль. Ніхто не висловив цю думку краще, ніж Клайв Стейплс Льюїс у книзі «Просто християнство»:

«Більшість людей, якщо тільки вони справді навчилися читати книгу свого серця, знають, що в душі вони прагнуть, палко й несамовито, чогось, що не досягне в цьому світі. У цьому світі є багато речей, які нібито обіцяють дати вам об'єкт вашого прагнення, але всі ці обіцянки оманливі. Прагнення, що зароджується в нас, коли ми вперше закохуємося, вперше уявляємо собі подорож у чужі краї, вперше натрапляємо на тему, яка нас захоплює, — це прагнення, котре неможливо задовольнити одруженням, подорожжю закордон чи науковими дослідженнями. І тут я говорю не про те, що прийнято називати невдалим шлюбом, зіпсованим відпочинком чи провальною науковою кар'єрою, — а про найкращі варіанти з усіх можливих. Говорю про особливе відчуття, яке зароджується глибоко в нашому серці і яке

бажаємо назавжди зберегти — проте в реальності розвіюється, наче дим. Думаю, кожен зрозуміє, що я маю на увазі. Ваша обраниця може бути прекрасною дружиною, готель і краєвиди навколо — просто чарівні, а хімія — надзвичайно цікавою наукою... проте важливе таки вислизає з ваших рук».¹⁰

Якщо, одружуючись, ви будете мислити, мов той Яків, фокусуючи всі свої найпотаємніші надії та прагнення на своєму чоловікові чи дружині, то просто розчавите його або її тягарем своїх очікувань. Сотнями різних способів це калічитиме ваше життя й життя вашого подружнього партнера. Жодна людина, хай навіть найкраща, не може дати вам усе, чого істинно потребує ваша душа. Вам здаватиметься, наче ви йдете у ліжку з Рахиллю, але вранці, прокинувшись, побачите всього лише Лію. Це вселенське розчарування й несправдження ілюзій дається взнаки на кожному кроці, але особливо в тих речах, на які ми покладаємо дуже великі надії.

Коли ви нарешті усвідомите це, у вас буде чотири варіанти подальших дій. Ви можете звинуватити в усьому тих людей або ті речі, що вас розчарували, й відкинути їх, щоби знайти кращі. Це шлях безупинного ідолопоклонства й духовної залежності. Другий варіант — це звинувачувати й бичувати себе самого, кажучи: «Я невдаха. Я ж бачу, що всі інші — щасливі. Чому ж я ніяк не знаходжу щастя? Щось зі мною не так!» Це шлях самозневаги й сорому. Третій варіант — звинувачувати світ навколо. Ви можете заявити: «Та будь вони прокляті, всі ці жінки (або чоловіки) разом узяті». Це шлях душевної закритості, спустошеності й цинізму. І нарешті, як про це говорить Льюїс у прекрасно написаному розділі про надію, ви можете переорієнтувати все своє життя на Бога. Льюїс робить висновок: «Якщо я відчуваю бажання, яке не може задовольнити ніщо земне, то найправдоподібніше пояснення полягає в тому, що я сотворений для іншого світу [надприродного й вічного]».¹¹

Чоловіче й жіноче ідолопоклонство

Яків шукає «апокаліптичного сексу». Лія, жінка традиційних поглядів, народжує дітей і пробує знайти себе в ролі дружини. Та вони обоє гірко й глибоко розчаровані. Ернест Бекер пояснює чому:

«Неспроможність романтичного кохання стати базисним вирішенням особистих проблем — це частина того глибокого розчарування, від якого потерпає сучасна людина ... Ніякі людські стосунки неспроможні витримати тягар обожнення ... Хоч би як ми ідеалізували й ідолізували нашого коханого чи кохану, на кожній людині відображаються земні недосконалості й гріховність ... Зрештою, чого ж ми прагнемо, підносячи свого партнера на цей п'єдестал? Хочемо позбутися власних вад, забути особисте почуття незначимості. Ми шукаємо виправдання, хочемо знати, що наше існування аж ніяк не марне. Але насправді прагнемо набагато більшого, ми прагнемо — відкуплення. Зайве казати, що жодна людина не в змозі його нам дати».¹²

Типові форми ідолопоклонства перед романтичним коханням — як у чоловічій, так і в жіночій версії — це шлях у глухий кут. Часто кажуть, що «для чоловіків кохання — спосіб отримати секс, а для жінок секс — спосіб стати коханою». Як і в усіх стереотипах, у цьому теж є частка правди, але історія про Якова та Лію показує, що обидва ці фальшиві боги неминуче розчаровують того, хто їм поклоняється. Яків прагнув надати сенсу своєму життю, одружившись із вродливою жінкою, й віддав своє серце тій, на чию незрілість і численні ваді волів запліщувати очі. Що ж до Лії, то її фальшивим богом був не секс. Вона мала тіло свого чоловіка, але не мала його любові та відданості. Хотіла «прив'язати» Якова

до себе й підібрати ключик до його серця. Але цього не сталося, і корабель її життя застряг на міліні розчарувань та страждань.

Стає дедалі очевидніше, що в сучасній культурі багато жінок стають жертвами ідолопоклонства перед романтичними стосунками. В рецензії на кінофільм «Обіцяти — ще не одружитися» критик Манола Даргіс скаржиться, що Голлівуд знову і знову годує нас фільмами, «в яких жінки зображені нездатними думати ні про що інше, крім красивого взуття, весільних суконь та дітей». Одна з героїнь фільму, сповнена захвату й надій після першого побачення, телефонує подрузі, щоб розповісти, як добре усе пройшло. А тим часом чоловік, повернувшись із побачення додому, телефонує іншій жінці.¹³

Авторка рецензії слушно звертає увагу на те, що жінки, які перетворили кохання та весілля з «прекрасним принцом» на ідола, стали рабнями власних бажань. Вона радить жінкам позбутися цього характерного жіночого ідолопоклонства і натомість поклонятися тим самим ідолам, що й чоловіки. Проте, як ми бачили, *всьяке* ідолопоклонство поневолює. Ідоли кохання, характерні чоловікам, змушують їх прагнути незалежності, щоби мати можливість вільно перебирати партнерками. Натомість жіноче ідолопоклонство перед коханням, як відзначає авторка рецензії, робить жінок хворобливо залежними від партнерів, а отже, вразливими й піддатливими на маніпуляції. І одне, й інше — різновид рабства. І одне, й інше засліплюють нас і калічать наше життя, не даючи нам робити мудрий життєвий вибір. Що ж тут можна вдіяти?

Прозріння Лії

Лія — єдина з героїв цієї сумної історії, яка досягла, нехай і з великим запізненням, певного духовного зростання. Погляньмо спершу, яку переміну звершив у її житті Бог. Один із важливих моментів, які відзначають у цій історії дослідники давньоєврейського письменства, — це те, що в усіх своїх висловлюваннях Лія

звертається до ГОСПОДА, а саме використовуючи ім'я «Ягве». «Господь [Ягве] почув моє приниження», — каже вона у Буття 29:32. Звідки ж вона знала про Ягве?

Звичайне давньоєврейське слово на позначення Бога було «Елогім». Усі тогочасні культури мале певне загальне уявлення про Бога чи богів, але той Бог, який явив Себе Авраамові, а згодом і Мойсеєві, мав власне ім'я — Ягве. Саме Він сказав Авраамові, що поблагословить усю землю через його нащадків. Єдиний шлях, яким Лія могла дізнатися про Ягве, — це якби Яків розповів їй про обітницю, дану його дідові. Отже, попри тяжке становище й розчарування, в якому перебувала Лія, вона зверталася до особового й милосердного Бога.

Зрештою, після численних років подружнього життя й народження багатьох дітей у її свідомості стався переломний момент. Коли Лія народила свого четвертого сина, Юду, то промовила: «Цього разу особливо прославлятиму ГОСПОДА!» (Бут. 29:35). У цих словах є певний перелом. Вони відрізняються від того, що вона говорила після народження трьох перших синів. Тут Лія вже не згадує ні про чоловіка, ні про дитину. Видається, що нарешті вона перестала покладати всі свої найсокровенніші надії на чоловіка та дітей і почала надіятися передовсім на Господа. Яків і Лаван украли в Лії життя, та коли вона врешті віддала своє серце Господеві, то цим самим повернула собі своє життя назад.

Справжній наречений

Утім, треба поглянути не тільки на те, що Бог робив у ній, а на те, що Бог зробив для неї. Можливо, Лія відчувала, що в цій дитині є щось особливе. Можливо, вона здогадувалася, що Господь зробив для неї щось надзвичайне. І так воно й було. Автор Книги Буття, безперечно, знав це. Цією дитиною був Юда, і з 49 розділу Книги Буття ми дізнаємося, що саме з його роду згодом прийде істинний Цар — Месія. Бог прийшов до дівчини, яка нікому не

подобалась і яку ніхто не хотів брати заміж, — і зробив її прародителькою Ісуса. Спасіння прийшло у світ не через красуню Рахиль, а через ту, яку ніхто не хотів і ніхто не любив.

Можливо, Бог просто вболіває за невдах? Ні, цей прекрасний дар Лії означав щось набагато більше. У Книзі Буття читаємо: коли Господь побачив, що Лію ніхто не любить, Він сам полюбив її. Він немовби каже: «Я справжній наречений. Я чоловік усім тим, у кого немає чоловіка. Я батько всіх, хто не має батька». Він Бог, який спасає благодаттю. Боги моралістичних релігій люблять успішних та продуктивних — тих, хто намагається спастися, вдершись на небо драбиною моральних чеснот. Та Бог Біблії — це Бог, що сам спускається в цей світ, щоби звершити спасіння і подарувати нам благодать, якої ми б ніколи не здобули самотійно. Він любить слабких, відкинутих та нікому не потрібних. Він не просто цар, а ми — Його піддані. Він не просто пастир, а ми — вівці. Ні, Він неосяжно більше. Він чоловік, а ми — Його дружина. Він захоплюється нами — навіть тими з нас, кого ніхто більше не помічає.

Тут і криється джерело тої сили, що допомагає долати різні види ідолопоклонства. У світі безліч людей, які не змогли знайти собі романтичного партнера, і вони повинні почути слова Божі: «Я твій справжній Наречений. Я Той, Хто задовольнить усі бажання твого серця і Хто чекатиме тебе в кінці часів, якщо тільки ти не відштовхнеш Мене. І знай, що Я люблю тебе, любив і завжди любитиму». Втім, про те, що саме Бог наш справжній подружній партнер, повинні пам'ятати не тільки нежонаті й незаміжні, а й одружені. Вони повинні розуміти це, щоби врятувати свій шлюб від краху під вагою нереалістичних обожнювальних сподівань. Якщо ви вийшли за когось у надії, що чоловік буде для вас, наче бог, він неминуче вас розчарує. Не йдеться про те, що ви повинні менше любити свого чоловіка чи дружину, а тільки про те, щоби краще пізнавати й сильніше любити самого Бога. Як же нам пізнати Божу любов настільки глибоко, щоби звільнити наших коханих, наших чоловіків та дружин, від власних

непідйомних очікувань? Відповідь знаходимо, коли споглядаємо на Того, на Кого вказує нам історія життя Ліії.

Людина, яка нікому не потрібна

Коли Бог прийшов на землю в Ісусі Христі, Він був справжній син Ліії. Він був людиною, яка стала нікому непотрібною. Він народився в яслах. У Ньому не було краси чи величі, якою Він міг би здобути чийсь прихильність (Іс. 53:2). Він прийшов до Своїх, але Свої Його не прийняли (Ів. 1:11). Зрештою, всі покинули Його. Навіть до Отця Ісус скрикнув: «Чому Ти Мене покинув?» (Мт. 27:46)

Чому ж Він став сином Ліії? Чому Він став чоловіком, який нікому не потрібний? Він зробив це заради вас і заради мене. Христос узяв на Себе наші гріхи і помер замість нас. І те глибоке зворушення, яке викликає у нас цей вияв Його любові, дає нам змогу відірватися серцем від усіх земних спасителів. Ми більше не намагаємося спасти себе власними зусиллями чи романтичними стосунками, бо ми уже спасенні. Ми перестаємо вбачати спасителів у інших, бо вже маємо істинного Спасителя.

«Єдиний спосіб звільнити серце від давньої прив'язаності — це витіснити її силою нової любові... Отже, недостатньо показати світові оновлене дзеркало, в якому він побачить свої старі недосконалості. Недостатньо показати йому всі свої ілюзорні радості. Недостатньо жалітися своєму сумлінню й розуму про те, як тяжко може обманювати нас наше серце... Натомість потрібно зробити все можливе, щоб розкрити серце для любові до Того, Хто величніший за все суще».¹⁴

Одного дня Саллі сказала мені, що нарешті повернула собі своє життя. Вона побувала в консультанта, який слушно звернув її

увагу на те, що в чоловіках вона пробує знайти свою ідентичність, своє «спасіння». Щоби подолати цей хворобливий менталітет, він порадив Саллі зосередитися на кар'єрі й стати фінансово незалежною і цим самим ствердити свою самоповагу. Жінка цілком погоджувалася з тим, що їй треба твердо стати на ноги у фінансовому плані, але відкинула поради щодо шляхів відновлення самоповаги. «Мені радили подолати ідолопоклонство, притаманне жінкам, і віддатися ідолопоклонству, характерному чоловікам, — казала Саллі. — Та я не хотіла, щоб моє почуття власної цінності залежало від кар'єрних успіхів, точно так само, як не хотіла, щоб воно залежало від чоловіків. Я прагнула бути вільною».

Як же Саллі змогла визволитися? Вона прочитала й осмислила рядки з Послання до Колосян, де апостол Павло каже: «Ваше життя поховане з Христом у Бозі. Коли з'явиться Христос — ваше життя, тоді й ви з'явитесь з Ним у славі» (Кол. 3:3–4). Вона збагнула, що ні чоловіки, ні кар'єра, ні що-небудь інше не повинні визначати її життя й те, ким вона є. Важливим є не те, що думають про неї чоловіки, і не її кар'єрний успіх, а те, що зробив для неї Христос, і те, як сильно Він її полюбив. І тепер, зустрівши чоловіка, який виявляв до неї інтерес, Саллі казала собі: «Ти можеш виявитися непоганим хлопцем, і я можу навіть вийти за тебе заміж, але ти не можеш бути *моїм життям*. Тільки Ісус Христос — моє життя». І коли вона почала так робити, то, як і Лія, змогла повернути собі своє життя. Такі духовні зміни дали їй силу встановлювати для себе й інших властиві межі та ухвалювати правильні рішення, і зрештою вона змогла полюбити чоловіка заради нього самого, а не заради того, щоб його любов'ю підкріпити свою самооцінку.

Саллі знайшла відповідь на питання, яке повинен поставити собі кожен, хто хоче істинно прожити своє життя: З ким я повинна бути, щоб своєю величчю й красою він допоміг мені уникнути всіх фальшивих богів земного буття? І на це питання є тільки одна відповідь. Як писав поет Джордж Герберт, дивлячись на образ розп'ятого Ісуса: «Ти моя радість, моє світло й моє життя. І тільки в Тобі я бачу істинну красу».¹⁵

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ГРОШІ ЗМІНЮЮТЬ УСЕ

Неприхована жадібність

У 2005 році інвестиційний банк *Credit Suisse* настирливо рекламував свою програму кредитування курортів. Позичальники — власники курортів могли отримати на руки величезну суму, а інвестори — чималий прибуток у вигляді відсотків. На цю рекламу відгукнувся засновник і головний акціонер клубу *Yellowstone*, фешенебельного лижного курорту в горах Монтани, розрахованого на дуже багату публіку, і позичив у швейцарського банку не багато й не мало — 375 мільйонів доларів. Двісті дев'ять мільйонів із цієї суми відразу ж були перераховані на його особисті банківські рахунки, адже умови кредиту цього ніяким чином не забороняли. *Credit Suisse* не надто прискіпливо перевіряв платоспроможність позичальників, бо ризикував не власними коштами, а грошима інвесторів. Цей кредит був «упакований» і випущений у продаж у вигляді «облігацій, забезпечених позиками». Таким чином банк перекладав усі потенційні проблеми на інституційних інвесторів, таких, як пенсійні фонди, а вони охоче вкладались у такі-от «кредитні продукти», тим більше, що банки-продавці всіляко применшували їхню ризиковість. За період з 2002 до 2006 року *Credit Suisse* провернув шість оборудок з кредитування курортів на суму близько 3 мільярдів доларів.

Та вже у 2007 році клуб *Yellowstone* зіткнувся із серйозними фінансовими проблемами. На традиційно погане управління наклалося ще й велике боргове навантаження, пов'язане з виплатами за кредитом від *Credit Suisse*. І коли вдарила криза й ціна нерухомості різко впала, курорт оголосив себе банкрутом. *Credit Suisse*, який мав права «кредитора першої черги», запропонував проміжний план фінансування, що передбачав «консервацію» клубу та звільнення сотень його працівників. Жителям невеликих містечок Монтани, котрі були зайняті на цьому курорті як офіціантки, садівники, ліфтери чи дрібні торговці й не мали ніяких інших варіантів працевлаштування, загрожувала економічна катастрофа.

На щастя, місцевий суддя у справах банкрутств зрозумів суть справи. Він розкритикував банк *Credit Suisse* і власника клубу за «неприховану жадібність» й «кровожерливе кредитування», яке збагатило їх самих, переклавши всі ризики на простих робітників з Монтани. Він також позбавив *Credit Suisse* прав кредитора першої черги, що рідко трапляється у справах про банкрутство. Рішення судді дало змогу продати збанкрутілий клуб іншому покупцеві, й сотні робочих місць були врятовані.¹

Журналіст, який підготував репортаж про цю історію, назвав її прекрасним віддзеркаленням «духу сучасної економіки». Черговий злет зарплат топ-менеджерів, культ розкоші, кровожерливі обладунки, на яких сторони заробляють мільйони коштом тисяч простих робітників, безтурботне ставлення до швидкого нагромадження боргів — все це відображає глибокі зміни в нашому суспільстві. Пол Кругман так описує цю зміну свідомості:

«Ще декілька десятків років після Другої світової зарплата топ-менеджерів, із страху перед громадським обуренням, лишалася в рамках пристойності. Тепер цей страх розвіявся. І вибухове зростання доходів керівників компаній — це соціальна зміна, а не щось, обумовлене суто ринковими чинниками попиту і пропозиції. Про це явище слід думати не як про одну з ринкових тенденцій на зразок подорожчання нерухомості у прибережних зонах, а як про щось на кшталт сексуальної революції 1960-х — ослаблення колись таких суворих правил і нову вседозволеність, але цим разом уже не сексуальну, а фінансову. Саме тому ще в 1967 році Джон Галбрайт писав, що порядний директор компанії «сторониться тих миловидних, доступних, а іноді й не переобтяжених одягом жінок, які крутяться навколо нього... Хороший керівник ніколи не думатиме тільки про власні бажання». Проте вже під кінець 1990-х гасло

топ-менеджерів могло б звучати так: «Хочеться? Тоді піди й візьми це!»²

Ми не помічаємо власного грошолюбства

Ернест Бекер писав, що наша культура підмінила Бога сексом та романтикою. Задовго до нього Фрідріх Ніцше висловив іншу теорію. Він писав, що тепер, коли в західній культурі лишається чимраз менше місця для Бога, ми замінюємо Його грошима.

«Звідки береться те страшенне бажання збагатитися будь-якою ціною?.. Що спонукає одну людину використовувати фальшиві ваги, другу — підпалити власний дім, попередньо застрахувавши його на суму, значно більшу за реальну вартість, третю — приховувати прибуток і не сплачувати податки? Що спонукає три чверті наших вищих класів займатися узаконеним шахрайством у формі спекуляцій чи біржових ігор? Де корінь усього цього? Це аж ніяк не реальна потреба — бо ж їм живеться не так і погано... Страшенне бажання до ще більшого збагачення викликає не тим, що гроші — в їхньому розумінні — нагромаджуються надто повільно, і таке ж страшенне жадання й любов до них не дають їм спокою ні вдень, ні вночі... Ті шалені вчинки, які люди колись робили «заради любові до Бога», тепер роблять «заради любові до грошей». Тобто в ім'я любові до того, що стало сьогодні джерелом найсильнішого почуття влади та контролю й засобом отримати чисту совість».³

Інакше кажучи, Ніцше передбачив, що в західній культурі саме гроші стануть для людей найсильнішим фальшивим богом.

Чимало письменників та мислителів уже звертали увагу на те, що саме «культура пожадливості до грошей», яка роз'їдає людські душі, породила недавню економічну кризу. Та ніхто з них не вірить, що у близькій перспективі ситуація може змінитися. Чому? Та тому, що жадібність та любов до грошей особливо важко побачити в собі самому.

Кілька років тому я виступав на молитовних чоловічих сніданках із серією зі семи дискусійних розмов про сім смертних гріхів. І моя дружина, Кеті, сказала: «Готова закластися, що того тижня, коли ти говоритимеш про пожадливість до грошей, людей прийде найменше». І вона мала слушність. Люди валом валили послухати про «блуд» та «гнів» і навіть про «гордість». Але ніхто не вважає себе жадібним до грошей. Мені як пастору доводилося чути від віруючих зізнання майже в усіх можливих гріхах. Майже. Не пригадую нікого, хто прийшов би до мене й сказав: «Знаєте, я витрачаю на себе надто багато грошей. Думаю, моя жадібність до всього матеріального шкодить моїй родині, моїй душі та й людям навколо мене». Пожадливість до грошей вміло ховається від своєї жертви. Бог грошей навіює вам духовну сліпоту.

Чому ж людина, охоплена грошолюбством, не бачить цього? Фальшивий бог грошей використовує могутні соціологічні та психологічні механізми. Кожен з нас живе в певному соціо-економічному середовищі. Проживаючи в тому чи іншому районі, в якому можете дозволити собі помешкання, ви посилаєте дітей у місцеву школу, берете участь у місцевому громадському житті й одночасно з цим бачите навколо себе чимало людей, котрі мають більше за вас грошей. Ви не порівнюєте себе з рештою світу, а тільки з тими, хто довкола вас. Людське серце завжди шукає собі виправдань, і одне з найпростіших — це сказати собі: «Я живу далеко не так добре, як він, вона, вони. Порівняно з ними в мене все дуже скромно». Ви можете міркувати таким чином незалежно від того, в якому достатку живете. У результаті більшість американців відносять себе до «середнього класу» і тільки 2 відсотки — до «вищого».⁴ Та решту світу не обдуриш. Опинившись

у Сполучених Штатах, жителі багатьох інших країн приголомшені тим рівнем матеріального добробуту, який більшість американців вважає необхідним мінімумом.

Ісус застерігає від грошлюбства значно частіше, ніж від блуду, проте майже ніхто не помічає за собою такого гріха. Отже, для початку всі ми повинні прийняти як робочу гіпотезу, що «це справді може бути і моя проблема». Якщо пожадливість до грошей та матеріального так вміло маскується від наших очей, ніхто не може бути впевнений, що й він теж не вражений цією хворобою. Як же нам розпізнати й позбутися того фатального впливу грошей, що засліплює нас?

Спокуслива влада грошей

«Увійшовши в місто, Ісус переходив через Єрихон. І ось чоловік, якого звали Закхей, — це був старший над митниками, і був багатий, — прагнув побачити Ісуса».

Луки 19:1–2

Такими короткими, але промовистими рядками Євангеліє від Луки знайомить нас із Закхеєм. Він був «митник», якого земляки-євреї всіляко сторонилися. Навіть сьогодні працівники податкової служби неохоче афішують свою професію на товариських вечірках, — але треба розуміти, що означало бути митником у тогочасній Палестині. Ізраїльський народ був завойований і поневолений. Окупанти-римляни накладали на всі свої колонії тяжкі податки, викачуючи з них гроші та інші ресурси на потреби Риму та його громадян. Колонізовані народи були приречені на зубожіння, що допомагало тримати їх у ярмі. Єдині, кому в Ізраїлі велося добре й ситно, були правителі-римляни та їхні місцеві поплічники — збирачі податків. Основою римської податкової системи були урядники, уповноважені збирати з кожного регіону

ту суму, яку визначили римські правителі. Ці «митники» були оточені загальною зневагою. Люди називали Закхея «грішником» (Лк. 19:7), тобто відступником від віри та суспільним покидьком. Щоби краще розуміти, як ставилися євреї до таких податкових урядників, згадайте про нацистських колаборантів, які в роки Другої світової війни допомагали гнобити власний народ, або про наркобаронів, котрі заробляють мільйони, підсаджуючи на голку міську бідноту, або про сучасних «бізнесменів-хижаків», що купують компанії конкурентів тільки для того, аби знищити їх, чи продають простим людям невивиплатні іпотечні кредити, заробляючи мільйони на чужих злиднях. Приблизно так само сприймали в тодішній Палестині митників на римській службі.

Звідки ж бралися люди, готові виконувати таку роботу? Що могло спонукати чоловіка зрадити свою родину та країну і стати ізгоєм у своєму суспільстві? Відповідь проста — гроші. Римляни пропонували митникам вельми привабливі матеріальні стимули. Опираючись на римське військо, митники могли збирати зі своїх земляків-євреїв значно більше, ніж повинні були внести до державної скарбниці. Сьогодні ми називаємо це здирництвом. То була справа надзвичайно прибуткова. Митники були найбагатші — й найбільш зненавиджені — люди в тогочасній Палестині.

Одна з причин, чому Лука звертає нашу увагу на Закхея, — це те, що він був не рядовий митник, а «*архітелоніс*» (Лк. 19:2), тобто, буквально, «*архімитник*». Не дивно, що він перебував саме в Єрихоні, важливому пункті митного контролю. Закхей жив у часи, коли — на відміну від сьогодні — люди з осудом дивилися на показову розкіш і «надмірне споживання». Але йому було на це байдуже. Він пожертвував усім заради грошей.

Гроші володіють людиною

Апостол Павло каже, що «лиха пожадливість та зажерливість» — різновид ідолослужіння (Кол. 3:5 (ПО); Еф. 5:5). Про це саме

навчає і євангелист Лука⁵, цитуючи слова Ісуса: «Глядіть і стережіться всякої зажерливості, бо не від надміру багатства залежить життя людини!» (Лк. 12:15). Що ж слід розуміти під зажерливістю? В цьому й попередньому розділах Євангелія від Луки Ісус остерігає, що не треба надто сильно турбуватися про земні статки. Для Христа жадібність — це не тільки любов до грошей, а й надмірна тривога про фінансові справи. Він звертає увагу на головну причину, чому наші емоції так залежать від стану нашого банківського рахунку: «Не від надміру багатства залежить життя людини!» Людина не повинна визначати себе в категоріях того, що вона має або споживає. Якщо саме уявлення людини про те, хто вона є, базується на грошах і свою цінність вона вимірює у доларах, то, втративши свої багатства, така особа втрачає власне «я» і власну гідність. Трохи далі Ісус прямо називає речі своїми іменами:

«Жодний раб не може двом панам служити: або одного буде ненавидіти, а другого любитиме; або одного буде триматися, а другим нехтуватиме. Не можете служити Богові й мамоні!» Чули все це фарисеї, які були грошолобами, і насміхалися з Нього. А Він сказав їм: «Ви вдаєте із себе праведних перед людьми; Бог же знає ваші серця, бо те, що серед людей високе, — огидне перед Богом»».

Луки 16:13–15

Усі без винятку біблійні метафори, що викривають ідолопоклонство, Ісус прив'язує і до грошей та жадібності. Згідно з Біблією, ідолопоклонство може виявлятися трьома шляхами: люди люблять своїх ідолів, довіряють їм і слухаються їх.⁶ «Любителі грошей» — це ті, хто часто мріють і фантазують про нові способи заробити та нові речі, які можна буде купити, й заздрісно дивляться на всіх, у кого грошей більше. Другий вияв ідолопоклонства — це «віруючі в гроші» люди; вони вважають, наче багатство — це засіб контролю над власним життям і запорука щастя.

Та особливо небезпечним є ідолопоклонство, що робить нас «слугами грошей». Точно так само, як ми служимо земним начальникам чи правителям, можемо служити і своїм ідолам... «продавши душу». Саме у фальшивих богах нашого життя ми шукаємо власну значущість та захищеність, і щоби здобути все це, змушені служити й коритися їм. Коли Ісус говорить про те, що ми «служимо» грошам, Він використовує слово, яке означає шанобливе й безумовне служіння підданого своєму царю. Якщо ви живете заради грошей, ви їхній раб. Та якщо центром вашого життя стає Бог, то Він скидає гроші з п'єдесталу вашого серця і ставить їх на властиве їм місце. Якщо основа вашої ідентичності й запорука фінансової безпеки — сам Бог, то гроші більше не пануватимуть над вами, викликаючи у вас напади тривоги або матеріальної пожадливості. Тут або одне, або інше. Або ви служите Богові, або ж віддаєте себе в рабство мамоні.

Ніде це рабство не виявляється так наочно, як у нездатності грошолобних людей побачити власний матеріалізм. Зверніть увагу, що Ісус каже: «Глядіть і стережіться всякої зажерливості» (Лк. 12:15). Це дуже важливі слова. Щоби краще усвідомити їхню сутність, візьмімо за приклад інший добре відомий гріх, проти якого застерігає Біблія, — перелюб. Ісус не каже: «Глядіть, бережіться, щоб не скоїти перелюбу!» В цьому просто нема потреби. Коли ви опинилися в ліжку з чужою дружиною, ви це прекрасно усвідомлюєте. Годі уявити, щоби посередині процесу ви раптом прозріли: «Ой, почекай-но! Я думаю, це перелюб!» Ви знаєте, що це саме воно. Натомість усі ми знаємо, що світ аж переповнений грошолобством і матеріалізмом, але мало хто вважає, що це стосується і його самого. Кожен упевнений, що це не про нього.

То чи будемо ми й далі, дивлячись на Закхея, запитувати: «Як же він міг зраджувати і доводити до злиднів стількох своїх земляків? Невже йому було байдуже, що всі його так ненавидять? Як можна бути настільки засліпленим жадібністю до грошей, щоб робити стільки зла й жити таким паскудним життям?»

Шлях Закхея — це тільки один приклад того, про що Ісус говорить у всьому Євангелії від Луки. Гроші зображені в Луки як один з найтипівіших фальшивих богів. Коли вони опановують ваше серце, ви стаєте сліпі до того, що з вами діється. Керуючи вами за допомогою тривоги і матеріальних пожадливістей, гроші змушують вас цінувати їх понад усе інше.

Зачатки благодаті

«[Закхей] прагнув побачити Ісуса, хто Він, але не міг через натовп, бо був малого зросту. Побігши наперед, він виліз на смоківницю, щоб Його побачити, коли Він там проходитиме. Прийшовши на те місце, Ісус поглянув, побачив його і звернувся до нього: "Закхею, негайно злізай, бо сьогодні потрібно Мені бути в твоєму домі!" І він швидко зліз, і прийняв Його, радіючи. А всі, побачивши це, нарікали, кажучи: "Навіщо зайшов Він, щоб зупинитися в грішної людини!"»

Луки 19:3–7

Закхей був невисокого зросту, але чому ж він, аби побачити Ісуса, не міг встати при дорозі попереду тих, хто був вищий? Очевидно, люди його просто не пропускали. У відповідь Закхей зробив те, чого ніхто не сподівався. Він видерся на дерево. І це досить важлива обставина. В традиційних культурах на першому місці були не права та свободи, а честь і гідність. Дорослий чоловік, який лізе на дерево, відразу став би мішенню для насмішок. А такий, як Закхей, — коротун, котрого й так усі зневажають, — мусив би особливо вважати на те, щоб ніяким чином не ранити свою гідність. Чому ж він поліз на дерево? Лука пояснює, що Закхей «прагнув побачити Ісуса, хто Він». Закхей прагнув познайомитися з Ісусом. Утім, «прагнув» — надто слабе слово. Його готовність видертися на дерево показує, що він був близький до безнадійності.

Ісус наблизився й побачив перед собою натовп поважних, побожних людей, які вважали себе незрівнянно вищими за повій або митників (Лк. 19:7; Мт. 21:31). І замість промовити до когось із них, Він вибрав з-поміж цього натовпу найбільш загальновідомого «грішника». Закхей був архімитник, наймерзенніший з усіх. Однак Ісус на очах у високоморальних людей обрав його не тільки для розмови, а й для спільної трапези. В тодішній культурі сісти з кимось за стіл було знаком дружби. Усі обурювалися, та Ісусові було байдуже. Він сказав: «Закхею, Я хочу йти не до них додому... а до тебе». І Закхей радо привітав Його у своєму домі.

Цей простенький діалог вельми повчальний. Зверніть увагу, Закхей прийшов до Ісуса не в гордості, а у смиренні. Він не вихвалявся своїм статусом і багатством. Навпаки, забувши про свій статус, не побоявся наразитися на глузування, щоб тільки побачити Ісуса. В підсумку то не Закхей запросив Ісуса у своє життя, а Ісус — Закхея. Ми немовби чуємо, як Христос каже: «Закхею! Так, саме ти! Це до тебе я сьогодні зайдучи пообідати!» Ісус добре знав, як обуряться люди такому вчинкові, що суперечить усім їхнім уявленням про релігію, і яким приголомшеним буде той чоловічок на дереві.

Коли Закхей побачив, що Ісус з усього натовпу вибрав Собі його — найменш добродішну особу — для близького спілкування, то це змінило його духовно. Навряд чи він мав чітке й виразне розуміння того, що насправді сталося, та почав усвідомлювати, що Боже спасіння дається як благодать, а не здобувається правильною поведінкою чи високоморальними ділами. Ця думка вразила його, мов блискавка, і він прийняв Ісуса з розпростертими обіймами й сльозами радості.

Благодать і гроші

«Встав Закхей і сказав Господу: "Ось, Господи, даю бідним половину свого майна і, якщо кого чим скривдив, повертаю вчетверо!" А Ісус промовив до нього: "Сьогодні

завітало спасіння до цього дому, бо й він — син Авраама; Син Людський прийшов знайти та спасти те, що загинуло!"»

Луки 19:8–10

Закхей хотів іти вслід за Ісусом, але відразу ж зрозумів, що гроші стануть на цьому шляху серйозною перешкодою. Тому він взяв два важливі зобов'язання.

Закхей пообіцяв віддати 50 відсотків своїх прибутків бідним. Це значно більше за ті 10 відсотків, яких вимагав Мойсеїв закон. Сьогодні віддати навіть десяту частину від заробітку на добротинність видається неймовірно щедрим учинком, хоча багаті люди могли б пожертвувати значно більше і при цьому продовжувати жити в цілковитому достатку. Закхей теж це розумів, коли дав Ісусові ті дві обіцянки. В той момент щось змінилося в його серці. Він усвідомив, що спасіння здобувають не виконанням закону, а через благодать, тому не хотів обмежуватися простим дотриманням букви закону. Закхей бажав, щоби його життя випромінювало щось значно більше.

До мене як пастора часто приходили з питаннями про «десятину», тобто жертвування десятої частини всіх прибутків. Люди звертали увагу, що у Старому Завіті не раз прописана чітка вимога, щоб віруючі давали десятину. А от у Новому Завіті про кількісний аспект пожертв уже не говориться так прямо. Тому мене часто запитують: «Ви ж не думаєте, що й у Новому Завіті звучить вимога до християн давати десятину?» Я заперечно хитаю головою, і вони полегшено зітхають. Але відразу ж додаю: «Скажу вам, чому в Новому Завіті ми не знаходимо чіткої вимоги щодо десятини. Подумайте самі. Чи ж у нашому житті не більше Божого Слова, Божої правди й благодаті, ніж було в житті старозавітних віруючих?» У відповідь чую, як правило, зніяковілу тишу, яку перериваю іншим запитанням: «Наш “борг за Божу благодать” — більший чи менший, аніж їхній? Ісус пожертвував заради нашого спасіння “десятину” Свого життя й крові чи віддав усього Себе

без залишку?» Десятина — це мінімальний стандарт для християнина. Невже ми будемо жертвувати зі своїх прибутків частку меншу, ніж ті, хто значно менше за нас розуміли, яке величне звершення зробив Бог задля нашого спасіння?

У другій обіцянці Закхея йшлося вже не так про милосердя й доброчинність, як про справедливість. Він заробив силу-силенну грошей, ошукаючи інших. З багатьох людей стягував податки значно вищі, ніж належалося. Знову ж таки, на такі випадки в Мойсеевому законі діяли певні правила. Згідно з Книгою Левит 5:16 та Книгою Чисел 5:7, крадене слід повернути власникові з 20-відсотковою надбавкою. Та Закхеєві цього було недостатньо. Він хотів повернути все, що вкрав, «учетверо», тобто з надлишком в 300 відсотків.

У відповідь на це Ісус промовив: «Завітало спасіння до цього дому». Зверніть увагу, що Він не сказав: «Якщо ти справді будеш жити так, як пообіцяв, спасіння завітає в цей дім». Ні, воно *вже* завітало. Боже спасіння не приходить у відповідь на певні зміни в нашому житті. Навпаки, зміни у житті приходять внаслідок спасіння — отриманого як безцінний і незаслужений дар.

Саме в цьому причина тієї переміни серця та життя, що сталась із Закхеєм. Якби спасіння було чимось, що можна «зробити» покірним дотриманням моральних норм, то Закхеєве питання звучало б: «Скільки я *повинен* віддати?» Але його обіцянки стали відповіддю на щедрі й незаслужену благодать, тому він запитав сам себе: «Скільки я *можу* віддати?» Закхей розумів, що, незважаючи на матеріальні статки, він духовний банкрут, — однак Ісус подарував йому істинне духовне багатство. З гнобителя вбогих він перетворився на борця за справедливість. Замість накопичувати статки за рахунок інших людей, почав використовувати своє багатство, щоби служити їм. Чому так відбувалося? Та тому, що тепер Закхей бачив своє спасіння не у грошах, а в Ісусі. Гроші нарешті стали для нього просто грошима, засобом, щоби творити добро і служити ближнім. Тепер, коли основою його уявлень про себе та його почуття забезпеченості в житті став

Ісус, Закхей побачив, що грошей у нього значно більше, ніж він насправді потребує. Божа благодать змінила його ставлення до багатства і до себе.

Благодать і глибинні ідоли

Щоби зрозуміти, як відбувалася ця переміна в серці Закхея, треба усвідомити, що фальшиві боги існують у вигляді цілих комплексів. Тому ідолопоклонство стає розгалуженою структурою гріха в нашому серці. Крім конкретних і видимих «поверхневих ідолів», яким ми служимо, є також і «глибинні ідоли», виявити яких значно складніше.⁷

Гріх у нашому серці впливає на первинні мотиви наших дій, унаслідок чого ці мотиви самі стають ідолопоклонськими, перетворюючись на «глибинних ідолів». Деякими людьми рухає насамперед бажання мати вплив і владу над довколишніми. Де-хто прагне похвали й визнання з боку інших. Хтось шукає почуття й тілесного комфорту, а хтось — впевненості й контролю над своїми ближніми. Люди, які служать глибинному ідолові влади, готові наразитися на нелюбов і навіть ненависть, аби тільки здобути бажаний вплив. А люди, яких найсильніше мотивує чуже схвалення, навпаки, ладні жертвувати владою та контролем, аби тільки всі були про них найкращої думки. Кожен глибинний ідол — влада, схвалення, комфорт чи контроль — породжує свій набір страхів і надій.

«Поверхневі ідоли» — це такі речі, як гроші, подружній партнер чи діти — все те, в чому наші глибинні ідоли знаходять своє втілення. Аналізуючи наші структури ідолопоклонства, не слід обмежуватися тим, що лежить на поверхні. Наприклад, гроші можуть бути поверхневим ідолом, який слугує задоволенню значно фундаментальніших імпульсів. Деякі люди прагнуть мати багато грошей для того, щоб контролювати своє життя та світ, у якому живуть. Такі люди зазвичай не тринькають зароблене і живуть

дуже скромно. Вони заощаджують, роблять надійні інвестиції, щоб почуватися впевнено в цьому непевному світі. Інші прагнуть розбагатіти задля доступу у вищі суспільні кола чи задля того, щоб мати змогу бути красивими та привабливими. Такі люди аж надто щедро витрачають гроші на себе. Ще інші люблять гроші тому, що багатство дає їм владу над іншими. В усіх цих випадках гроші стають для людини ідолом, але — через існування тих чи інших глибинних ідолів — спонукають її до різних типів поведінки. Люди, які використовують гроші, щоби служити глибинному ідолові контролю, часто відчують себе вищими за тих, хто використовує гроші для здобуття влади чи публічної любові. Та в будь-якому разі ідолопоклонство поневолює людину і створює її життя.

Якось один із пасторів моєї церкви консультував одружену пару, котра перебувала в гострому конфлікті з приводу того, як розпоряджатися сімейним бюджетом. Жінка заявляла, що її чоловік — нестерпний скупердяй. Тож одного дня пастор поговорив з її чоловіком сам на сам, і той почав нарікати, що його дружина — страшенна марнотратниця: «Вона думає тільки про себе, витрачає купу грошей на одяг та макіяж!» Чоловік виразно бачив, що потреба гарно виглядати в очах інших визначає те, як його жінка розпоряджається грошима. Однак він не бачив своїх власних глибинних ідолів — аж поки пастор не вказав йому на них. «А тобі не здається, що ти сам, нічого не витрачаючи на себе і ближніх та відкладаючи на чорний день кожну копійку, поводишся точно так само егоїстично, як і вона? Ти насправді "витрачаєш" усе без залишку на те, щоб купити собі почуття безпеки, впевненості й контролю над своїм життям». На щастя для консультанта, ці слова не так розсердили, як приголомшили чоловіка. «Я ніколи не дивився на це таким поглядом», — сказав він, і з того часу його сімейне життя почало трохи-потрохи налагоджуватися.

Ось чому ідолопоклонство неможливо подолати, просто усунувши зі свого життя поверхневих ідолів, таких, як секс або гроші. Здавалося, досить було б розпізнати цих ідолів і сказати собі:

«Треба, щоб ці речі не займали в моєму житті такого високого місця. Вони не повинні мною керувати. Я покладу цьому край». Але такий прямолінійний підхід не працює. Глибинних ідолів треба здолати у глибині свого серця. І є тільки один спосіб докорінно змінити своє серце — віра в Євангеліє.

Убогість Ісуса Христа

У Другому посланні до Коринтян Павло просить Коринтську церкву жертвувати на допомогу бідним. Але тут-таки, незважаючи на свій апостольський авторитет, додає: «Не кажу це як наказ» (2 Кор. 8:8). Цим самим він немовби пояснює: «Я не хочу наказувати вам. Не хочу, щоб ці пожертви були просто виконанням моєї вимоги». Він не тиснув на них, промовляючи: «Я апостол, тому робіть, як я сказав». Навпаки, Павло хотів «випробувати щирість [їхньої] любові». Тож далі він написав такі знамениті рядки:

«Адже ви знаєте благодать нашого Господа Ісуса Христа, що, будучи багатим, заради вас Він став убогим, аби ви збагатилися Його зuboжінням».

2 Коринтян 8:9

Ісус — як Боголюдина — володів усім багатством, яке тільки можна уявити, та якби Він тримався за це Своє багатство, ми мусили б померти в нашій духовній убогості. Це був той вибір, що стояв перед Ним: якщо Він залишиться багатим, ми помремо убогими. Якщо ж Він помре в убогості, ми розбагатіємо. Наші гріхи будуть прощені, й ми будемо запрошені в дім Божий. Павло не мав на думці сформулювати для коринтян черговий моральний закон, закликавши їх зректися надмірної любові до грошей і стати щедрішими. Натомість він нагадав їм про саму суть Євангелія.

Павло говорить ось про що: Ісус зрікся всіх Своїх багатств на небі, щоби зробити вас Своїм найбільшим багатством,

адже ви — «рід вибраний, царське священтство, святий народ» (1 Петр. 2:9–10). Коли ви бачите, як Він умирає, щоби зробити вас Своїм скарбом, — ви стаєте Його. Гроші перестають бути запорукою вашої значущості й благополуччя у житті, й ви хочете прословити інших усім, що маєте самі. Тою мірою, якою ви збагнули Добру Новину спасіння через віру в Ісуса Христа, гроші не матимуть над вами влади. Думайте про ціну Його любові до вас, аж поки ця думка не наповнить ваше серце щедрістю й великодушністю.

Щоби подолати власну скупість, треба згадати про Христову щедрість, явлену в Євангелії. Він віддав за вас усе Своє багатство, і тепер ви не мусите переживати через гроші у своєму житті. Хрест Ісуса Христа доводить Божу турботу про вас і служить запорукою вашої забезпеченості. Тепер ви не маєте заздрити чужим статкам. Ісусова любов і Боже спасіння дають вам ні з чим незрівнянний статус, якого не купиш ні за які гроші. Гроші не врятовують вас від життєвих трагедій і не допоможуть вам контролювати своє життя посеред хаосу цього світу. Це може зробити тільки Бог. Щоби гроші перестали панувати над нами, недостатньо з подвійними зусиллями намагатися наслідувати приклад Ісуса Христа. Натомість потрібно старатися глибше й істинно усвідомити суть спасіння, яке маємо в Христі, а тоді втілити у своєму житті ті зміни, які це розуміння викликало в нашому серці — центрі нашого інтелекту, волі й емоцій. Віра в Євангеліє докорінно змінює структуру наших мотивів, наше самосприйняття, нашу ідентичність, наш світогляд. Механічне виконання певних настанов та правил без цілковитої переміни серця завжди буде чимось поверхневим і тимчасовим.

Людське серце не може без ідола

Ендрю Карнегі став одним з найбагатших людей у світі після того, як його компанія, попередниця сучасної *U.S. Steel*, стала найприбутковішим підприємством у світі. Проте ще на самому світанку

свого успіху, в тридцять три роки, Карнегі провів безжалісно проникливий самоаналіз і написав пам'ятку — «записку собі самому».

«Людина не може без ідолів. І нагромадження багатств — один з найгірших видів ідолопоклонства. Ніякий інший фальшивий бог не принижує людину так сильно, як культ грошей. Хоч би за яку справу я взявся, віддаю їй усього себе, а тому треба бути обережним, щоб обрати собі той життєвий шлях, який найбільше сприяє вдосконаленню характеру, а не зростанню банківського рахунку. Якщо я й далі з головою поринатиму в питання бізнесу і всі мої думки будуть зосереджені на тому, як заробити максимум грошей за мінімум часу, то це остаточно зіпсує мене без надії на виправлення. У тридцять п'ять я планую покинути бізнес, але в наступні два роки хотів би другу половину кожного дня присвячувати підвищенню рівня освіти серед народу й систематичному читанню для особистого зростання».⁸

Відвертість цих рядків і глибина самопізнання, що вони демонструють, справді дивовижні. Як написав один з біографів Ендрю Карнегі, Джозеф Фрейзір, «ані Рокфеллер, ані Форд, ані Морган не могли б написати цю записку та й не зрозуміли б людину, яка її написала».⁹ Проте, незважаючи на таке проникливе пізнання власного серця, Карнегі, ясна річ, не «покинув бізнес» через два роки, і багато з тих згубних для характеру наслідків багатства, яких він так побоювався, далися взнаки й у його власному житті.

«Карнегі збудував у всій Америці 2059 бібліотек, але один з його сталеварів, який промовляв від імені багатьох, сказав журналістові: «Ми не хочемо, щоб він будував для нас бібліотеки. Ми хочемо більшу заробітну плату». В той час сталевари працювали по

дванадцять годин, а підлога в цехах була така гаряча, що вони прибивали до підшви взуття дерев'яні підкладки. Раз на два тижні мусили відпрацювати нелюдськи виснажливу 24-годинну зміну, і тільки після цього отримували свій єдиний вихідний. Жили вони у тісноті та в бруді, бо кращого житла не могли собі дозволити. Більшість помирали в сорок років або й раніше від хвороб і нещасних випадків».¹⁰

Білл, з яким ми познайомились у вступі до цієї книжки, втратив купу грошей унаслідок фінансової кризи 2008–2009 років. Але три роки перед тим він став християнином. «Якби таке нещастя сталося зі мною до того, як я увірував у Христа, я б просто це не пережив. Я пішов би в запій, а може, й наклав би на себе руки», — зізнався він. Раніше Білл почувався чогось вартим тільки тоді, коли заробляв гроші. Він знав, що якби під час фінансової кризи і далі перебував у таких «духовних стосунках» із грішми, то повністю втратив би почуття власної значущості й сенсу життя.¹¹ Але тепер його ідентичність змінилася. Вона ґрунтується вже не на успіхові й заробітках, а тільки на благодаті та любові Ісуса Христа. Ось чому, незважаючи на фінансові втрати, він може сказати: «Буду з вами чесний: я ще ніколи в житті не був такий щасливий».

Ендрю Карнегі знав, що гроші — ідол його серця, але він не знав, як викоринити це ідолопоклонство. Цього фальшивого бога неможливо просто прибрати. Його треба чимось замінити. На його місце потрібно поставити Того, Хто, будучи багатим, збіднів заради нас, щоб ми могли здобути справжнє багатство.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

СПОКУСА УСПІХУ

Швидкоплинне задоволення

Легенда поп-музики Мадонна висловилася про спокусу успіху так:

«Я маю залізну волю і, скільки себе пам'ятаю, завжди повинна була збиратися усіма силами, щоби побороти жажливе почуття власної непотрібності й маловартісності... Тільки-но я виграю черговий раунд цієї боротьби і переконуюся, що я все-таки людина непересічна й особлива, — як історія повторюється, і я наново думаю, що я нікому не цікава посередність... І так знову й знову. Мій головний рушійний мотив — оцей жажливий страх виявитися посередністю. І це знову й знову штовхає мене вперед до нових досягнень. Навіть якщо я вже стала *кимось*, усе одно мушу далі доводити собі, що я *хтось*. Моя боротьба ніколи не закінчувалася й, напевно, не закінчиться».¹

Для Мадонни успіх — це немовби наркотик, що дає почуття власної цінності й значущості, але ейфорія від нього швидко минає, і от уже вона потребує ще одної дози. Вона мусить знову й знову доводити собі, що чогось варта. Рушійна сила тут аж ніяк не творчість і радість, а страх.

У кінофільмі «Вогненні колісники» один з головних героїв, олімпійський бігун-спринтер, виступає втіленням такої самої життєвої філософії. Коли його питають, чому він бігає, той відповідає, що робить це аж ніяк не з любові до спорту. «Для мене це швидше як наркотик...» — каже він. Згодом, стоячи на старті олімпійської стометрівки, зітхає: «Цікаво, яке воно, це почуття глибокого задоволення? Мені вже двадцять чотири, а я ще ніколи його істинно не відчував. Увесь час прагну чогось досягнути, сам не знаю чого... Зараз я підведу очі й побачу цю бігову доріжку завширшки метр двадцять. У мене буде десять секунд самотності,

щоби довести цінність усього мого існування... Та чи зможу я це зробити?»²

Незадовго до смерті режисера цього фільму, Сідні Поллака, преса опублікувала статтю про нього — і про те, що й він теж ніяк не міг збавити темп і насолодитися хоча б останніми роками життя в колі дорогих йому людей. Його здоров'я було слабким, а виснажливий процес кінозйомок ще більше висмоктував з нього останні сили, — проте «якби він зупинився, то не знайшов би ніякого виправдання для свого існування». Режисер пояснював: «Щоразу, коли завершую знімати фільм, я відчуваю, що зробив саме те, заради чого живу, і таким чином виправдовую для себе подальші рік або два існування в цьому світі».³ Та дуже скоро він мусив починати все спочатку, знову й знову.

«Досягнення — це алкоголь нашого часу», — каже Мері Белл, психолог-консультант, яка працює з топ-менеджерами великих компаній. Вона пояснює:

«У наш час серйозні люди вже не зловживають алкоголем. Вони зловживають своїм життям... Ви успішні, й усе йде прекрасно. Завершуєте проект і відчуваєте, що весь світ біля ваших ніг! Та ці відчуття не тривають вічно, і ви поступово сповзаєте у нормальний стан. Думаєте: "Треба починати новий проект". І це цілком нормальне прагнення. Але вашим глибоким мотивом у нових починаннях є бажане почуття ейфорії, яке хочете пережити знову і знову. Проблема в тому, що ви не зможете довго перебувати на піку емоцій. Уявімо, що ви тривалий час готували якусь угоду, а її раптом не затвердили. Ваша впевненість і самооцінка відразу опиняються під загрозою, бо ж вони живилися зовнішніми стимулами досягнень. Цикл за циклом, і ви дедалі частіше відчуваєте себе не на вершині, а на дні. Навіть нові перемоги уже не здаються аж такими "солодкими". От ви

завершили угоду ще масштабнішу за ту, що вам зірвалася, але це чомусь уже не дарує вам ейфорії. Наступного разу вже навіть не зможете повернутися до нормального стану, бо перебуватимете під гнітючим тиском наступних угод, нових перемог... нової "дози". "Залежність від досягнень" нічим, по суті, не відрізняється від інших згубних залежностей».⁴

У підсумку жодні досягнення не дають відповіді на головні питання: Хто я? Чого я справді вартий? Як мені зустріти смерть? Вони пропонують тільки ілюзію відповіді, та й то лише на перших порах. Спочатку хвиля щастя змушує нас думати, що ми «добилися», показали себе, нас прийнято в клуб, і ось воно — визнання й повага! Та все це швидко розвіюється, наче дим.

Ідолопоклонство перед успіхом

Як жоден інший ідол, особистий успіх та особисті досягнення дають нам змогу відчувати себе немовби «богами» й породжують уявлення, наче наша впевненість й цінність ґрунтуються на нашій власній мудрості та силі, на тому, як ми себе проявляємо. Якщо ви найкращі в тому, що робите, якщо ви попереду всіх, — то, значить, вам нема рівних. Ви неперевершені.

Одна з ознак того, що успіх став для вас ідолом, — це оте фальшиве почуття безпеки, яке він вам дає. Бідні й знедолені люди очікують на своєму шляху випробування. Вони знають, що життя в цьому світі «болюче, безжальне й коротке». А от людей успішних серйозні випробування приголомшують і надовго вибивають з колії. Як пастору мені не раз доводилося чути від представників суспільної еліти, котрі пережили ту чи іншу трагедію: «Життя не повинно бути таке жорстоке». Та за багато років свого пасторського служіння я ніколи не чув таких слів від представників робітничого класу або бідноти. Фальшиве почуття безпеки

народжується з обожнення власних досягнень. Ми гадаємо, що вони вбережуть нас від життєвого болю так, як це може зробити тільки Бог.

Ще одна ознака того, що досягнення стали вашим ідолом, — це викривлене самосприйняття. Коли ви оцінюєте свою цінність крізь призму власних здобутків, то схильні дуже сильно перебільшувати свої знання та здібності. Один журналіст якось розповів мені, що мав нагоду вечеряти у товаристві вельми успішного й заможного бізнесмена. Той увесь вечір задавав тон розмові, хоч, як зауважив журналіст, вони спілкувалися аж ніяк не про фінанси й не про економіку, єдину сферу, в якій бізнесмен був справді експертом. Про що б він не говорив — дизайн інтер'єрів, домашнє навчання дітей, філософію — поводився так, наче в усіх цих питаннях однаково добре обізнаний і може претендувати на беззаперечний авторитет. Якщо успіх для вас більше ніж просто успіх — якщо він визначає масштаб вашої персони — то здобутки в одній окремо взятій сфері життя будуть створювати у вас враження, наче ви експерт геть у всьому. А це, звісно, призводитиме до численних помилкових та болючих рішень. Таке викривлене уявлення й сприйняття себе — один з елементів тої сліпоти на реальний стан речей, яка, згідно з Біблією, завжди йде в парі з ідолопоклонством (Пс. 135:15–18; Єз. 36:22–36).⁵

Та головна ознака ідолопоклонства перед успіхом — це коли ми зберігаємо впевненість у собі тільки доти, доки вважаємо себе успішними в нашій сфері діяльності. У 1970-х і 1980-х Крістін Еверт була «першою ракеткою» світу. Вона виграла більший відсоток матчів, аніж будь-яка інша тенісистка в історії. Та думка про неминуче завершення спортивної кар'єри щоразу вганяла її в ступор. В одному з інтерв'ю вона зізналася:

«Я поняття не мала, ким я була чи могла бути поза тенісом. Я була пригнічена й навіть налякана, бо більшу частину свого життя була ніким іншим, як тенісисткою-чемпіонкою. Я була повністю розгублена.

Перемоги давали мені відчуття, що я чимось особлива. Я почувалася королевою. І це було для мене немовби наркотик. Я потребувала перемог і аплодисментів, щоб залишатися собою».⁶

Один мій знайомий досяг вершин у своїй професії, але пристрасився до деяких медичних препаратів, що призначав йому лікар, і мусив залишити свою посаду, щоб пройти курс реабілітації від наркозалежності. Він став наркоманом частково через те, що від нього щодня й щогодини чекали результату, безупинної енергії, оптимізму та блискучих рішень. Проте він не звинувачував у своєму падінні інших людей та їхні очікування стосовно нього. «Усе моє життя ґрунтувалося на двох переконаннях, — казав він. — Перше — що тільки від результатів моєї роботи залежатиме, що думають про мене інші і як вони до мене будуть ставитися. А друге — що нема нічого важливішого за думку інших людей та прийняття з їхнього боку».

Було би помилкою думати, що таке ідолопоклонство — справа чисто індивідуальна. Існує чимало сфер, в яких спеціалісти настільки захоплені своїми вміннями та професійними досягненнями, що вбачають у них немовби запоруку спасіння. Задумаймося, чи вчені, соціологи, медики, політики готові визнати обмеженість своїх можливостей? Чи, можливо, навпаки: висловлюють «месіанські» амбіції і прагнуть усіх переконати, що саме вони знають, як спасти цей світ? Нам обов'язково потрібно більше стриманості та смирення в наших намаганнях вирішити всі проблеми людства за допомогою державної політики чи технологічного прогресу.

Культура конкуренції

Сучасна культура наражає нас на особливий ризик ідолопоклонства перед успіхом. Пітер Бергер у книжці «Бездомний розум» звертає увагу, що у традиційних культурах цінність особи

вимірювалася в категоріях «честі». Людиною честі був той, хто належно виконував відведену йому роль у спільноті — як громадянин, батько чи мати, вчитель, правитель. Натомість сучасне суспільство глибоко індивідуалістичне, і в ньому цінність людини ґрунтується на ідеї «гідності». Гідність — це право кожної особи вільно вибудовувати власну ідентичність і власне «я» без огляду на будь-які соціально обумовлені ролі чи категорії.⁷ Відповідно, сучасне суспільство чинить на людину величезний тиск, бо вимірює її цінність її особистими досягненнями. Сьогодні не досить бути добрим громадянином чи сім'янином. Ти повинен перемагати, бути попереду інших і кращим за інших.

Девід Брукс у книжці «Шосе в рай» описує те, що він називає «професіоналізацією дитинства». Вже змалечку батьки та школа поміщають дитину в «скороварку» конкуренції, звідки вона мала б вийти «всебічно розвиненою». Як пише Брукс, «у цій країні працює гігантська органічно сформована система для виховання успішних дітей «усе вмію, усе знаю». Сім'я перестала бути тим, що Крістофер Лаш називав колись «тихою й безпечною гаванню в безсердечному світі», протигаю до тих граней життя, де людина людині вовк.⁸ Навпаки, саме сім'я стає тим місцем, де дитину змалечку починають спрямовувати на безперервну гонитву за успіхом.

Такий потужний наголос на якнайвищих досягненнях не лишається без наслідків для молоді. Навесні 2009 року Нейтан Хатч, президент Університету Вейк Форест, визнав те, що багато освітян спостерігали вже роками: непропорційно багато юнаків та дівчат пробують знайти себе у престижних професіях на зразок фінансів, консалтингу, корпоративного права, спеціалізованої медицини, які обіцяють високі заробітки й вінець успіху. Вони йдуть у цю сферу, навіть не задумуючись над метою й сенсом того, чим планують займатися. Інакше кажучи, при виборі професії не питають себе: «Яка професія принесе якнайбільше користі людям?» — а тільки: «Яка професія принесе якнайбільше користі мені?» Результатом стає масове розчарування роботою,

що не забезпечує самореалізацію і задоволення. Хатч сподівався, що економічна криза 2008–2009 років спонукатиме багатьох студентів переглянути ті мотиви, якими вони керуються при виборі кар'єри.⁹ Але якщо вся наша культура заохочує нас служити цьому фальшивому богові успіху та процвітання, то як же нам такого уникнути?

Успішний мрець

Одним з найуспішніших і наймогутніших людей свого часу був Нааман, про якого розповідає нам Біблія в Другій книзі Царів. Він мав усе, чого тільки можна було побажати. Нааман був полководцем країни Арам, яку ми тепер знаємо як Сирію. Був також кимось на зразок прем'єр-міністра, бо ж сирійській цар під час державних урочистостей «опирався на його руку» (2 Цар. 5:18). Він був багатий чоловік і хоробрий воїн, не обділений ані славою, ані почеснями. Однак усе це зводила нанівець одна фатальна обставина.

«Полководець війська сирійського царя, Нааман, був поважною і шанованою особою у свого володаря, оскільки завдяки йому Господь дав сирійцям перемогу. Але, хоча цей чоловік був хоробрим воїном, проте страждав від прокази».

2 Царів 5:1

Зверніть увагу, як автор Другої книги Царів накладає один хвалебний епітет на інший, а тоді зненацька додає, що, незважаючи на все це, Нааман був, по суті, ходячий мрець. Проказою в Біблії названа невиліковна й виснажлива шкірна хвороба, яка поволі калічила, спотворювала і врешті вбивала свою жертву. Це слово в ті часи звучало так само страшно, як сьогодні — слово «рак». Нааманове тіло розкладалося зсередини. При проказі органи набрякають і поступово руйнуються, обличчя вкривається

висипами, кості слабнуть і тріскають, плоть відмирає з кожним днем — і життя стає всього лише повільними передсмертними муками. Нааман був багатий, неперевершений атлет, улюбленець народу — але попри все це він буквально гнів заживо.

Один із головних мотивів, що стоїть за нашим прагненням до успіху, — це надія увійти у «внутрішнє коло». Клайв Стейплс Льюїс дуже проникливо написав про це в одному зі своїх найвідоміших есе:

«Я не вірю, що геть усе в світі пояснюється економічними чи еротичними мотивами. Існує також могутнє прагнення... бути частиною “внутрішнього кола”, яке має різні форми... Нам хочеться солодкого усвідомлення, що тільки ми і ще декілька вибраних — справді *знають* те, що приховане від інших. І доки вами керує це прагнення, ви ніколи не матимете спокою. Доки ви не подолаєте в собі страх бути “неприйнятним”, ви так і лишатиметеся відкинутим».

Що ж має на увазі Льюїс, кажучи, що «ви так і лишатиметеся відкинутим?» Нааман був успішний, багатий і могутній, але захворів на проказу. Ви сподіваєтеся, що успіх, багатство і влада зроблять вас «своїм» скрізь і всюди, дадуть вам доступ у найзакритіші суспільні кола, в еліту еліт. Проте заразна шкірна хвороба зробила його ізгоем, якого всі цуралися. Усі успіхи Наамана виявилися марними, адже вони не могли подолати його соціальну ізоляцію та відчай. З огляду на це історія про Наамана — своєрідна притча. Багато людей прагнуть успіху як засобу подолати відчуття власного неприйняття й відкинення. Успіх, — думають вони, — відчинить перед ними двері всіх клубів, стане перепусткою в усі суспільні кола, допоможе налагодити стосунки з тими, хто має вплив і зв'язки. Люди вважають, що успіх гарантуватиме їм добре ставлення тих, на кого вони рівняються. Успіх обіцяє їм усе це, але його обіцянки оманливі. Нааманова проказа — образ

того, що успіх неспроможний дати нам бажане задоволення. Чимало найуспішніших людей зізнаються, що їх мучить потреба знову й знову доводити своє місце в «еліті», а їхню самооцінку ранять постійні сумніви.

Пошуки не там, де слід

«Одного разу під час походу сирійський загін полонив в Ізраїльському краю малу дівчинку, яка прислужувала Наамановій дружині. Якось вона сказала своїй господині: "От якби мій господар звернувся до пророка, що живе в Самарії, то він вилікував би його від прокази"».

2 Царів 5:2–3

Нааманова дружина мала рабиню, яка розповіла про великого пророка Єлисея, котрий живе в Ізраїлі. Нааман, готовий ухопитися навіть за соломинку, вирушив у дорогу в надії, що пророк оздоровить його. Зі собою він узяв «десять талантів срібла, шість тисяч золотих монет і десять перемін одягу», а також лист від сирійського царя до царя Ізраїлю, в якому йшлося: «Коли цей лист до тебе потрапить, то маєш знати, що це я посилаю до тебе свого слугу Наамана, щоб ти вилікував його від прокази» (2 Цар. 5:5–6). Нааман одразу ж попрямував до ізраїльського царя, вручив йому листа і запропонував гроші. Він думав, що, прочитавши листа і побачивши Нааманове багатство, цар звелить пророкові зцілити його, і він повернеться додому здоровою людиною.

Нааман сподівався здобути зцілення за допомогою листів з найкращими рекомендаціями від одного царя — іншому. Він думав, що його успіх, багатство і статус допоможуть йому розв'язати всі проблеми життя. Нааман не розумів, що є речі, які може зробити тільки сам Бог. Дівчина-рабиня радила Нааманові просто звернутися «до пророка, що живе в Самарії», тобто піти до нього й попросити про зцілення. Та це не вписувалось у світогляд

Наамана. Він зібрав купу грошей, заручився найкращими можливими рекомендаціями й пішов до головної людини в Ізраїлі, до царя. Та цар був не радий його візитові.

«Коли Ізраїльський цар прочитав листа, то так сталося, що він роздер на собі одяг і вигукнув: "Хіба я Бог, аби завдавати смерті, чи оживляти, що він посилає до мене, щоб я вилікував чоловіка від його прокази? Подумайте тільки і візьміть до уваги, — це він лише шукає якоїсь зачіпки проти мене!"»

2 Царів 5:7

Нааман та сирійський цар гадали, що в Ізраїлі релігія функціонує точно так само, як і в інших тогочасних державах — і як у багатьох країнах сучасного світу. Вони вважали, що релігія — інструмент соціального контролю. Принцип її роботи такий: якщо ви живете добрим життям, то боги чи Бог неодмінно поблагословлять вас і подарують вам щастя та достаток. А отже, цілком природно припустити, що саме найуспішніші люди країни найлюбиміші й найближчі Богові. Вони можуть отримати від Бога все, що тільки попросять. Ось чому, з погляду традиційної релігії, боги завжди діють через успішних людей, а не через звичайних осіб. Ось чому Нааман пішов прямо до царя.

Проте цар Ізраїлю, прочитавши листа, від відчаю розірвав на собі одягу. Він знав, що сирійський цар не здатний зрозуміти, що Бог Ізраїлів — інакший і що цар не може своїм велінням посприяти зціленню Наамана. Бога Ізраїлевого неможливо контролювати, Його не купиш, до Нього не піддобришся. Боги традиційних релігій легко піддаються контролю. Якщо ви ревно, не шкодуючи зусиль, служите цим богам, вони будуть перед вами в боргу. Проте з Богом Ізраїлю таке не проходить. Усе, що Він дає нам, — це дар благодаті.

Коли ізраїльський цар вигукнув: «Хіба я Бог, аби завдавати смерті, чи оживляти?» — в цих словах він ухопив саму суть

Нааманової проблеми. Нааман перетворив успіх на свого ідола. Він думав, що, спираючись на власні досягнення, може піти до будь-кого з таких самих, як і він, «успішних людей» і отримати все, що йому треба. Проте досягнення, гроші, влада і статус неспроможні «завдавати смерті, чи оживляти».

Що більше я роздумував над цим біблійним текстом, то більше захоплювався Нааманом. Він справді був непересічний чоловік і багато чого досягнув. Та це тільки зайвий доказ того, що навіть найкраща людина у світі не має ні найменшого уявлення, як і де шукати Бога. Тож не судімо його надто суворо. Він використовує свій вплив, задіює свої знайомства, витрачає купу грошей, достукується до тих, хто на самісінькому верху. Так ми вирішуємо справи з поважними людьми, то чому ж не спробувати таким самим чином вирішити справу з Богом? Та Бог Біблії не такий. Нааман шукає «ручного» Бога, але цей Бог — суверенний. Нааман шукає Бога, якого можна зробити своїм боржником, але це Бог благодаті, в якого всі ми у невиплатному боргу. Нааман шукає свого приватного Бога, що був би Богом для мене й для тебе, але не для всіх, — але це Бог усіх і кожного, незалежно, визнаємо ми це чи ні.

Щось величне

«Коли Божий чоловік Єлисей дізнався, що Ізраїльський цар роздер на собі шати, то послав до царя, аби йому переказали: "Для чого ти роздер свої шати? Нехай прийде до мене та довідається, що в Ізраїлі є пророк!" І от Нааман прибув зі своїми кінями та зі своїми колісницями й зупинився при вході до Єлисеєвого дому».

2 Царів 5:8–9

Нааман прийшов до Єлисея, і те, що він побачив і почув там, приголомшило його. Очевидно, пророк не оцінив тої честі, що йому випала, і навіть не вийшов за поріг, щоби привітати гостя. Він

просто послав свого слугу, аби той поговорив із Нааманом. А те, що передав Нааманові посланець Єлисея, приголомшило воєначальника ще сильніше:

«[Посланець сказав]: "Піди й сім разів занурся в Йордан, й твоє тіло стане чистим та здоровим". Але Нааман обурився і, відходячи, сказав: "Ось, я був упевнений, що він вийде, стане переді мною, закличе Ім'я Господа, свого Бога, поводить своєю рукою над хворим місцем, і зніме проказу. Хіба дамаські ріки Авана та Фарфар не кращі від усіх вод Ізраїлю? Хіба я не міг би викупатися у них, щоб стати чистим?" Тож він обернувся і, палаючи гнівом, відійшов».

2 Царів 5:10–13

Нааман сподівався, що Єлисей візьме в нього гроші й виконає якийсь магічний ритуал. Або, думав він, Єлисей може не взяти грошей, а зажадає від Наамана, щоб той «звершив щось величне» і цим самим заробив собі зцілення. Натомість пророк порадив йому просто піти й зануритися сім разів у води Йордану. Почувши це, Нааман розвернувся й у гніві пішов геть.

Чому? Знову ж таки, Єлисеєві слова стали викликом усьому його світоглядові. Не так давно він дізнався, що Бог — це не частина людської культури, а Сила, яка змінює цю культуру, не той, кого можна контролювати, а суверенний Господь. Тепер же — у власній духовній подорожі — він зіткнувся з Богом, який у Своїх стосунках з людьми діє на засадах тільки благодаті. Одне й інше — тісно пов'язані. Ніхто не може контролювати істинного Бога, бо ніхто не здатний сам заробити, заслужити чи здобути благословення та спасіння. Нааман розлютився, адже думав, що його попросять звершити якийсь видатний подвиг, — щось на зразок «збудувати нове місто» чи «визволити людей з неволі». Такі умови цілком відповідали б світоглядові Наамана та його уявленню про себе і Бога. Але те, що сказав йому Єлисей, образило

його до глибини душі: «Будь-який дурень, навіть мала дитина, може піти і скупатися в річці Йордан, — подумав Нааман. — Для цього не треба нічого знати чи вміти, не треба *ніяких* подвигів!» Але в цьому і вся суть. Це спасіння, що доступне кожному, доброму чи поганому, сильному чи слабкому.

Доки Нааман не усвідомить, що Бог — це Бог благодаті й Господнє спасіння не можна заробити чи заслужити, а тільки прийняти, він і далі буде рабом свого ідола успіху. Чекатиме від нього тої захищеності в житті й того почуття власної значущості, яких ідол успіху неспроможний дати. Тільки пізнавши Божу благодать, він зрозуміє, що всі його успіхи — це, в кінцевому підсумку, дар від Бога. Так, Нааман доклав чимало зусиль, щоб досягти цих вершин, але все це стало можливе тільки завдяки талантам, здібностям і сприятливим обставинам, що подарував йому Бог. Усе своє життя він був залежний від Божої благодаті, але не розумів цього.

«Піди й скупайся», — така була порада пророка. Виконати її було дуже складно, бо вона була... дуже простою. Щоби зробити це, Нааман повинен був визнати, що він слабкий і безсилий, а тому мусить прийняти своє спасіння як незаслужений дар. Якщо ви хочете отримати Божу благодать, вам не треба нічого, крім щирого бажання, — тобто глибокого нестримного прагнення. Проте досягти такого духовного смирення — ой як непросто. Ми приходимо до Бога зі словами: «Поглянь на всі мої добрі справи» — або: «Поглянь, скільки я вистраждав». А Бог хоче, щоб ми просто поклалися на Нього... просто скупалися в Йордані.

Нааманові треба було всього-на-всього «покинути свої мертві досягнення в Ісуса біля ніг». Це слова з давнього християнського гімну:

*«Мертві "досягнення" свої покинъ
в Ісуса біля ніг,
У Ньому стій, до Нього лить,
І ти вже переміг!»*

Маленька страждаюча служниця

У Біблії на кожному кроці наголошено, що Божа благодать і прощення, котрі людина отримує даром, дорого коштують тому, хто їх дарує. Вже з перших розділів Божого Слова виразно бачимо, що Господь не може простити грішника без викупної жертви. Той, кого глибоко скривдили, не може «просто пробачити» свого кривдника. Якщо у вас вкрали гроші, шанс на успіх або щастя, то ви можете зажадати у кривдника відшкодування або пробачити йому цю кривду. Та коли ви пробачаєте, то це насправді значить, що ви берете цю втрату чи борг на себе. Ви самі мусите понести цей тягар. Отже, всяке прощення дорого коштує.¹⁰

Просто дивовижно, як часто Біблія посилається на цей основоположний принцип. Так само і в історії з Нааманом — хтось повинен був із терпінням та любов'ю знести свої страждання, щоб хворий воєначальник міг отримати благословення. Тут маю на увазі особу, яка промайнула перед очима читачів так швидко, що багато хто взагалі її не помітив. Проте, з певного погляду, то найважливіша постать цієї історії. Кого я маю на увазі? Дівчинку-рабіню Нааманової дружини, яку сирійці захопили під час набігу на ізраїльтян. Її сім'ю в кращому разі полонили й продали у рабство, в гіршому — вбили перед її очима. Тепер бідолашна перебуває на самісінькому дні сирійського суспільства. Вона чужинка, дівчина, рабіня та ще й зовсім юна — їй, напевно, років дванадцять-чотирнадцять. Одним словом, її життя зруйноване та приречене. І хто в цьому винен? Не хто інший, як Нааман, верховний воєначальник. Як же вона реагує на те, що її заклятого ворога вразила проказа?

Коли людина прагне досягти вершин, а натомість опиняється десь на самому низу суспільної драбини, це зазвичай породжує в неї озлоблення та цинізм. Така людина старається будь-що знайти винуватців своєї життєвої поразки, а іноді й плекає мрії про помсту. Однак маленька рабіня не потрапила в цю пастку. Вона не сказала: «Проказа! Нарешті! Я побачу, як повільно

і болісно вмиратиме цей мерзотник! Я ще й станцюю на його могилі!» Зовсім ні. Вона сказала: «От якби мій господар звернувся до пророка ...» У цих словах відлунюють співчуття й турбота. Вона, мабуть, і справді хотіла полегшити страждання Наамана й урятувати його від смерті, бо чого б іще розповідала про цілителя-пророка? Задумайтеся над цим. Тепер життя Наамана було в її руках. Те, що знала дівчина, могло стати його порятунком. Вона могла би змусити його розплатитися за всі гріхи, — за весь біль, що він їй завдав. Нааман перетворив її життя на страждання, а тепер вона могла зловтішатися з його мук.

Та дівчина вчинила інакше. Ця недооцінена біблійна героїня не захотіла полегшувати свої страждання ціною чужих. Вона зробила те, до чого закликає нас уся Біблія. Вона не шукала помсти власними руками, а залишила Богові судити Нааманові гріхи. Вона пробачила господаря й спричинила його зцілення та спасіння. Довірилася Богові й терпеливо зносила своє страждання. Як висловився британський проповідник Дік Лукас, «її власний біль — то була ціна його прощення, яку дівчина ж і заплатила». Вона страждала, проте пробачила, навіть не знаючи, як саме Бог використає цю її жертву в житті іншої людини.¹¹

Великий страждаючий Слуга

Цей біблійний мотив, — що прощення завжди передбачає служіння у страданні, — знайшов найповніше втілення в Ісусі Христі, який сповнив пророцтво про Страждаючого Слугу, котрий прийде спасти світ (Іс. 53). Він жив у радості й славі з Отцем, але втратив усе це заради нас. Став не тільки людиною, а й слугою. Ісус зазнав не лише побоїв та ув'язнення, а й смерті. Споглядаючи з хреста на Своїх так званих друзів, з яких одні Його зреклися, другі — зрадили, а треті — просто покинули напризволяще, Він заплатив ціну прощення. Ісус простив їх і помер за них на хресті. На хресті ми побачили, як Бог звершив у вселенському масштабі

те, що ми повинні робити на своєму рівні, у власному житті прощаючи ближніх. Бог сам прийняв кару й сам сплатив борг за наші гріхи. Він заплатив, щоб не довелося платити нам.

Ми ніколи не позбудемося свого ідолопоклонства перед успіхом, просто картаючи себе за нього. У кінці 1990-х років, незадовго до масового краху інтернет-компаній і терактів 11 вересня 2001-го, Гаррієт Рубін в одній зі статей викривала непомірний матеріалізм нашого суспільства і його зацикленість на успіхові:

«Із усіх тих тем, якими ми одержимі... про успіх брешемо собі найчастіше. Ми переконуємо себе, що успіх та його вірний побратим-гроші дадуть нам упевненість, що успіх і його сестриця-влада дадуть нам вагу та вплив, що успіх і його сестриця-слава зроблять нас щасливими. Настав час знайти правду: Чому найрозумніші, найталановитіші, найуспішніші представники нашого покоління так люблять гратися з вогнем? Чому люди беруться за всі способи, щоби здобути гроші, владу й славу — а тоді самі себе знищують? Може, відповідь у тому, що насправді вони прагнули зовсім не цього? Інакше чому ж, здобувши настільки бажане, вони розчарувалися в ньому?»¹²

Невдовзі після того, як була написана ця стаття, під враженням від невеликої економічної рецесії 2000–2001 років можна було почути й чимало інших плачів із приводу того, що наша культура схилнулася на успіхові. Коли ж ми збагнемо, — лунало питання, — що успіх із його «побратимом та сестрицями» став для нашого суспільства справжнім богом, якому віддано служать та віддають своє життя? А тоді сталися теракти 11 вересня 2001 і мас-медіа оголосили про «кінець епохи викривлених очікувань». Тепер, — заявляв дехто, — ми нарешті повернемося до традиційних цінностей працелюбності, скромності в життєвих очікуваннях, готовності відкладати задоволення власних бажань

на потім, а не жадати все і зразу. Та нічого подібного не сталося. У 2008–2009 роках, коли світова економіка пережила черговий крах, стало зрозуміло, що наша культура знову повернулася до наркотичної одержимості успіхом.

Ідола успіху неможливо просто вигнати зі свого життя. Його треба чимось замінити. Прагнення людського серця сфокусуватися на тому чи іншому надцінному об'єкті можна перебороти, але сама потреба мати такий об'єкт — непереборна.¹³ Як же нам викорчувати зі свого серця глибоко вкорінену ідею про те, що — аби позбутися почуття маловартісності й надати сенсу своєму життю — ми мусимо зробити в житті «щось величне»? Тільки тоді, коли усвідомимо, що звершив для нас Ісус Христос, наш великий Страждаючий Слуга, — зрозуміємо, що для спасіння від нас не вимагається нічого «величного». Ми не мусимо цього робити, бо це вже зробив Ісус. Ось чому ми можемо просто «скупатися в Йордані». Христос уже зробив для нас усе, що треба. Ми також повинні усвідомлювати, наскільки сильно Він любить нас — а отже, знати, що наше існування не марне. Коли ми віримо розумом у те, що Ісус звершив для нас, і коли жертва, яку Він приніс заради нас, торкається нашого серця та змінює його, то це поступово лікує нас від тієї хворобливої залежності — від прагнення до успіху за всяку ціну.

Кінець ідолопоклонства

Нааман знайшов у собі смирення, щоби піти і скупатися у Йордані. Результат був просто дивовижний.

«І зійшов він, і занурився в Йордані сім раз, за словом Божого чоловіка. І сталося тіло його, як тіло малого хлопця, і став він чистий! І вернувся до Божого чоловіка він та ввесь табір його. І прийшов він, і став перед ним та й сказав: "Оце пізнав я, що на всій землі нема

Бога, а тільки в Ізраїлі! А тепер візьми дарунка від свого раба". Та Єлисей відказав: "Як живий Господь, що стою перед лицем Його, я не візьму!" »

2 Царів 5:14–16 (ПО)

Біблійна історія розбиває в прах наш культ успіху, багатства і статусу. Щоби зцілитися, Нааман мусив послухати поради дівчинки-рабині, тоді вислухати Єлисеєвого слугу, а тоді прислухатися до власних слуг. У ті часи багаті й вельможні приділяли таким людям уваги не більше, ніж домашнім тваринам або худобі. Однак саме через цих слуг Бог передав Своє послання про спасіння. Відповідь на просочені сльозами молитви прийшла не з царських палат, а з халуп рабів та слуг! Найяскравіший приклад цього — звісно ж, сам Ісус Христос. Він прийшов не в Рим, не в Александрію і не в Китай, а в глуху римську провінцію-колонію. Народився не в палаці, а у хліві серед худоби.

*«Не в замках, не в пишних хоромлах,
Не в розкоші царських палат,
У стайні знайдеш свого Бога,
Що в яслах спочив між ягнят».*

Вільям Біллінґс

Протягом усього Його земного служіння учні невтомно випитували в Ісуса: «Коли вже Ти почнеш боротися за владу? Коли перестанеш витрачати час на звичайних людей? Коли почнеш домовлятися з поважними і впливовими особами? Коли будеш претендувати на серйозну посаду? Коли вже починається Твоя виборча кампанія і ми візьмемося збирати на неї гроші? Коли запускаємо нашу рекламу?» Натомість Ісус смиренно служив людям, а тоді прийняв за них муки та смерть. Навіть коли Він воскрес із мертвих, то спочатку явився жінкам — тим, хто не мав у той час ніякого суспільного статусу й ваги. Ісусове спасіння здобувається не силою та владою, а визнанням власної слабкості

й потреби в Ньому. Та й звершилося це спасіння не силою та владою, а упокоренням, служінням, самопожертвою і смертю. Це одне з найвеличніших послань усієї Біблії: Бог обирає немічних цього світу, щоби посоромити сильних. Він підносить немудрих та відкинутих — щоби посоромити мудрих та возвеличених. Він використовує те, що ніби не існує, щоби позбавити сили існуюче (1 Кор. 1:26–31). Так діє Бог.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

СИЛА І СЛАВА

Одержимий світ

Незадовго до того, як Європа поринула у вир Другої світової війни, голландський історик Йоган Гейзінга писав: «Ми живемо в одержимому світі. І ми це знаємо».¹ Нацисти начебто пропагували глибоку любов до країни й народу. Але якимось чином їхні «любов до батьківщини» і патріотизм переродилися у щось демонічне та смертоносне. Урешті-решт результати діяльності нацистів виявилися прямо протилежними до очікуваних: замість прославлення нації — безмежна ганьба.

У 1794 році вождь Французької революції Максиміліан Робесп'єр заявив у виступі перед Національними зборами: «До якої мети ми прямуємо? Мирно радіти свободою та рівністю... Терор — це не що інше, як швидка, сувора й неминуча справедливість».² Проте революційна «Епоха терору» була так жахливо *несправедлива*, що зрештою самого Робесп'єра зробили «цапом-відбувайлом» і стратили на гільйотині без суду. «Свобода і рівність» — це, безперечно, велике благо, але, знову ж таки, щось пішло не так. Революціонери з їхніми шляхетними принципами стали «одержимими», збожеволіли, і результатом їхніх зусиль стало щось прямо протилежне до тієї справедливості, якої вони прагнули.

У чому ж причина? В ідолопоклонстві. Коли любов до власного народу стає абсолютом, вона перетворюється на расизм. Коли боротьба за рівність стає найвищим ідеалом, вона породжує ненависть і насильство до кожного, хто наділений тими чи іншими привілеями. Людському суспільству притаманно робити із загалом цілком позитивних політичних гасел фальшивих богів. Як ми вже знаємо, Ернест Бекер відзначав, що в суспільстві, яке втратило відчуття реальності Бога, багато людей будуть намагатися знайти ту повноту життя, котру колись давав їм релігійний досвід, у романтичному коханні. Ніцше, натомість, вважав, що місце Бога в головах і серцях людей займають гроші. Та є ще один претендент на те, щоб заповнити цей духовний вакуум — політика.

Ми можемо сприймати нашого політичного лідера як «месію», а наш політичний курс — як доктрину спасіння і перетворити свій політичний активізм на своєрідну релігію.

Ознаки політичного ідолопоклонства

Одна з ознак того, що певна річ стала для вас ідолом, — це страх, який перетворюється на визначальну характеристику вашого життя. Коли все наше життя обертається навколо ідола, ми стаємо аж надто залежні від нього. І якщо нашому фальшивому богові що-небудь загрожує, ми впадаємо у паніку. Ми не кажемо собі: «Це проблема! Буде непросто!», а радше: «Це кінець! Надії більше нема!»

То одна з причин, чому політичні події у США викликають у деяких американців таку загострену до крайнощів реакцію. Коли одна чи друга партія перемагає на виборах, певний відсоток прихильників партії, що програла, відкрито говорить про готовність покинути країну. Вони надто схвильовані й надто перелякані. Адже покладали на своїх політичних лідерів та їхню політику всі ті надії, що мали би покласти на Бога та Добру Новину спасіння через віру в Ісуса Христа. І коли певні політичні лідери втрачають владу, для їхніх прихильників це немовби смерть. Вони вірять, що коли їхня партія не при владі, все просто зупиниться і розвалиться. Вони не хочуть бачити, як багато спільного мають із конкурентною політичною силою, а зосереджуються тільки на розбіжностях та безперевній критиці. Спірні моменти виходять на перший план, затьмарюючи собою все інше, і внаслідок цього зароджується задушлива, отруйна атмосфера.

Є ще одна ознака ідолопоклонства в нашій політиці: ми не припускаємо думки, що наші опоненти просто помиляються. Вважаємо, що вони не погоджуються з нами, бо вони злі люди. Після останніх президентських виборів у США моя 84-літня мати

зауважила: «Колись було заведено, що хоч би кого обрали президентом, він буде й твій президент, навіть якщо ти за нього не голосував. Тепер це вже не так». Сьогодні після кожних виборів є багато людей, які вважають, що новому президентові бракує морального права або компетенції очолювати державу. Дедалі сильніша політична поляризація і взаємне озлоблення, що їх бачимо нині в політиці, — ознака того, що політичний активізм став для нас різновидом релігії. Яким же чином ідолопоклонство породжує страх та демонізацію опонентів?

Голландсько-канадський філософ Ел Волтерс стверджує, що з біблійного погляду на світ головна проблема людського життя — це гріх, а єдине її вирішення — це Бог і Його благодать. Альтернатива біблійному світобаченню — це коли ми вбачаємо головну проблему нашого світу в чомусь іншому, крім гріха, а її вирішення — у чомусь іще, крім Бога. Це означає демонізацію чогось, що не є цілковито погане, і перетворення на ідола чогось, що не може бути найвищим благом. Волтерс пише:

«Дуже небезпечно виокремлювати якийсь із аспектів доброго творіння Божого або якесь із притаманних йому явищ і вбачати в ньому — а не у вторгненні у світ гріха як чужорідного елемента — головного негативного персонажа драми людського життя... Дехто бачить цей “корінь зла” в тілі та його пристрастях (Платон і більшість інших давньогрецьких філософів), дехто — в тенденціях культури на протигагу законам природи (Руссо та мислителі-романтики), дехто — в інституціоналізованій владі, а особливо в інститутах держави й сім’ї (більшість представників неолібералів), дехто — в технології та сучасних методах управління (Гайдеггер і Еллюль)... Натомість Біблія безкомпромісна в запереченні будь-яких спроб ідентифікувати певну частину творіння Божого як джерело гибелі чи запоруку спасіння».³

Таке ідолопоклонство пояснює безупинні політичні цикли надмірних надій й гірких розчарувань, дедалі отруйнішу атмосферу політичних дискусій і перебільшені страхи й відчай у випадку поразки власної політичної партії. Та чому ж ми схильні боготворити або демонізувати політичних лідерів? Райнгольд Нібур пояснює це тим, що у випадку політичного ідолопоклонства ми обожнюємо, коли владу мають ті, кого ми схвалюємо.

Ідолопоклонство перед владою

Райнгольд Нібур — видатний американський богослов середини ХХ століття. Він вважав, що кожна людина мусить боротися з почуттям залежності й безсилля. Первісна спокуса, з якою зіткнулися люди в Едемському саду, полягала у порушенні тих меж, які окреслив нам Бог («З дерева пізнання добра й зла — не їстимеш з нього», Бут. 2:17), і в прагненні самим бути «як Бог», узявши свою долю у власні руки. Ми піддалися цій спокусі, й тепер вона — частина нашого єства. Замість прийняти нашу обмеженість і залежність від Бога, ми відчайдушно шукаємо способів довести собі, що самі контролюємо своє життя. Та це ілюзія. Нібур вважав, що саме ця вселенська невпевненість та ілюзія породжують «бажання влади», яке й визначає наші соціальні та політичні відносини.⁴ Це може виявлятися у двох формах.

По-перше, каже Нібур, гордитися своїм народом — це добре, та коли сила й процвітання нації стають безумовним абсолютом, що переважає все інше, це розв'язує руки для будь-яких насильств і несправедливостей.⁵ У такому випадку, як пише голландський учений Боб Гаудзвард:

«Мета виправдовує всі засоби... без суду та слідства. Мета матеріального добробуту країни стає ідолом щоразу, коли ми використовуємо її, щоб виправдовувати нищення природного середовища або чинити

наси́льство над окреми́ми особа́ми чи цілими катего́ріями людей. Військо́ва безпе́ка країни стає ідо́лом, коли вона служи́ть виправда́нням обмежува́ти право на свобо́ду слова́ та спра́ведливий суд або спону́кає до утиски́в націо́нальних меншин».⁶

Нібу́р вважа́в, що на́ції маю́ть сво́є колекти́вне «его́» і що націо́нальні культу́ри, точно́ так само, як і окремі́ особи́, могу́ть ма́ти ко́мплекс ви́щості або, на́впаки, меншо́варто́сті. Прикла́д першо́го — це ситуа́ція, коли го́рдий обра́з Аме́рики як «кра́їни свобо́ди» заслі́плюва́в більшо́сті грома́дян о́чі стосовно́ їхньо́го лицемі́рного раси́зму в ставле́нні до а́фроамери́канців. Та бува́ють і випадки́, коли в суспі́льства́ форму́ється ко́мплекс меншо́варто́сті й воно́ стає а́гресивним та во́йовничим. Нібу́р писа́в свою́ кни́жку в 1941 ро́ці, то́ж для нього́ ці́лком оче́видним прикла́дом тако́го ідо́лопокло́нства пе́ред владо́ю була́ наци́стська Німе́ччина. При́ниження́, якого́ зазна́ла Німе́ччина за підсу́мками Пе́ршої світо́вої війни́, поро́дило в німе́цькому суспі́льстві пра́гнення до́вести світо́ві свою́ си́лу та ви́щість.⁷

Не так і ле́гко провес́ти чі́тку ме́жу, що́би визна́чити, нада́сться певни́м реча́м більша́ або менша́ ці́нність. Та́кож скла́дним є визна́ння, що́ ця ці́нність займа́є найви́щий п'е́дестал. Так само́ нема́ й то́чного спосо́бу визна́чити, коли́ саме здо́ровий па́тріотизм пере́ходить у раси́зм, а утиски́ інши́х — в і́мперіа́лізм. Та не ва́рто за́перечува́ти, що́ на́ції ча́сто ступа́ли на це́й сли́зький шля́х, ско́чуючи́сь ним аж до са́мого ни́зу. Цю́ пробле́му не ви́рішити за́стереження́м бу́дь-яких вия́вів па́тріотизму́, так, на́че це що́сь пога́не саме́ собою́. Як ми́ вже ба́чили, всі́ ідо́ли — це ці́лком до́брі та по́трібні́ речі́, пере́творе́ні на бо́жество. Про́ це му́дро написа́в Кла́йв Стей́плс Лью́їс:

«По́милково́ думати́, що́ деякі́ з на́ших спонта́нних і́мпульсів, на́приклад, мате́ринська́ лю́бов або па́тріотичні́ почуття́, — це до́бре, а інші́, як-о́т сексуа́льний по́тяг чи бі́йцівські́ і́нстинкти́, — це по́гано. Бува́ють

ситуації, коли одружений чоловік повинен дати волю своїм сексуальним імпульсам, а солдат — своїм бійцівським інстинктам. Бувають, утім, і ситуації, коли материнську любов до своїх дітей або громадянську любов до батьківщини треба стримати, щоб вони не призвели до несправедливості стосовно чужих дітей або інших країн».⁸

Ідолопоклонство перед ідеологією

Нібур вирізняв ще одну форму «бажання влади» — коли спасаючою вірою для вас стає не відданість нації чи батьківщині, а певна політична філософія. Так буває, коли політика «ідеологізується».

Ідеологією можна назвати будь-який зв'язний та структурований набір ідей щодо певної царини життя, але цей термін може мати й негативний підтекст, що зближує його з поняттям «ідолопоклонства». Ідеологія, як і будь-який ідол, — це частковий, обмежений образ реальності, що сприймається як остаточне слово істини щодо всіх можливих питань. Ідеологи вважають, що їхня «філософська школа» чи «партія» має найкращу й найповнішу відповідь на всі проблеми суспільства. І головне: ідеології приховують від своїх послідовників залежність людини від Бога.⁹

Останній приклад потужної ідеології, що зрештою зазнала краху, — це комунізм. Близько ста років чимало західних мислителів покладали великі надії на те, що прийнято було називати «науковим соціалізмом». Та в період від кінця Другої світової війни й до падіння Берлінської стіни в 1989 році ці погляди наочно показали свою неспроможність. Сіріл Джоад, провідний британський мислитель-агностик, який у повоєнні роки повірив в Ісуса Христа, у книзі «Знайдена віра» писав:

«Той погляд на зло, який впливає з марксизму і який висловлювали і Бернарד Шоу, і теоретики

психотерапії, — погляд, згідно з яким зло є побічним продуктом обставин, і зміна обставин може звести його до мінімуму або й цілковито усунути, — видається [у світлі Другої світової війни та злочинів нацистського і сталінського режимів] нестерпно поверхневим... Саме через відкинення ідеї первородного гріха ми, представники лівого табору, завжди лишалися розчарованими — розчарованими невмінням людей поводитися розсудливо, нездатністю розуму панувати над емоціями, невдачею всіх спроб побудувати справжній соціалізм і, головне, тим фактом, що у світі знову й знову вибухають війни».¹⁰

Одна з ключових книжок повоєнної доби — це спільна праця кількох розчарованих комуністів та соціалістів, серед яких Артур Кестлер і Анре Жід, під назвою «Бог, який зазнав краху».¹¹ Назва аж надто промовиста. В ній ідеться про те, як політична ідеологія дає людям безмежні обіцянки, а взамін вимагає присвятити їй ціле своє життя.

Після падіння соціалістичних режимів маятник хитнувся у протилежний бік — у бік віри у вільноринковий капіталізм як найкраще вирішення хронічних проблем бідності й несправедливості. Дехто може сказати, що це і є панівна ідеологія наших часів. Справді, один із засновників сучасної економічної теорії Адам Сміт у праці «Багатство народів» просто-таки боготворив вільний ринок, доводячи, що «невидима рука» ринку, якщо тільки не перешкоджати їй, автоматично — й цілком незалежно ні від Бога, ні від засад моралі — спрямовує людську поведінку в тому напрямку, який принесе найбільше користі суспільству.¹² Поки що надто рано про це говорити, та може статися, що масштабна фінансова криза 2008–2009 років змусить людство розчаруватися в капіталізмі точно так само, як поколінням раніше воно вже розчарувалось у соціалізмі. Сьогодні з'являється маса книг про ідеологічну природу капіталізму — як популярних,¹³ так і наукових,¹⁴

написаних у світському,¹⁵ і в релігійному ключі.¹⁶ Назви декотрих із них навіть перегукуються з «Богом, який зазнав краху», адже вільному ринку теж приписували божественну владу нести людям щастя й свободу.¹⁷

Нібур доводив, що людське мислення завжди схильне підносити на п'єдестал якусь обмежену й скороминущу річ або цінність, оголошуючи її «Відповіддю-На-Всі-Питання».¹⁸ Так ми відчуваємо, що здатні вирішувати будь-які проблеми, а всі, хто проти нас, — дурні або зловмисники. Та це, як і всяке ідолопоклонство, засліплює нам очі. Марксизм вбачає спасителя у всесильній державі й демонізує капіталістів. Натомість у консервативній економічній думці прийнято вважати, що всі наші проблеми розв'яжуть вільний ринок і конкуренція, а отже, уряд і соціал-ліберали тільки гальмують прихід загального щастя.

Тим часом у реальності не все так просто. Крайні форми «прогресивного оподаткування» можуть породжувати певну несправедливість, коли людей, які багато й тяжко працюють, замість винагороди немовби карають підвищеними ставками податків. Водночас суспільство з низькими податками і низьким рівнем соціальних гарантій потерпає від іншого роду несправедливості, коли діти з родин, здатних оплатити високоякісні медичні послуги й навчання в елітних школах, мають значно кращі життєві перспективи, ніж вихідці з родин нижчого достатку. Словом, поборники ідеологій неспроможні визнати, що *будь-яка* політична програма завжди має негативні побічні наслідки, і то вельми серйозні. Також вони не можуть припустити й думки, що в ідеях їхніх опонентів теж є здорове зерно.

У будь-якій культурі, в якій майже не лишилося місця для Бога, виникає вакуум, який різні люди заповнятимуть чи то сексом, чи то грошима, чи то політикою. Це і є головна причина, чому наше політичне життя дедалі сильніше ідеологізується й поляризується. Багато хто пояснює отруйну політичну атмосферу наших днів браком міжпартійної співпраці, але корені проблеми сягають значно глибше.

За Нібуром, ця проблема зародилася ще на світанку людства, коли почалися наше відчуження від Бога й наші гарячкові намагання чимось компенсувати своє почуття вселенської беззахисності й безсилості. Єдиний спосіб подолати це почуття — це знову налагодити наші стосунки з Господом. Біблія подає нам приклад такого навернення до Бога. Це історія про людину, яка, керована своєю жагою влади, стала наймогутнішим володарем у тогочасному світі.

Цар у полоні тривоги

У шостому столітті до нашої ери, після занепаду Єгипту й Ассирії, провідною світовою силою стало Вавилонське царство. Вавилоняни вторглися в Юдею і захопили Єрусалим, виселивши всю провідну верству ізраїльського народу — військових керівників, митців та вчених — у Вавилонію. В підсумку більша частина відомого тоді світу опинилася під владою вавилонського царя й воєначальника Навуходоносора. Проте з Книги пророка Даниїла ми дізнаємося, що наймогутніший чоловік у світі не міг спати спокійно.

«Другого року царювання Навуходоносора приснилися йому сни. Вони дуже збентежили Навуходоносора, так що сон відійшов від нього. І звелів цар скликати заклиначів і ворожбитів, чарівників і халдеїв, аби вони розтлумачили цареві його сни. Коли вони прийшли й стали перед царем, він сказав їм: “Мені приснився сон, який мене дуже занепокоїв, і я бажаю зрозуміти цей сон!”»

Даниїла 2:1–3

Загадковий сон дуже стривожив Навуходоносора. У цьому сні він побачив велетенську постать, котра нагадувала той образ, у якому він, певно, уявляв самого себе, — «непохитного велетня, що височіє над усім світом».⁹ Проте ця статуя стояла на «глиняних

ногах» і невдовзі впала. Цар прокинувся в холодному поту. Чи значить це, що його імперія приречена? Що прийде хтось, хто виживить і використає її приховані слабкості?

Люди, які жадають влади, часто дуже боязкі та сповнені тривоги. Нібур вважав, що страх і тривога — це і є головна причина, чому люди рвуться до політичної влади.²⁰ Втім, навіть якщо головним мотивом прагнення влади був і не страх, то страх незмінно приходить разом із владою. Ті, хто при владі, знають, що конкуренти дивляться на них із заздрістю і тільки й чекають зручної нагоди, щоб зайняти їхнє місце. Що вище людина видерлася драбиною влади, то жакливішим буде її падіння. Коли Бернарда Медоффа засудили до 150 років тюрми за створення фінансової піраміди на 65 мільярдів доларів, він публічно заявив, що на злочин його підштовхнула гординя. Колись давно Медоффу треба було звітувати про суттєві річні збитки, але «йому важко було визнати, що він як фінансист зазнав поразки».²¹ Він не міг змиритися з тою втратою репутації і впливу, яку потягнуло б за собою визнання власних помилок. Почавши приховувати свою слабкість за допомогою шахрайської схеми, яка розрослася до колосальних масштабів, Медофф «не міг визнати сам перед собою, що пішов хибним шляхом», і весь час думав, що зможе «якось викрутитися».²²

Отже, влада часто народжується зі страху і сама породжує ще більший страх. Навуходоносорів сон оголив цю вічну невпевненість правителів, і через це йому було дуже тривожно. Могутні люди не люблять визнавати, якими слабкими вони насправді почувуються.

Страх перед безсиллям

Навуходоносор — класична ілюстрація всього того, що написав Нібур у своїй праці «Природа та доля людини» про гріх, політику та владу. В розділі «Людина як грішник» він доводить, що «людина перебуває у стані постійної незахищеності

та невпевненості й... прагне подолати ці відчуття за допомогою влади... Людина вдає, наче її ніщо не обмежує».²³ Людська істота має дуже мало реальної влади над своїм життям. Дев'яносто п'ять відсотків того, що визначає перебіг нашого життя, цілковито не-підвладне нашому контролю. Ми не можемо вибирати час та місце свого народження, своїх батьків і родину, середовище, в якому минає наше дитинство, свій зріст і статуру, генетично закладені в нас таланти й більшість тих обставин, у яких ми опиняємося протягом життя. Словом, усе, чим ми є і що маємо, дане нам від Бога. Ми не творці, нічим не зв'язані у своїх можливостях, а обмежені, залежні від Творця творіння.

Британський поет Вільям Генлі ще підлітком утратив ногу. Незважаючи на каліцтво, він зумів зробити добру кар'єру як письменник та літературний критик. Ще змолodu Генлі написав слав-нозвісного вірша під назвою «Invictus», що в перекладі з латини значить «Непереможний»:

*«Тернистий шлях, і небезпек доволі,
І список довгий всім моїм гріхам,
Та тільки я володар своєї долі,
Душі своєї капітан — я сам».*

Нібур зауважує, що такі слова — страшенне перебільшення, вияв викривленого світогляду, «зараженого гріхом гордині».²⁴ Ніхто не заперечує того, як важливо вміти долати перешкоди на життєвому шляху, але успіх Генлі був би неможливий, якби він народився без літературного таланту, з інтелектом нижчим від середнього або в іншій родині, з іншими соціальними зв'язками. Подібно до Навуходоносора, йому теж довелося зіткнутися з власним безсиллям, коли п'ятирічною померла його дочка, — то був удар, від якого він так і не оговтався. Генлі був усього лише людиною, слабкою й обмеженою, у світі неприборканих, нездоланих сил.

Якщо Нібур має слушність і людині справді властивий глибокий страх перед власним безсиллям, зумовлений її віддаленістю

від Бога, то мусить бути багато різних способів, як вона пробує подолати цей страх. І робить вона це не тільки за допомогою політики й важелів державного управління. Ідол влади — це «глибинний ідол», що може виявлятися у величезній різноманітності інших, «поверхневих» ідолів.²⁵

За часів свого навчання в коледжі я знав одного чоловіка, який, перш ніж увірувати в Ісуса Христа, був страшенним розпусником. Звабивши чергову жінку й переспавши з нею, він одразу ж утрачав до неї всякий інтерес і переходив до наступної. Навернувшись у християнство, він припинив ці свої сексуальні походеньки. Він також активно долучився до християнського служіння. Проте його глибинний ідол лишився з ним. У колі однокурсників він завжди з усіма сперечався і намагався диктувати свою думку. На кожних студентських зборах пробував грати роль лідера, навіть якщо ця роль уже була відведена комусь іншому. Говорячи зі скептиками про свою нововіднайдену віру, він був різкий і грубий. Зрештою всі зрозуміли, що Ісус Христос так і не став для нього сенсом життя та головною цінністю. Все це він і далі знаходив у владі над іншими. Саме влада давала йому відчуття повноти життя. Причина, чому Джеймс так прагнув переспати з усіма отими жінками, була не в тому, що вони його приваблювали, а в прагненні мати впевненість, що він *може* переспати з ними, коли тільки захоче, тобто має над ними владу. Продемонструвавши цю владу, він утрачав до них усякий інтерес. І до християнського служіння долучився не тому, що хотів служити Богові та ближнім, а щоб мати відчуття власної правоти й володіння істиною. Його ідол влади виявляв себе спершу в сексуальній формі, а згодом у релігійній. Ідоли вміють маскуватися.

Отже, ідолам влади поклоняються не тільки можновладці. Кожен з нас може проявляти свою силу й владу хоча б трішки, хоча б десь і в чомусь — наприклад, як місцевий хуліган, котрий чіпляється до перехожих, або як дрібний бюрократ, що з насолодою командує тими кількома особами, котрим не пощастило, і вони стали його підлеглими. Ідолопоклонство перед владою — повсюди навколо нас. Як же його побороти?

Посоромлений цар

Навуходоносорові мудреці не змогли витлумачити його сон. Нарешті допомогти царю зголосився Даниїл, один із євреїв-вигонців, котрий служив при вавилонському дворі як чиновник. З Божою допомогою він переказав зміст сну, про який сам цар нікому не розповідав, а тоді подав тлумачення.

«Ти, царю, бачив уві сні якусь велику статую. Величезною була ця статуя, і сяяла перед тобою, так що страшно було на неї дивитися. Голова цієї статуї була з чистого золота, її груди й руки — зі срібла, її живіт і стегна — мідні. Її голінки були залізні, а ноги — частково зі заліза, а частково з глини. Ти дивився аж доки, без допомоги рук не відколовся від гори великий камінь. Він ударив у ноги статуї, що були зі заліза та глини, і розбив їх на шматки. Тоді все вмить розтрощилося, — залізо, глина, мідь, срібло і золото стали, як полова на току літом. Їх підхопив вітер, так що не залишилось від них і сліду, а камінь, що розбив статую, став великою горою і заповнив усю землю».

Даниїла 2:31–35

Статуя — то був образ земних царств. Власне кажучи, то був велетенський ідол, який символізував ідолізацію людської влади та здобутків. Статуя символізувала людську цивілізацію: комерцію, культуру, владу — все, чим люди прагнуть себе прославити. Цього ідола розтрощив «великий камінь». На відміну від інших матеріалів, з яких складався ідол, камінь не був витвором людських зусиль — він «відколовся від гори без допомоги рук». Його привів у рух сам Бог. Камінь далеко менш цінний, ніж усі ті метали, з яких складалася статуя, а проте в підсумку саме він виявився найміцнішим. То був, — пояснює Даниїл, — образ Божого Царства (Дан. 2:44), яке рано чи пізно запанує у світі.

Цей сон — був заклик до смирення. Часто може здатися, що всі обставини грають на користь лихим правителям і тиранам, але врешті-решт Бог їх повалить, когось раптово, а кого поступово.¹⁶ Можновладці повинні розуміти, що не вони самі здобули собі владу, а Бог віддав її до рук їм, — і що зрештою всяка людська влада рано чи пізно буде забрана від них.

Цей сон мав спонукати Навуходоносора змінити своє уявлення про Бога. Як язичник він мав плюралістичний світогляд і вірив, що у світі існує безліч богів та надприродних сил. Він не вірив в існування одного верховного та всемогутнього законодавця, котрому підпорядковується все суще, в тому числі й він сам. Тепер йому дали зрозуміти: існує один-єдиний всевишній Бог, Суддя й Вседержитель, і цар відповідатиме перед Ним за те, як використовує свою владу.

Навуходоносор почув це послання.

«Цар Навуходоносор упав долілиць, поклонившись Даниїлові, і наказав принести йому хлібну жертву і запашний ладан. Після цього цар сказав Даниїлові: «Насправді ваш Бог є Богом над богами, Владикою над царями, Котрий відкриває таємниці, оскільки ти зміг відкрити і цю таємницю»».

Даниїла 2:46–47

Навуходоносор визнав, що Бог є «Владика над царями». Наймогутніший чоловік у світі упав лицем до землі перед Божим пророком — хто б міг чекати від гордовитого царя такого вияву смирення!

Ілюзія контролю

Ця історія вчить нас, що богослов'я таки має значення і що наша хвороблива жага влади та контролю зумовлена до значної міри

хибними уявленнями про Бога. Ті боги, яких ми собі творимо і возвеличуємо у власних серцях, навіюють нам думку, що ми самі «володарі своєї долі». Соціолог Крістіан Сміт називає те розуміння Бога, яке переважає серед американської молоді, «моралістичним, терапевтичним деїзмом». У своїй книжці «В пошуках себе: релігійне та духовне життя американських підлітків» він докладно описує цей комплекс переконань. Бог благословляє і бере на небо тих, хто намагається жити добрим, порядним життям («моралістичний» аспект). Головна мета життя — не в тому, щоби жертвувати чимось або відмовляти собі в чому-небудь заради чогось вищого й величнішого, а в тому, щоби бути щасливим і задоволеним собою («терапевтичний» аспект). Хоча Бог, Творець світу, справді існує, Він особливо не втручається у наше життя — крім випадків, коли виникає та чи інша проблема (це і є «деїзм»)²⁷.

За таких уявлень про Бога ви справді можете вважати себе володарем своєї долі й капітаном власної душі. Ваше спасіння і щастя — у ваших особистих руках. Дехто звертає увагу, що «моралістичний, терапевтичний деїзм» міг розвинутися тільки в комфортному, заможному суспільстві, й то у привілейованих його прошарках. Люди «нагорі» схильні приписувати своє становище власному інтелектові, кмітливості й працьовитості. Однак реальність значно складніша. Успіх людини визначається її особистими зв'язками, родинним середовищем, у якому вона виховувалася, а також тим, що можна було би назвати чистою фортуною. Ми результат взаємодії трьох чинників: генетики, середовища і наших власних рішень, — але на два з цих трьох чинників не маємо ніякого впливу. Ми навіть і близько не можемо відповідати за свій успіх чи неуспіх у такому ступені, як це спонукують нас думати поширені сьогодні уявлення про Бога й про світ.

Сучасна поп-культура переконує юнаків та дівчат: «Ви можете стати, ким тільки забажаєте». Проте буде жорстоко казати таке 18-річному хлопцеві зростом метр шістдесят, який понад усе мріє стати зіркою баскетболу. Вдамося до екстремального

прикладу: якби ви народилися десь у юрті в Зовнішній Монголії, а не там, де ви народилися насправді, то хоч би як тяжко ви працювали й розвивали свої таланти, ви так і померли б убогим та нікому не відомим. Або перенесімося ближче до наших реалій: задумайтеся над тим, який вплив на ваше життя мала ваша родина. Можливо, замолоду ви переконували себе, що нізащо не будете такими, як ваші батьки, а будете «собою». Але у зрілому віці ви починаєте усвідомлювати, який незмінний слід насправді залишило у вашій особистості родинне виховання.

Малкольм Гледвелл у книжці «Вискочки» подає безліч прикладів, які доводять, що успіх — це здебільшого продукт середовища й обставин, у яких ми вирости. Він наводить приклад низки нью-йоркських адвокатів-євреїв, котрі народилися близько 1930 року. «Щаслива» дата народження дала їм чимало переваг. У той період, коли вони пішли в школу, класи були недозаповнені й учителі могли приділяти їм більше уваги. Їм була доступна високоякісна й недорога освіта, яку пропонували тогочасні коледжі та юридичні факультети. Через антисемітські настрої, які панували тоді в Америці, їм був закритий шлях у юридичні фірми «вищого дивізіону», і це змусило їх спеціалізуватися на справах, від яких респектабельні юристи тримались осторонь, — наприклад, на юридичному супроводі рейдерських захоплень. Та згодом з'ясувалося, що у 1970–1980-х роках, в епоху масових «недружніх поглинань» одних компаній іншими, це дало їм величезну конкурентну перевагу, і всі вони змогли добряче заробити.²⁸ На відміну від Гледвелла, я схильний надавати однакового значення всім трьом чинникам: спадковості, середовищу й особистому вибору, — але його книжка наочно показує, що наша відповідальність за власний успіх далеко не така велика, як ми схильні думати. Більшість тих обставин, які роблять нас тими, ким ми є, — в руках Божих. Ми не повинні приписувати собі те, що було нам дароване. «Щоб ви не величалися одне перед одним. Щоб ви не підносили одних, зневажаючи інших», — писав апостол Павло. «Ти кращий за інших? І що ти маєш такого, що не було дано тобі? Але

якщо все, що маєш ти, отримав як дарунок, то чого ж вихвалитися, наче лише своїми силами здобув усе це?» (1 Кор. 4:6–7 ПСМ).

Навуходоносор вважав, що могутність, яку він здобув, — це його власна заслуга. Тепер же він був змушений покірно схилити голову, і його хибні погляди на Бога почали змінюватися, та ці зміни були поки що не надто глибокі. Необхідне було значно серйозніше Боже втручання.

Божевільний цар

У четвертому розділі Книги пророка Даниїла Навуходоносор розповідає, що жив у спокої та достатку в своєму палаці, аж раптом йому знову наснився сон, який цим разом не просто стривожив, а налякав його. Йому приснилося височенне дерево: «Його вершина сягала аж до небес, так що його було видно з усіх країв землі ... Від нього годувалося все живе» (Дан. 4:8–9). Та зненацька пролунав голос, який звелів: «Зрубайте це дерево», і додав, говорячи про дерево в чоловічому роді: «Його пень і його коріння залиште в землі ... Його людське серце переміниться, і буде дане йому серце звіряче, аж поки не мине над ним сім часів» (12–13). У страсі й трепеті цар послав по Даниїла, а той, вислухавши сон, аж збліднів. Помовчавши якусь мить, він подав своє тлумачення:

«І ось царю, тлумачення і вирок Всевишнього щодо того володаря, царя, такий: "Тебе відлучать від людей, — ти будеш мешкати з польовими звірами і, як вола, тебе годуватимуть травою, а ночами зрошуватимешся небесною росою. Так триватиме з тобою сім років, аж доки не зрозумієш, що владарює над людським царством Всевишній, і дає його тому, кому захоче. Оскільки ж було наказано залишити пень з корінням дерева, то це означає, що твоє царство залишиться за тобою, поки не визнаєш небесної влади. Тому, царю, нехай тобі буде до

вподоби моя порада: спокутуй твої гріхи справедливостю й провини твої милосердям до бідних, — можливо таким чином продовжиться твій добробут”».

Даніїла 4:21–24

Перший сон — то був, так би мовити, теоретичний урок. Він дав цареві загальне уявлення про Божий характер і природу людської влади. Тепер же Бог «перейшов на особистості». Теоретичний урок не допоміг. Навуходоносор і далі лишався тираном. Він продовжував гнобити різні народи та суспільні верстви, особливо ж бідних людей (вірш 24). Тепер Бог вирішив дати цареві урок, якого той потребував. Проте Господь аж ніяк не поставив на ньому хрест. Дерево мало бути зрубане, але пень та корені лишались у землі, щоб воно могло відрости знову. Богові були важливі не помста, відплата чи знищення. Його метою було каяття — внутрішнє переусвідомлення та біль, що мали спонукати царя змінитися на краще й виправити заподіяні кривди.

Що ж саме Бог хотів, аби Навуходоносор усвідомив? Та ось що: «Владарює над людським царством Всевишній, і дає його тому, кому захоче» (вірш 22). Господь може над Своїм володінням поставити найприниженішого з людей. Це значить, що будь-який людський успіх — усього лише незаслужена доброта від Бога. І ті, хто перебуває на самісінькій вершині влади, багатства та впливу, — насправді теж «найприниженіші», нічим не кращі за всіх інших. Це своєрідний зачаток євангельської благовісті, вчення про те, що всі наші досягнення та перемоги — результат Божої благодаті, а не нашої власної «роботи» чи зусиль.

Бог хотів сказати Навуходоносорові щось у такому дусі: «Царю, ти повинен зрозуміти, що вся твоя влада була дана тобі Божою благодаттю. Якби ти усвідомлював це, то мав би менше страхів та тривог і більше певності в собі, — й був би справедливіший та смиренніший. Але якщо ж продовжуватимеш вірити, ніби здобув своє становище власними ділами та досягненнями, то й далі будеш переляканий і жорстокий».

«Через дванадцять місяців, проходжуючись по царському палацу у Вавилоні, цар із захопленням вигукнув: "Хіба ж не величний цей Вавилон, який я побудував силою своєї влади, як царський дім, на честь моєї величі?!"»

Даніїла 4:26–27

Цар оглянув свої володіння, і гордість наповнила його серце. Та цієї самої миті голос із неба мовив йому: «Тебе відлучать від людей, і ти житимеш з польовими звірами, — годуватимуть тебе травою, наче вола ... аж доки не зрозумієш, що Всевишній владарює над людським царством, і дає його тому, кому хоче!» (вірш 29). І тієї ж таки миті царя вразила тяжка психічна недуга. Він був надто безумний, щоб жити у власних покоях, а бродив, здичавілий, серед тварин дворами та садами свого величезного палацу.

Воскресіння із смерті гордині

Що ж трапилося? Один з головних парадоксів гріха полягає в тому, що коли люди пробують стати чимось більшим, ніж людські істоти, — бути наче боги, — вони насправді опускаються і стають чимось нижчим та гіршим за людей. Коли особа хоче сама бути собі богом і жити в ім'я влади та слави, це призводить до найжорстокіших, буквально звірячих вчинків. Гординя перетворює вас із людини на хижака.²⁹ Саме це і сталося з царем Навуходоносором.

У дитячій книжці Клайва Стейплса Льюїса «Подорож досвітнього мандрівника» один з головних героїв — хлопчик на ім'я Юстас Скрабб. Юстас мав явну жагу влади, але, будучи простим школярем, виявляв її у дрібних негідних вчинках: мучив тварин, пліткував, підлещувався перед дорослим начальством. Він був немовби «Навуходоносор-початківець».

Одної ночі Юстас знайшов у печері величезний скарб. У захваті він почав уявляти собі, в яких розкошах тепер заживе і яку

владу здобуде. Та прокинувшись удосвіта, зі жахом побачив, що перетворився на потворного дракона. «Заснувши на драконячому скарбі з пожадливими, драконячими думками в серці, він і сам став драконом».³⁰

Перетворення на дракона — то був «природний космічний наслідок» його думок і бажань. Він мислив як дракон, а тому й сам став драконом. Коли ми налаштуємо свої серця на здобуття влади, то стаємо безжальними хижакими. Ми уподібнюємося тому, чому поклоняємося.³¹

Тепер Юстас був неймовірно могутньою особою, — про таку могутність він не міг і мріяти, — але особою потворною, повною страху й цілковито самотньою. Ось що робить з нами влада, коли розглядати і прагнути її як найбажанішу мету. Приголомшений і упокорений цим своїм перетворенням, Юстас захотів знову стати нормальним хлопчиком. Коли його гордість затихла, він зумів здолати ідолопоклонські нахили свого серця.

Одного дня дракон Юстас зустрів загадкового лева. Лев на ім'я Аслан закликав його «роздягнутися», тобто спробувати скинути із себе драконячу шкуру. Юстас обдер із себе шар луски, але під ним виявився ще один. Він обдирав його ще раз і ще раз, але марно. Нарешті лев промовив:

«“Ти мусиш дозволити, щоб я тебе роздягнув”. Зізнаюся, я дуже боявся його кігтів, але тепер уже мені все було байдуже. Тому я перевернувся на спину і чекав, що буде далі. Вже з першого разу він встромив свої кігті в мою шкіру так глибоко, що, здавалося, вони торкнуться самого серця. А коли він почав стягати з мене шкуру, я відчув такий біль, якого ще ніколи в житті не відчував... Отже, він стягнув з мене цю жажливу бридоту до кінця так само, як я це зробив тричі, тільки-от уже не так боліло, і шкура тепер лежала на траві набагато грубіша, темніша й жажливіша, ніж перші три. А я був гладенький і свіжий, як

обдерта від кори гілка, і знову маленьким... Я був знову хлопчиком».³²

Лев Аслан із цієї казки — це образ Ісуса Христа, а сама казка розповідає про те, що відомо кожному християнинові: гордість веде до духовного падіння, втрати людяності та смерті. Але якщо не озлобитись, а знайти в собі смирення і, замість жити заради власної слави, звернути погляд до Бога, смерть вашої гордості може стати вашим воскресінням. Ви відродитесь як людина в найповнішому розумінні цього слова, з чутливим і лагідним, а не затверділим серцем.

Щось подібне трапилося і з Навуходоносором. Ось як сказав про це сам цар:

«Коли ж минули ті дні, я, Навуходоносор, звів свої очі до небес! Мій розум повернувся до мене, і я поблагословив Всевишнього, — прославив і звеличив Того, Котрий живе вічно, а Його влада є постійною владою, як і Його царство — з роду в рід... Коли мій розум повернувся до мене, то я повернувся до слави мого царства... Мене визнали мої радники і мої вельможі. Я знову очолив моє царство, і моя могутність зросла ще більше».

Даниїла 4:31, 33

Коли він «звів свої очі до небес», щоби побачити Бога, це не тільки повернуло йому розум. Його «могутність зросла ще більше» (вірш 33). Це приклад того, як діє благодать, — та сама благодать, яку найяскравіше явив нам Ісус. Наше серце каже нам: «Я піднесуся та звеличуся — і сам буду, наче Всевишній». Натомість Ісус промовляє: «Я сам зійду до вас і понижу Себе заради вашого спасіння». Він став людиною і дав розп'яти Себе на хресті, щоби смертю своєю покрити наші гріхи (Флп. 2:4–10). Ісус не тільки зрікся усякої влади, а й служив нам, щоби спасти нас. Він помер, але Його смерть подарувала нам відкуплення і воскресіння.

Тому, якщо за прикладом Юстаса, Навуходоносора та й самого Ісуса ми замість претензії на владу визнаємо свою залежність від Бога і промовляємо: «Отче, у Твої руки передаю Свій дух!» (Лк. 23:46), — це принесе нам глибоку перемену серця, духовне зростання й воскресіння.

Приклад Ісуса і Його благодать здатні вилікувати нас від жаги влади. Типова людська відповідь на почуття безпорадності — це заперечувати дійсність і нервово шукати тих, на кому можна було би продемонструвати свою владу та вплив, щоб таким чином ствердитися в цьому запереченні. Однак Ісус показує нам інший шлях. Зрікшись усякої влади й слугуючи іншим, Він став найвпливовішою людиною, яка будь-коли жила. Та Ісус не повинен залишатися в наших розумах прикладом для наслідування. В наших серцях Він має стати нашим особистим Спасителем. Тільки визнавши свою гріховність, нужденність та безпорадність — і поклавшись на Його милосердя — ми нарешті знайдемо захист і турботу в Його любові й здобудемо те почуття внутрішньої сили, яке не спонукатиме нас гнобити інших. Коли зникають непевність і почуття небезпеки, це в корені підрубує будь-яку жадоу влади. Як висловився колись один проповідник: «Догори йдуть шляхом самоприниження. Шляхом самопіднесення вони котяться вниз».

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ПРИХОВАНІ ІДОЛИ НАШОГО ЖИТТЯ

Поки що ми говорили тільки про особистих ідолів, таких, як романтичне кохання, фінансовий достаток, успіх та влада. Цих фальшивих богів не так уже й важко розпізнати. Та є й інші ідоли, котрі мають на нас могутній вплив, але маскуються значно краще. Це вже не просто ідоли нашого серця, а ідоли культури та суспільства загалом.

Бог прибутку

Недавно один з колумністів газети *New York Times* писав про свою знайому на ім'я Мелісса, яка в 29 років стала віце-президентом банку *J.P. Morgan* й обіймала цю посаду аж до звільнення на хвилі недавньої кризи. Коли «всі були страшенно злі на ділків з Волл-стріт... Мелісса не вписувалася у шаблонний образ жадібного біржового трейдера, що заробляє мільйонні бонуси, поки компанія йде на дно». Вона й справді заробляла дуже великі гроші, але при цьому щедро ділилася ними з друзями та жертвувала добродійним організаціям. Проте її робота полягала в сек'юритизації низькоякісних іпотечних позик, студентських кредитів та боргів за кредитними картками, тобто в перетворенні цих неліквідних активів у цінні папери, якими вільно торгували на ринку. «Оце асорті зі сумнівних боргів вона упаковувала в гарну коробочку і продавала інвесторам, нітрохи не задумуючись — хоча, може, й повинна була би — над тим, яку бомбу це закладає під світову економіку».¹ Звідки ж така бездумність? Як слушно зауважив Нейтан Хетч, чий слова ми процитували в четвертому розділі, сучасна культура не вчить студентів ставити собі такого роду питання з приводу наслідків власної роботи. Єдине питання, яке їх хвилює, це: скільки мені заплатять?

У 2009 році на неформальній церемонії, що відбулася за день до випуску, близько половини випускників Гарвардської школи бізнесу пообіцяли одне одному «поводитися максимально чесно», не допускати «рішень та вчинків, спрямованих на

задоволення моїх власних вузьких амбіцій», і працювати так, «щоб моє підприємство в довготерміновій перспективі приносило якнайбільше користі суспільству».² Розповідаючи про цю «присягу бізнесмена», журналіст *The Economist* згадав також слова Мілтона Фрідмана про те, що в керівника компанії тільки одна мета — максимально збільшувати її акціонерну вартість.³ Традиційно вважали, що тільки таким чином — створюючи робочі місця та виробляючи нову продукцію — бізнес може посприяти загальному добру. Ринок сам собою винагороджує чесних і карає нечесних. Якщо ви брешете або займаєтеся шахрайством, наслідки наздоженуть вас і ви лишитеся у збитку. Отже, єдина мета бізнесу — максимальний прибуток. А всі розмови про «етичне управління» чи «соціально відповідальний бізнес» — це, мовляв, пусте.

Ті, хто склав «присягу бізнесмена», мали сміливість не погодитися з цим усталеним поглядом. У погоні за прибутком керівник компанії може швидко накрутити ціну акцій, пожертвувавши заради цього довготерміновим здоров'ям компанії, інтересами її працівників та клієнтів або безпекою довкілля. Після цього він пожинає свій прибуток, а всіх інших лишає у збитках. Дехто стверджує, що коли ви платите працівникам більше і створюєте їм кращі умови для роботи, це у тривалій перспективі окупається, приносячи вам самим більший зиск. Але насправді про інтереси працівників треба дбати тому, що це добре і правильно, а не тому, що це допомагає забезпечити більший прибуток.

Окрім того, варто визнати, що в бізнесі чесність та сумлінність — не завжди найкраща стратегія для збільшення прибутку. В певних ситуаціях чесний вчинок може потягти за собою фінансову катастрофу, а тому, якщо керуватися міркуваннями лише економічної доцільності, шахрайство, попри ризик бути викритим, іноді може видаватися цілком виправданим кроком. Чесність, сумлінність, турбота про працівників та про довкілля необхідно, без сумніву, трактувати як цінності, не менш важливі, ніж прибуток, — а інакше про «чесний бізнес» можна забути.

Отже, підписанти тієї присяги, по суті, визнавали, що прибуток став фальшивим богом у сучасному світі. Річ, саму собою цілком добру, ми перетворили на абсолютну цінність, і наслідком став моральний та соціальний крах. Їхня присяга була спробою здолати закоріненого в нашої культури ідола, який чинить глибокий та системний вплив на життя нашого суспільства.

Ідоли в нашій культурі

У книжці «Справжня американська мрія: роздуми про надію» Ендрю Дельбанко писав: «Під культурою я розумію набір історій та символів, за допомогою яких ми розвіюємо гнітючу підозру, що світ, де живемо, позбавлений геть усякого сенсу».⁴ Серце кожної культури — це її найголовніша «надія», те, заради чого живуть усі, хто в даній культурі вихований. Дельбанко виділяє три фази розвитку американської цивілізації, кожній з яких була притаманна своя фундаментальна надія: «Бог, нація і я сам». У першій фазі «надію висловлювали насамперед у категоріях християнського вчення, що надавало сенс як стражданню, так і радості, обіцяючи визволення від смерті». В другій фазі «Прогресіви́зм усунуло з арени особового Бога, підмінивши Його ідеєю обоготвореної нації».⁵ В цю епоху, яка, за Дельбанко, тривала аж до 1960-х років, давні уявлення про святість були перенесені на Америку як таку: її почали сприймати як «націю-спасительку», а державний устрій та спосіб життя у США — як надію для всього світу.

Сьогодні потреба в чомусь надприродному та сенсі життя все більше зводиться до власного «я» та своєї свободи діяти, як заманеться. Серед молодшого покоління поступово розвіюються давні ура-патріотичні настрої в душі «Америка понад усе». Тепер молодь бачить сенс життя у розвиткові власної особистості шляхом досягнення максимальної свободи від соціально обумовлених обмежень.

Той аналіз сучасної культури, який пропонує нам Дельбанко, — це, по суті, аналіз наших ідолів. Епоха «Я» пояснює, чому сьогодні люди такі одержимі зароблянням грошей. Тепер ми бачимо всю складність тих факторів, що формують нашу психологію і рухають нами. Будь-яка освячена культурою «надія», котра не є надією на Бога, — це фальшивий бог. А отже, ідоли бувають не тільки індивідуальні — твої чи мої, а й колективні та системні. Коли ми цілковито занурені в суспільство, члени якого вважають нормальною ту чи іншу ідолопоклонську прив'язаність, для нас майже неможливо розпізнати в цьому прояві культури те, чим ця прив'язаність є насправді.

Не варто думати, що деякі культури схильні до ідолопоклонства менше, ніж інші. У традиційних суспільствах абсолютом, найвищою цінністю є сім'я та родина. А це призводить до убивств в ім'я честі, приниженого становища жінок, що їх трактують як власність чоловіків, і насильства проти гомосексуалістів. Світська західна культура робить ідола з індивідуальної свободи, що призводить до занепаду інституту родини, нестримного матеріалізму, кар'єризму, ідолізації романтичного кохання, фізичної краси та прибутку.

Як же нам не стати рабами цих ідолів нашої культури? Дельбанко зауважує, що на світанку історії основою суспільства були Бог та релігія. То, може, щоб розв'язати всі проблеми нашої культури, нам треба більше релігії? Не обов'язково. Ідолопоклонство всепроникне й охоплює так само й цю сферу.

Ідоли в нашій релігії

Ідол — це річ, від якої ми чекаємо того, що може дати нам тільки Бог. Ідолопоклонство може вибувати навіть у релігійній спільноті, коли доктринальну істину підносять до статусу фальшивого бога. Так трапляється, коли люди починають думати, що їхня цінність в очах Божих залежить від правильності їхнього віровчення, а не

від самого Бога та Його благодаті. Це важковловима, але смертельно небезпечна помилка. Віддавшись цьому різновидові самовиправдання, ви перетворюєтеся на того, кого у Книзі Притомістей Соломонових називають «насмішником». ⁶ Насмішники завжди демонструють до своїх опонентів не милосердя, а тільки зневагу та зверхність. Це знак того, що вони не вважають самих себе за грішників, спасених благодаттю Божою, тому не являють її до інших. Навпаки, їхня переконаність у безпомилковості своїх поглядів дає їм почуття вищості над людьми. ⁷

У релігійних спільнотах існує ще одна форма ідолопоклонства, коли фальшивим богом стають духовні дари та успіх у служінні. Духовні дари (талант і здібності, ефективність, розвиток умінь і навиків) часто плутають із тим, що в Біблії назване «плодом Духа» (любов, радість, довготерпеливість, смирення, мужність, лагідність). ⁸ Навіть ті служителі, які розумом усвідомлюють, що «я спасений тільки силою благодаті», десь у глибині серця вважають, що їхня цінність у Божих очах залежить від того, скільки людських життів вони змогли змінити.

Ще один різновид релігійного ідолопоклонства пов'язаний з моральним життям як таким. У книзі «Марнотратний Бог» я вже писав докладніше, що людина за своєю сутністю намагається впливати на Бога й на інших власними моральними вчинками. Ми віримо, що коли живемо доброчесно, то Бог і люди, з якими маємо справу, просто зобов'язані поважати й підтримувати нас. На словах ми заявляємо, що наш приклад і джерело натхнення — це Ісус, але насправді сподіваємося самі себе спасти власними моральними зусиллями.

Дельбанко пояснює, яким чином той грандіозний культурний зсув, що відбувся в добу Просвітництва, призвів до занепаду ортодоксальної релігії і до того, що місце Бога у житті людей зайняла чи то Америка з її демократичним устроєм, чи то самореалізація. Наслідки були сумними. Підміна Бога нацією — шлях до культурного імперіалізму, а підміна Бога власним «я» — причина тих численних життєвих проблем, про які вже йшлося на

сторінках цієї книжки.⁹ Чому ж наша культура до великої міри відкинула Бога як свою істинну Надію? Думаю, насамперед тому, що релігійні спільноти поклонялися й досі поклоняються всім оцим фальшивим богам. Якщо ми творимо собі ідола з доктринальної безпомилковості, успіхів у служінні чи моральної доброчесності, це призводить до безупинних внутрішніх конфліктів, зарозумілості, лицемірства, гноблення всіх тих, хто має погляди, відмінні від наших. Саме ці токсичні наслідки релігійного ідолопоклонства призвели до загального невдоволення релігією загалом і християнством зокрема. Отож, розчарувавшись у надії на Бога, люди знайшли собі інші надії, — і наслідки були катастрофічні.

Місія Йони

Ми мусимо боротися не тільки з ідолами власного серця. Ідоли культури та релігії можуть підсилювати наших особистих ідолів і утворювати разом з ними різноманітні отруйні сполуки. Бідний юнак, який гостро відчуває свою безсилість у житті, може легко захопитися соціальними рухами, що розпалюють расову чи релігійну ворожнечу. Дівчина, якій бракує любові з боку близьких і яка вихована у споживацькій культурі красивих образів та «гламуру», може легко стати жертвою власного зовнішнього вигляду. Ідоли, що рухають нами, — складні, різносторонні й дуже часто майстерно приховані від нас самих.

Можливо, найкращий приклад цього нам дає біблійна історія про Йону. Більшість людей сприймають її як казку про чоловіка, якого проковтнула велетенська риба, — казочку, що годиться хіба що для дітей у недільній школі. Однак насправді це дуже глибока історія про ідолів, які керують нашими вчинками, — і то на багатьох рівнях, — й відводять нас усе далі від Бога навіть тоді, коли ми думаємо, що виконуємо Його волю. Цікаво, що найбільш вражаюча частина цієї історії — у самому її кінці й зовсім не пов'язана з тим китом, що проковтнув пророка. Перше ж

речення Книги Йони вводить нас у сюжет, сповнений драматичної напруги:

«Було Господнє слово до Йони, Аміттаєвого сина, такого змісту: "Вставай і йди до великого міста Ніневії і проповідуй проти нього, тому що злочини цього міста піднялися до Мене"».

Йони 1:1–2

Із Другої книги Царів 14:25 ми знаємо, що Йона закликав ізраїльського царя Єровоама завойовувати нові й нові землі та розширювати межі своєї держави. Його сучасники, пророки Амос та Осія, гостро засуджували зловживання царських можновладців, тоді як Йона у своєму «націоналістичному» запалі та прагненні будь-яким чином збільшувати вплив і могутність своєї країни, здається, свідомо заплющував очі на гріхи царя.¹⁰ Тому пророка, певно, здивував Господній наказ іти в місто Ніневію і проповідувати про Бога його жителям.

Ніневія — то було найвеличніше місто тогочасного світу, столиця могутньої і войовничої Ассирійської імперії, яка становила смертельну загрозу для Ізраїлю та його сусідів. Робити що-небудь на користь Ассирії було би для Ізраїлю самогубством. І хоча Йона мав просто «проповідувати проти» цього міста, що погрузло в злодіяння, пророк прекрасно розумів: нема сенсу застерігати ніневитян, коли існує шанс, що їх омине Божа кара (Йон. 4:1–2).

Господь у Своєму милосерді хотів урятувати головного воєводу свого народу — складно уявити собі несподіваніше завдання. І виконати це завдання Бог доручив ізраїльському пророкові-патріоту — людині, яка, здавалося б, зовсім не годиться для такої місії. Господь просив Йону зробити щось, що було для нього немислиме. Однак то була Божа місія, в якій Йона був Божий місіонер.

Втікач

«Йона встав, але подався до Яффи, аби звідти втекти від Господа до Таршішу. Там він знайшов корабель, який мав плисти до Таршішу, і, заплативши за переправу, піднявся на борт судна, щоб плисти на ньому від Господа до Таршішу».

Йони 1:3

Свідомо супротивлячись Божому наказові йти на схід до Ніневії, Йона подався до Таршішу, міста на західній окраїні відомого на той час світу. Він зробив прямо протилежне тому, що хотів від нього Бог. Чому? Йонина мотивація буде розкрита тільки згодом, у четвертому розділі, але вже на самому початку ми отримуємо декілька ключів до розуміння такого кричущого непослуху.

Йона боявся можливої невдачі. Самотньому єврейському пророкові наказано було йти у столицю наймогутнішої держави світу й закликати її жителів, щоб вони впали навколішки перед Богом Ізраїлю. У Ніневії на нього, здавалося б, чекало у кращому разі висміювання, а в гіршому — смерть. А проповідники воліють проповідувати тільки там, де їх готові слухати.

Та не менше, ніж невдачі, Йона боявся й успіху своєї місії, хай які мізерні були його шанси. Ассирія — то була жорстока імперія, побудована силою зброї. Вона вже й так жадала від Ізраїлю данину, немов той міжнародний рекетир, котрий вимагає у жертви гроші за її «захист». Йона повинен був застерегти ніневитян про Божий гнів і дати їм шанс покаятися та лишитися живими — щоб і далі бути загрозою для Ізраїлю. Як патріот своєї країни, Йона зовсім не хотів виконувати таку місію.

То чому ж він утік? Відповідь, знову ж таки, в ідолопоклонстві — хоча тут маємо справу з дуже складним випадком. Йона мав свого особистого ідола. Успіх у пророчому служінні був для нього важливіший за виконання Божої волі. Крім того, він перебував під впливом одного з ідолів тогочасної культури.

Національні інтереси Ізраїлю важили для нього більше, ніж послух перед Богом і духовне добро ніневитян. Урешті-решт він мав і релігійного ідола — уявлення про власну праведність. Йона почувався вищим за лихих язичників-ніневитян і зовсім не хотів, щоб вони спаслися. Його особисті й культурно обумовлені ідоли вступили між собою в реакцію й утворили отруйну сполуку, — хоча сам він цього зовсім не усвідомлював. Це і штовхнуло Йону на шлях бунту проти Бога, служінням якому він так гордився.

Йона в морській глибині

Йона сів на корабель, щоб утекти від Бога та Його доручення. Але Господь послав люту бурю, яка грозила потопити судно (Йон. 1:4–6). Моряки на кораблі збагнули, що ця буря неспроста, і вирішили кинути жереб, аби довідатися, через кого їх спіткало таке лихо. Жереб вказав на Йону.

«Ці люди дуже злякалися і запитали його: “Що ти таке натворив?” Адже ці мужі зрозуміли, що він втікає від Господа, тому що він сам сказав їм про це. “Що маємо зробити з тобою, — запитали вони його, — аби море навколо нас заспокоїлося?” А тим часом море, здіймаючи хвилі, лютувало все більше. Тоді він сказав їм: “Візьміть та киньте мене в море, і море навколо вас заспокоїться. Адже я знаю, що це через мене на вас накинута ця велика буря”».

Йони 1:10–12

Боячись за своє життя, моряки вчинили так, як радив їм Йона. Вони вкинули його у море, а Бог приготував велику рибу, щоб вона проковтнула Йону й цим самим урятувала пророка. Риба — то був Божий промисел для Йони. Вона дала йому нагоду отямитися й розкаятись. У череві риби Йона звернувся до Бога з молитвою:

«І молився Йона до Господа, Бога свого, з утроби тієї риби, та й казав: "Я кликав з нещастя свого до Господа, і відповідь дав Він мені... І сказав я: "Я вигнаний з-перед очей Твоїх, проте ще побачу я храм Твій святий" ... Ті, що тримаються марних божків, свого Милосердного кидають. А я голосною подякою принесу Тобі жертву, про що присягав я, те виконаю. Спасіння у Господа!" І Господь звелів рибі, і вона викинула Йону на суходіл».

Йони 2:2, 5, 9–11 (ПО)

Як бачимо, тут Йона говорить про «тих, що тримаються марних божків». Саме до них, до ідолопоклонників Ніневії, Бог і послав Свого пророка. Та далі Йона каже дуже важливу річ: він каже, що ідолопоклонники «свого Милосердного кидають»^{*}, іншими словами «відкидають даний їм *хесед*». Єврейське слово «хесед» означає Божу любов до тих, хто вступив з Ним у завіт, Його безумовну й спасаючу благодать. Зокрема, цим словом прийнято було описувати Божі стосунки з Його народом, Ізраїлем. А тут Йона каже, що ідолопоклонники відкидають «дану їм благодать». Його зненацька осяяло, що благодать Божа належить їм точно так само, як і йому. Чому? Та тому, що благодать — це благодать. Якщо це справді благодать, то ніхто у світі не гідний і не заслуговує її, і в цьому плані всі люди рівні. Збагнувши це, Йона додає: «Спасіння тільки у Господа!»^{**} Спасіння не належить якомусь окремому народові чи класові людей. Так само і релігійні люди не заслуговують спасіння анітрохи більше, ніж нерелігійні. Спасіння

* У багатьох сучасних перекладах уривок «свого Милосердного кидають» перекладають як «відкидають дану їм Божу любов» (NIV) або «відкидають дану їм Божу милість» (NKJV).

** У перекладі, який використовує автор, уривок «Спасіння у Господа!» перекладають як «Спасіння тільки у Господа!».

взагалі не залежить ні від яких наших якостей чи заслуг. Спасіння — тільки від Господа.

Цікаво, що в цій молитві Йона, по суті, розкриває й мотивацію своєї власної втечі від Бога. Що, на його думку, не дозволяє Божій благодаті увійти в життя людини? Прив'язаність до ідолів. Чому ж тоді сам Йона так фатально схибив у своєму розумінні Божого характеру та Його волі? Відповідь очевидна: через *своє власне* ідолопоклонство. Його страх перед особистою невдачею, гордість із власної релігії, шалена любов до своєї батьківщини — все це сплелось у смертоносний вузол ідолопоклонства і зробило Йону духовно сліпим до Божої благодаті. Як наслідок, він не хотів, щоб ця благодать поширилася на місто Ніневію, яке так її потребувало. Навпаки, він бажав усім ніневитянам смерті.

Раса і благодать

Расова гординя і культурна вузькоглядність несумісні з Євангелієм благодаті. Це речі взаємонеможливі: одне не лишає місця для іншого. З огляду на схильність людського серця завжди і в усьому виправдовувати себе, для людини цілком природно вважати, що її власна культура чи соціальна верства вища і краща за всі інші. Однак Добра Новина спасіння через віру в Ісуса Христа кладе край таким природним людським тенденціям.

Ми бачимо це, наприклад, у суперечці між Павлом та Петром, відображений у другому розділі Послання до Галатів. Петро, як апостол-єврей, звик розглядати язичників як духовно «нечистих» людей, з котрими не слід сідати за один стіл. У стародавніх культурах спільна трапеза була символом відкритості та прийняття іншого. Коли Павло побачив, що Петро відмовляється сідати за стіл з християнами-неєвреями, то звинуватив його в расизмі. Але як він це зробив? Павло не сказав: «Ти порушуєш заповідь не розпалювати расизм». Він звернув увагу, що Петро «непослідовний щодо істини з Євангелія» (Гал. 2:14). Расові упередження,

доводив Павло, рівнозначні запереченню самого принципу спасіння благодаттю. Він переконував: «Петре, якщо всі ми спасаємося самою тільки благодаттю, то як же ти можеш вважати себе кимось кращим за інших? Як можеш і далі сповідувати расову чи національну привілейованість? Впусти Добру Новину спасіння у власне серце!» Петро, звичайно ж, знав Добру Новину спасіння — на певному рівні. Однак на глибшому рівні він ще не був цілковито преображений Євангелією. Він був «непослідовний» у його дотриманні.

«Ті, хто не мають упевненості у спасінні через віру в Ісуса Христа, шукають собі “рятувальне коло”, яке не дало б їм поринути в безодню відчаю, і в своїх гарячкових пошуках хапаються не тільки за ті клаптики чеснот і талантів, котрі вони в собі знаходять, а й за свою расову чи партійну приналежність, за звичні їм моделі родинного та церковного життя, за свою культуру як засіб ствердження власної цінності. Вони надягають на себе культуру, мов той панцир, що має захистити їх від сумнівів у собі, — але культура стає інтелектуальною гамівною сорочкою, яка приростає до їхньої плоти та яку може скинути тільки той, хто істинно повірив у спасительне звершення Ісуса Христа».¹¹

У череві риби Йона почав усвідомлювати те, чого не розумів раніше, — усвідомлювати, що ж саме спонукало його супротивитися Божій волі. Він був покликаний піти і проповідувати Господню благодать у найвеличнішому місті тогочасного світу, але не розумів, що ж таке ця благодать. А тепер, здолавши випробування та сповнившись смирення, він прозрів і побачив правду. Спасіння можливе тільки через Божу благодать, а значить, воно доступне всім і кожному. Збагнувши це, Йона звільнився від ідолів своєї культури. І тоді риба виплонула його на берег. Пророк Йона отримав ще один шанс.

Приголомшливий фінал

«Після того до Йони вдруге було Господнє слово, такого змісту: “Встань і йди у велике місто Ніневію і провіщай у ньому застереження, яке Я тобі доручив!” Цього разу Йона встав, і за Господнім наказом, пішов до Ніневії. Ніневія ж вважалася у Бога великим містом, — на три дні ходи. І почав Йона ходити вулицями міста, скільки можна було пройти за один день, і, проповідуючи, говорив: “Через сорок днів Ніневія буде зруйнована!” Ніневітяни повірили Богові, — від найстаршого й до найменшого, — оголосили піст і одяглись у веретища... Коли ж Бог побачив їхні вчинки, а також те, що вони звернули зі своєї злочинної дороги, то Бог змілосердився над ними і скасував те лихо, що мав учинити, — і не дупустив його. Йоні це дуже не сподобалося, він обурився і роззлютився».

Йони 3:1–5, 10; 4:1

Тепер ми переходимо до тієї частини історії, якій зазвичай не приділяють належної уваги. Бог знову звелів Йоні йти в Ніневію, і цього разу пророк підкорився Божій волі. В Ніневії він почав проповідувати, і — на превеликий подив наш і самого Йони — ніневітяни прислухалися до його слів. Вони розкаялися, і де-хто з них казав: «Хто знає, може якраз Бог зглянеться і відверне від нас Свій палкий гнів та обурення, — і ми не загинемо?!» (Йон. 3:9). У підсумку місто «звернуло зі своєї злочинної дороги», тобто відкинуло те, що у вірші 8 названо «беззаконними учинками». Справді, асирійський народ був аж надто схильний до беззаконня, але тепер він виявив хоча б тимчасове каяття й готовність виправитися.

І Бог змілосердився. Хоча не було ніяких свідчень про те, щоб ніневітяни навернулися на юдейство і почали служити Господу Ізраїлю. Нічого подібного не сталося навіть близько, проте Бог

стримав свою караючу руку, — настільки велике було Його бажання спасати, а не карати. Читачі могли би сподіватися, що ця історія завершиться саме на такій піднесеній ноті. Хто б міг подумати, що Йона, вкинутий у море, не тільки повернеться з того світу, а й виконає свою місію: ніневитяни розкажуть та зречуться колишньої войовничості й загарбницьких нахилів, а Бог покаже, з якою любов'ю і милосердям Він ставиться до всіх народів землі! Цю історію годилося б завершити віршем 3:11: «І Йона, зрадівши, повернувся до рідного краю!»

Але такого вірша в Книзі Йони немає. Кінцівка історії геть інакша. Замість розповіді про тріумф пророка Йони ми читаємо рядки, що справді шокують. Йона проповідував у найвеличнішому місті світу і цими проповідями змусив ніневитян буквально впасти навколішки перед Богом. Проте Йона був зовсім не радий тому, що ніневитяни прислухалися до його слів. Навпаки, він був розлючений. Йона вважав, що Бог учинив недобре, пощадивши Ніневію, і заявляв, що тепер воліє вмерти, ніж жити!

«Він заволав до Господа, говорячи: “О, Господи, хіба ж я не говорив про це, ще коли був у своїй країні? Тому я спочатку і втікав до Таршішу, оскільки я знав, що Ти є милосердним і добрим Богом, довготерпеливим і дуже милостивим, — Ти співчуваєш, коли бачиш нещастя! Тепер же, Господи, благаю, забери моє життя у мене, адже краще мені померти, аніж далі жити!”»

Йони 4:2–3

Тут перед нами нарешті сповна розкриваються всі Йонині мотиви. «Я так і знав! — обурюється він. — Я знав, що Ти співчутливий і безмежно терпеливий Бог, який швидко прощає і бажає, щоб усі спаслись! Я знав, що Тобі не можна довіряти! Це і є головна причина, чому я втікав у Таршіш! Я боявся, що коли ці люди пізнають Тебе і продемонструють бодай натяк на розкаяння, Ти простиш їх. Я ж казав Тобі про це! Тепер я більше не Твій пророк!

Убий мене — я не хочу більше жити!» В усій Біблії, а може, і в усій стародавній літературі немає більш приголомшливої промови. Нарешті Йона явив нам свого ідола в усій красі — продемонстрував свою огиду до іншого народу!

Йона так сильно ненавидів асирійців, що розцінив дароване їм від Бога прощення як найгірше, що тільки могло статися. Він був готовий промовляти до асирійців та викривати їхні гріхи, але не зміг полюбити їх. Він не хотів, щоб вони спаслися, не хотів, щоб вони пізнали Господнє милосердя.¹²

Чому ж так сталося? У череві риби Йона почав усвідомлювати, що всі люди однаково негідні Божої любові, а отже, мають однаковий доступ до Божої благодаті. Проте ідолопоклонство взяло над ним реванш. Те розуміння Божої благодаті, яке він продемонстрував у другому розділі, було суто інтелектуальне. Воно не проникло в його серце. Випадок Йони — це застереження для нас. Він показує, що переміна серця відбувається не так швидко і просто, як хотілося б, навіть якщо сам Бог наставляє людину на правильний шлях. Подібно до того, як Павло мусив докорити Петрові за те, що той не дозволив Добрій Новині подолати власний націоналізм, так і Бог муситиме ще чимало попрацювати з Йоною.

Хтось казав, що коли ви хочете перевірити, чи є у вашому погребі щури, не треба сходити вниз поволі, крок за кроком, голосно тупаючи по сходинках. У такому разі ви, спустившись, уже не побачите ніде навіть мишки. Якщо ви хочете дізнатися про справжню ситуацію, треба заскочити туди зненацька. І тоді, можливо, побачите, як розбігаються по кутках ваші непрохані хвостаті квартиранти. Так само і в житті — ваша справжня натура показує себе тільки в ситуації несподіваного стресу. Наприклад, усі християни заявляють, що у своєму спасінні покладаються на Ісуса Христа, а не на багатства чи кар'єри. Важливо тільки те, що думає про нас Христос, а не те, як оцінюють нас інші. Так принаймні ми говоримо. Та хоч ми і вважаємо «в принципі», що саме Ісус — наш Спаситель, є й інші речі, що на практиці займають у нашому

серці значно більше місця, ніж Він. Приклад пророка Йони показує, що одне діло — вірити в Євангеліє розумом, а зовсім інше — впустити його глибоко у своє серце, щоб саме Євангеліє визначало все, що ви думаєте, відчуваєте і робите. Йона, попри свою віру в Бога, й далі перебував під впливом власних ідолів.

Ідоли, мислення і почуття

Ідолопоклонство викривило сам спосіб мислення Йони.¹³ Він виголошує тираду, яка більшості людей здалася би божевільною. Як же міг Йона гніватися на те, що Бог — співчутливий, люблячий і довготерпеливий?! Проблема з Йоною була та сама, що й із Яковом, який, засліплений коханням, дозволив обвести себе круг пальця, або із жадібним митником Закхеєм, який зрадив свою країну та своїх земляків. Усі вони були засліплені своїм ідолопоклонством.

Коли ідол опановує ваше серце, він обплітає його цілою сіткою фальшивих уявлень про успіх і невдачу, щастя і горе. Ідол хоче, щоб ви сприймали реальність крізь його власну призму. Більшість людей переконані, що всемогутній Бог, сповнений любові, терпіння та співчуття, — і що це цінності, якими ми покликані жити. Та якщо ваш ідол змушує вас думати, що найвища цінність — це могутність і панівний статус вашого народу, тоді все, що перешкоджає досягненню цієї мети, ви вже автоматично сприйматимете як зло. Коли Боже милосердя зупинило ту кару, що нависла над головним ворогом Ізраїлю, Йона, одержимий своїм ідолом, побачив у цьому тільки зло. Справді, під впливом ідолів люди можуть називати зло добром, а добро — злом.¹⁴

Ідоли викривлюють не тільки наше мислення, а й почуття нашого серця.

*«А Господь відказав: “Чи слушно ти запалився?” І ви-
йшов Йона з міста, і сів від сходу міста, і поставив собі*

там куреня, і сів під ним у тіні, аж поки побачить, що буде в місті. І виростив Бог рицинового куща, і він вигнався понад Йону, щоб бути тінню над його головою, щоб урятувати його від його досади. І втішився Йона від цього рицинового куща великою радістю. А при сході зірниці другого дня призначив Бог черв'яка, і він підточив рицинового куща, і той усох. І сталося, як сонце зійшло, то призначив Бог східнього гарячого вітра, і вдарило сонце на Йонину голову, і він зомлів. І він жадав, щоб йому померти, і казав: "Краще мені смерть від мого життя!" І промовив Бог до Йони: "Чи слушно запалився ти за рициновий кущ?" А той відказав: "Дуже розлютився я, аж на смерть!"»

Йони 4:4–9 (ПО)

Йона покинув місто, яке так ненавидів, зробив собі шатро від сонця і сів там у затінку. Він усе ще сподівався, що Бог передумає і, змінивши милість на гнів, знищить прокляту Ніневію. Тим часом Бог занепокоївся вже про самого Йону. Він зростив над Йониним шатром рициновий кущ, швидкорослу лозу, що дала пригніченому пророкові затінок та прохолоду. А тоді Бог послав Йоні ще одне, хоч і дрібне, розчарування, зробивши так, що рослина зненацька всохла. Йона був на межі нервового зриву, і цей черговий удар став останньою краплею. Він знову розлютився до такої міри, що не хотів більше жити. Бог іще раз запитав його, чи справді він має підстави настільки гніватись, і Йона відповів на це ствердно: «Розлютився я, аж на смерть!»

Бог, утім, не погодився з пророком. Господь не став стверджувати, що гніватися у принципі неправильно, бо Він не раз говорить у Писанні про «палаючий гнів» проти зла та несправедливості. Однак Йонин гнів був цілком безпідставний та й перевищував усяку розумну міру.

Ідолопоклонство спотворює наші почуття. Ідоли — це речі самі собою цілком добрі, які набули в наших очах статусу най-

вищих цінностей. Відповідно, й ті бажання, що пробуджують у наших серцях ідоли, можуть повністю заволодіти нами й паралізувати наше свідоме мислення. Ідоли породжують фальшиві уявлення в душі: «Якщо я не досягну того чи іншого, то моє життя не матиме ніякої цінності» або «Якщо я розчарую або підведу певну особу, то ніколи більше не буду щасливий, і мені цього ніколи не пробачать». Через такі-от уявлення буденні розчарування та невдачі можуть сприйматися як цілковитий життєвий провал.

До одної церкви, де я був пастором, приходила молода жінка на ім'я Мері, професійна музикантка. Багато років вона боролася з психічною недугою, через яку мусила періодично лікуватися у психіатричному шпиталі. Вона дозволила мені як своєму пасторові поговорити з її лікарем, щоб я міг запропонувати їй дієвішу духовну опіку. «Мері просто боготворить своїх батьків і понад усе прагне їхньої похвали та виправдання їхніх сподівань стосовно себе, — сказав мені її психотерапевт, — а батьки завжди мріяли, щоб вона стала скрипалькою світового рівня. Тим часом Мері грає справді непогано, але так і не досягла вершини слави. І їй нестерпно жити з думкою про те, що вона розчарувала батька й матір». Ліки допомагали Мері долати депресію, але не могли усунути першопричину хвороби, тобто згубні переконання, навіяні ідолопоклонством. Вона казала собі: «Якщо я нездатна стати знаменитою скрипалькою, то, значить, підвела своїх батьків і все моє життя нічого не варте». Почуття провини пригнічувало її так сильно, що вона хотіла вкоротити собі віку. Та коли Мері повірила в Євангеліє й усвідомила, що її спасіння в Божій благодаті, а не у кар'єрі музиканта-віртуоза, і якщо навіть «мій батько і моя мати залишать мене, та Господь мене прийме» (Пс. 27:10) — її життя почало змінюватися. Ідолопоклонська потреба у схваленні з боку батьків почала слабнути, і поступово вона змогла подолати тривогу та депресію, щоби знову стати на ноги й повернутися до музичної кар'єри.

Іноді почуття провини цілком виправдане, і його можна подолати щирим каяттям та виправленням заподіяної шкоди і кривди,

але часто воно нездоланне. Коли ви кажете: «Я знаю, що Бог прощає мене, але сам не можу собі пробачити», — то це значить, що ви розчарували свого ідола, чиє схвалення для вас важливіше, ніж схвалення Боже. Ідоли відіграють у нашому житті роль богів, і коли кар'єра чи батьківська похвала стає для нас таким богом — а ми не можемо їх здобути, цей ідол постійно проклинатиме нас у нашому серці. В такому разі відчуття невдачі й маловартісності в житті переслідуватимуть нас невідступно.

Коли ідолопоклонство асоціюється з майбутнім — тобто коли наші ідоли опиняються під загрозою — це породжує паралізуючий страх і тривогу. Коли ідолопоклонство асоціюється з минулим — тобто коли ми відчуваємо, що не служили як слід своїм ідолам, — це породжує нездоланне почуття провини. А коли ідолопоклонство асоціюється зі сьогоденням, — тобто коли обставини стають на заваді нашим ідолам чи призводять до їхнього падіння, — це сповнює нас люттю й відчаєм.¹⁵

Усе це якраз і відбувалося в серці пророка Йони. Чому він більше не хотів жити? Волю до життя втрачають разом із сенсом життя. А сенс його життя — було визволення ізраїльського народу. То була добра і слухна мета, але для Йони вона стала найвищою цінністю. Відповідно, він завжди палав глибокою ненавистю до асирійців, які стояли між ним і його ідолом. А тепер Бог і Його милосердя сповнили Йону гнівом та відчаєм, — бо ж саме всемогутній Господь став нездоланною перепоною на шляху до того майбутнього, якого бажав для Ізраїлю Йона.

Справжній Йона

«Тоді Господь сказав: "Ти жалкуєш за рослиною, над якою ти не трудився і не вирощував. Вона сама в одну ніч виросла й в одну ніч загинула. Тож хіба Я міг не змилюватися над цілим великим містом, Ніневією, в якому живе понад сто двадцять тисяч людей, котрі не

вміють відрізнити своїєї правиці від своєї лівиці, й чи-мало худоби?»»

Йони 4:10–11

Бог змусив Йону задуматись: як же так, що пророка більше за-смутила загроза сонячного удару, ніж перспектива загибелі тисяч людей, які «не вміють відрізнити своїєї правиці від своєї лівиці»? Його ідолопоклонська любов до власного краю і самовдоволене переконання у своїй моральній вищості над язичниками не зали-шали місця для співчуття до інших народів та їхніх столиць. Усе, що його хвилювало, — це доля власної країни.

Та Бог дивився на все інакше. Повчаючи Йону, Він навмис-не загострив увагу на контрасті між ним і Собою. Бог попросив Йону вийти із зони комфорту та безпеки і служити ніневитянам, від яких пророк не чекав нічого, крім лиха. Йона спершу взагалі відмовився, потім пішов... але без найменшого співчуття в сер-ці. Бог же сказав йому: «Ти не маєш співчуття до цього міста, але Я — матиму». Цим самим Бог дав зрозуміти, що любитиме злих і схильних до насильства ніневитян таким чином, яким відмовив-ся полюбити їх Йона.

Що це на ділі означає? Як саме Бог зробив те, чого не зміг Йона?

Багато віків по тому з'явиться Хтось, Хто заявить Своїм при-голомшеним слухачам, що саме Він — справжній пророк Йона (Мт. 12:39–41). Коли Ісус Христос прийшов на землю, Він поки-нув зону найповнішого комфорту, щоби служити навіть не тим, хто *може* Його скривдити, — а тим, хто *неодмінно зробить* це. Щоби спасти їх, Він повинен буде не просто проповідувати їм, а й умерти за них. Йону тільки вважали загиблим, тоді як Ісус справді вмер, щоб невдовзі воскреснути. Сам Ісус називав це зна-ком «пророка Йони» (Мт. 12:39).

Варто зважити й на ще один аспект, у якому Ісус явив Себе справжнім Йоною. В четвертому розділі Євангелії від Марка ми читаємо історію з Ісусового життя, яка виразно перегукується із

старозавітною оповіддю про Йону. Почалася люта буря, а Христос, подібно до Йони, мирно спав на кормі човна. Ісусові учні, немов ті моряки з Книги пророка Йони, перелякалися й розбудили Його, щоби повідомити: човен от-от потоне. В обох випадках буря була чудесним чином утихомирена, а моряки — врятовані Божою силою.

Однак, незважаючи на схожість, між обома історіями є велика відмінність. Йона зіткнувся з природною стихією, буянням вітру та води. Натомість Ісус на хресті витерпів найсильнішу бурю, яка тільки можлива, — взяв на Себе все те справедливе покарання за наші гріхи. І коли я борюся із своїми ідолами, то думаю про Ісуса, який добровільно схилив голову перед цією бурею — заради мене. Він поринув у цю бурю болю і страждань, щоб я у своєму житті міг більше не боятися ніякого шторму випробувань. Якщо ж Він зробив це заради мене, то тепер я знаю, що моя цінність, моя впевненість у собі, моє життєве покликання ґрунтуються тільки на Ньому. Бурі цього земного життя можуть забрати в мене багато різних речей, і навіть моє фізичне життя, — але не Життя Вічне.

Бог показав Йоні, що виявить до пропавших жителів цього світу таку любов, якої не знайшов у собі ізраїльський пророк. А Ісус Христос, істинний Йона, сповнив цю обітницю, давши світові Добру Новину спасіння.

Йона і ми

Книга Йони закінчується запитанням. Бог питає Йону: «Чи ж твоя любов не повинна бути, як Моя? Чи готовий ти перестати думати тільки про себе, перестати служити своїм ідолам, щоб жити заради Мене та заради ближніх?» Ми чекаємо, що ж скаже Йона, але не чуємо відповіді! Розповідь обривається. Та загалом, попри таку недосказаність, кінцівка книги добре продумана й розставляє всі крапки над «і». Ми не мусимо гадати, чи

розкався Йона й чи він побачив світло Божої правди. Безперечно, що так. Звідки ми це знаємо? Ну, ми просто не дізналися б про цю історію, якби сам Йона не розповів її комусь іще. А чи став би він розповідати кому-небудь історію, в якій на кожній сторінці показує себе озлобленим дурнем? Чи став би він розкривати настільки сокровенну й болючу частину свого життя, якби благодать Божа не проникла в його серце?

Чому ж тоді у книзі не звучить відповідь пророка Йони Богові? Здається, наче Господь пускає в серце Йони стрілу люблячого докору, та коли стріла вже у польоті — Йона зненацька зникає, а на її шляху опиняється читач. Боже питання звернене до всіх нас, тому що ви — і я теж — Йона. Ми до такої міри поневолені нашими ідолами, що нам геть байдуже про тих, хто інакший від нас, про жителів чужих міст та й навіть про наших рідних, яких нам з тих чи інших причин важко любити. Чи ми, подібно до Йони, готові змінитись? Якщо так, то нам треба звести свій погляд на Справжнього Йону і побачити Його знак — смерть та воскресіння Ісуса Христа.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

**КІНЕЦЬ
ФАЛЬШИВИХ БОГІВ**

Нема нічого поширенішого

У XVII столітті англійський священнослужитель Девід Кларксон виголосив чи не найглибшу проповідь про фальшивих богів з усіх коли-небудь написаних.¹ Про ідолопоклонство він казав: «Мало хто готовий це визнати, але в нашому житті нема нічого поширенішого». Якщо уявити собі нашу душу як дім, казав Кларксон, «то ідоли сидітимуть у кожній кімнаті, кожному закутку». Ми віддаємо перевагу власній мудрості перед мудрістю Божою, нашим власним бажанням — перед Божою волею, нашої власній репутації — перед Божою славою.

Говорячи про людські стосунки, Кларксон показує, що ми схильні надавати їм більшої ваги і значення, ніж близькості з Богом. За Кларксоном, «багато хто робить своїм богом навіть заплелих ворогів... коли постійно про них думає, непокоїться та змінює свою поведінку через можливу загрозу свободі, майну й життю з боку інших людей» більше, ніж через можливість викликати на себе Божий гнів.² Воістину, людське серце — фабрика з масового виробництва ідолів.

Чи ж є яка-небудь надія? Так, якщо тільки ми усвідомимо, що ідолів неможливо просто взяти й усунути. Якщо ви спробуєте викоринити їх, то вони виростуть знову. Проте їх можна замінити. Чим? Звісно ж, самим Богом. Та під *Богом* я маю на увазі не просто абстрактну віру в Його існування. Таку віру має більшість людей, проте їхні серця переповнені ідолами. Що нам справді потрібно, то це особиста зустріч із живим Богом.

Яків, з яким ми познайомилися в другому розділі, безперечно, вірив у Бога, але для того, щоби здолати фальшивих богів, які панували у його серці, йому потрібно було щось значно більше. У 32 розділі Книги Буття він це знайшов. Описаний уривок його життя — не тільки одна з найсильніших і найдраматичніших оповідей у всій Біблії, а й водночас найзагадковіших. Саме тому ця історія стала ключовою в Яковому житті.

Брат повертається

Яків утік до далекого краю і, здолавши численні труднощі, жив там у достатку. Проте його дядько Лаван та двоюрідні брати дивилися на нього скося й заздрили йому (Бут. 31:1–2). Яків зрозумів, що йому доведеться або забратися геть, або наразитися на протистояння чи навіть гострий конфлікт із родичами. Зрештою він вирішив повернутися на батьківщину разом із двома дружинами, Лією та Рахиллю, слугами, стадами й отарами.

У біблійній історії присутня другорядна, але важлива сюжетна лінія про жінку Якова, Рахиль, яка, від'їжджаючи, викрала домашніх божків свого батька Лавана (Бут. 31:19). Навіщо вона це зробила? Можливо, то було своєрідне духовне підстрахування. Можливо, — думала Рахиль, — Господь і допоможе їй, коли вона опиниться в халепі, як допомагав уже Лії, та якщо допомоги не буде, то вона звернеться до своїх старих богів. Проте Господа не можна ввести у власне життя просто як одну із страховок проти невдач. Бог — це не просто ще один «ресурс», за допомогою якого ми можемо реалізовувати свої плани. Він Той, Хто сам накреслює для нас абсолютно новий план життя. Рахиль цього не розуміла. Родина, що була покликана в майбутньому принести у світ Господнє спасіння, була серйозно вражена гріхом і гостро потребувала благодаті.

Отже, Яків з усією родиною і маєтком вирушив на батьківщину. Однак, наблизившись до рідних країв, він отримав тривожну звістку: «Ходили ми до твого брата Ісава. Він іде тобі назустріч, а з ним чотириста чоловік» (Бут. 32:7). Здавалося, справджуються найгірші побоювання. Нащо мав би Ісав виходити назустріч братові з цілою армією, як не для того, щоб напасти на нього? Яків перелякався й почав діяти. Насамперед він у молитві попросив допомоги у Бога. Потім відрядив до Ісава слуг із щедрим даром різноманітної худоби. Після цього розділив свою челядь і худобу на два загони, міркуючи, що коли Ісав розіб'є один із них, то інший матиме час урятуватися (Бут. 32:8–9). Завершивши оці

приготування й вирядивши вперед обидва зағони, Яків залишився ночувати наодинці.

Боротьба за благословення

Яків розумів, що наступний день може стати поворотним у всьому його житті. Ціле його буття — то була боротьба з Ісавом. Ще в лоні матері близнята Ісав та Яків були надзвичайно жваві й «штовхалися у неї в животі» (Бут. 25:22 ПСМ). Зростаючи, Яків змагався з Ісавом не тільки за любов та прихильність їхнього батька Ісаака, а й за почесні та провідну роль у родині. Ісаак незмінно віддавав Ісаву перевагу перед Яковом, а мало що так сильно ранить сина, як незмога здобути батькову прихильність. Нарешті настав день, коли Ісаак мав дати Ісаву ритуальне благословення, що належало тому за правом первородства разом із лівовою часткою родинних статків. Однак Яків переодягнувся у братів одяг й обдурив свого майже сліпого батька, який поблагословив його замість Ісава. Коли Ісав дізнався, що сталося, то запрягнувся вбити Якова. Відповідно, Яків мусив утікати на чужину, рятуючи своє життя.

Чому ж Яків украв Ісавове благословення? Сучасному читачеві важко зрозуміти його мотиви. Безперечно, Яків розумів, що його обман швидко викриють і що батько ніколи не віддасть йому ту частку майна, яка належала Ісаву. Все, що він отримав, — це простий ритуальний жест схвалення. Чому ж він ладен був утратити так багато заради такої дрібниці? Я думаю, річ у тому, що Яків надто сильно прагнув почути: «Сину, ти для мене дорожчий за все у світі!» — хай навіть для цього треба було обдурити батька. Кожна людина потребує благословення. Ми всі потребуємо підтвердження нашої унікальної цінності, отриманого з якогось зовнішнього джерела. Любов і повага з боку тих, кого ви самі любите й кого поважаєте, — це найвища з усіх нагород. Ми всі прагнемо такого визнання від наших батьків, від чоловіка або дружини, від друзів та знайомих.

Життя Якова — то була суцільна боротьба за благословення. Він боровся з Ісавом за те, щоби почути благословення з батькових уст. Боровся з Лаваном за благословення в особі Рахилі. Та все було марне. Він і далі лишався нужденним і внутрішньо спустошеним. Його стосунки з рідними були дуже напружені. Його ідолопоклонство перед Рахиллю та її дітьми отруювало життя Лії та її дітей, і в майбутньому це матиме дуже прикрі наслідки.

А тепер на його шляху знову встав Ісав, той, хто позбавив його батьківської любові, спадщини й узагалі щасливої долі. Ісав прямував йому назустріч з цілою армією. Завтра гряде остання битва. Не дивно, що Яків хотів провести ніч на самоті, щоби підготуватися до остаточного поразунку з братом. Та вночі, у непроглядній темряві, на нього зненацька напав незнайомець, з яким Яків боровся протягом кількох годин.

Загадковий незнайомець

Цей драматичний епізод описаний у Біблії дуже скупо:

«Зостався Яків сам. І боровся з ним якийсь Муж, аж поки не зійшла досвітня зоря.

І Він побачив, що не подужає його, і доторкнувся до суглобу стегна його. І звихнувся суглоб стегна Якова, як він боровся з Ним. І промовив: "Пусти Мене, бо зійшла досвітня зоря". А той відказав: "Не пуцу Тебе, коли не поблагословиш мене". І промовив до нього: "Як твоє ймення?" Той відказав: "Яків". І сказав: "Не Яків буде називатися вже ймення твоє, але Ізраїль, бо ти боровся з Богом та з людьми, і подужав". І запитав Яків і сказав: "Скажи ж Ім'я Своє". А Той відказав: "Нащо питаєш про Ймення Моє?" І Він поблагословив його там. І назвав Яків ім'я того місця: Пенуїл, бо бачив був

Бога лицем у лице, та збереглася душа моя. І засвітило йому сонце, коли він перейшов Пенуїл. І він кульгав на своє стегно».

Буття 32:24–31 (ПО)

Хто ж був цей загадковий суперник? Оповідач умисне лишає це питання без чіткої відповіді, проте дає читачеві деякі підказки. Перше, що звертає на себе увагу, — це могутність «доторку» того незнайомця (Бут. 32:26). Йому досить було торкнутися пальцем Якового стегна, щоб вивихнути стеговий суглоб і таким чином зробити чоловіка «небоездатним». З цього зрозуміло, що незнайомиць стримував себе, аби не заподіяти Якову смерті. Він бо мав велетенську, надлюдську силу.

Окрім того, незнайомиць сам казав, що мусить зникнути з наближенням світанку. Чому? Яків знав, що ніхто не може побачити лице Боже й залишитися після цього живим (Вих. 33:20). Згодом Яків зрозумів, що саме через це його суперник хотів піти ще до сходу сонця. То було заради безпеки самого Якова. Щоправда, згодом Яків казатиме: «Бачив був Бога лицем у лице, та збереглася душа моя». Можливо, це означає, що в перших променях ранішньої зорі він зміг розгледіти якісь риси обличчя свого божественного суперника, перш ніж той зник з очей. Якби він побачив Боже обличчя при світлі дня, то, звісно, не пережив би цього.

Перемога через слабкість

Яків збагнув, з ким він боровся — із самим Богом! Коли усвідомив це, то зробив те, що просто не вкладається в голову. Замість того, щоби вчинити раціонально і закричати: «Відпусти мене! Відпусти! Я не хочу вмирати!», він зробив прямо протилежне. Яків чітко тримав свого суперника, заявляючи: «Не пущу Тебе, коли не поблагословиш мене».

По суті, Яків хотів сказати щось у такому дусі:

«Який же я був дурень! Ось те, що я шукав усе своє життя, — благословення Боже! Я хотів знайти його у благословенні свого батька. Сподівався знайти його у шлюбі з прекрасною Рахиллю. Та воно завжди було тільки в Тобі самому. Тепер не відпущу Тебе, поки Ти не поблагословиш мене. Все решта не має ніякого значення. Мені однаково, якщо за це доведеться заплатити власним життям, адже хто не має Божого благословення, той не має в цьому житті геть нічого. Цього благословення не замінить ніщо на світі».

Зрештою, читаємо далі, Бог «поблагословив його там». Дивовижні й загадкові слова. В Біблії благословення завжди словесне, тож Бог, напевно, промовив до Якова якісь слова. Які саме? Цього ми не знаємо. Може, то було щось на зразок тих слів, які почує з неба далекий нащадок Якова: «Ти — Син Мій улюблений, Якого Я вподобав» (Мк. 1:11)? Точне формулювання невідоме, та в кожному разі нема нічого величнішого за Боже благословення. Тут Яків — це образ людини, яка повірила в Євангеліє, адже він, хоч і став тілесно кульгавий, лишився назавжди зціленим духовно. Він був посоромлений та зміцнений — водночас.

Отже, Яків переміг! Бог заявив йому: «Ти боровся з Богом... і подужав». Зрозумівши, що його суперник у боротьбі — сам Бог, він не втік, а навпаки, сповнився рішучості. Яків нарешті отримав те благословення, котрого прагнув усе своє життя. Згодом він зустрів Ісава з його загоном і, на своє превелике полегшення, довідався, що Ісав вийшов йому назустріч тільки для того, щоби привітати його в мирі та провести додому. Їхня ворожнеча закінчилася.

Слабкість Божа

Кожен, хто читав історію Якова, неминуче лишається спантеличений цим епізодом. Досі на жодному з етапів свого життя він

не показував себе героєм. Яків ніколи не поведився як взірець доброчесності, а навпаки, діяв чи то по-дурному, чи то хитрістю й обманом, чи то злочинно. Здавалося б, він узагалі не заслуговував ніякого благословення від Бога. Чому ж Господь, святий і справедливий, був такий милостивий до Якова? Навіщо Бог вдавав слабкість, щоби ненавмисне не вбити Якова, тоді натякнув йому, що той має справу зі самим Всевишнім, а згодом поблагословив його тільки за те, що той так завзято й уперто боровся з Ним?

Відповідь на це запитання знаходимо в іншій частині Біблії, де розповідається про те, як Бог знову явився світові в людській подобі. У темряві ночі, борючись із Яковом, Господь вдавав слабкість, щоб урятувати Якову життя. А в темряві Голгофи Бог явив Себе людиною і став справді слабкий, аби спасти нас. Яків, ризикуючи життям, уперто боровся з Богом, щоби здобути для себе Його благословення. Ісус, хоч і міг уникнути хреста, покоровся волі Отця, щоб ціною власного життя здобути благословення не для Себе, а для кожного з нас.

«Христос викупив нас від прокляття Закону, ставши за нас прокляттям... аби благословення Авраама поширилося на язичників у Ісусі Христі, щоб ми одержали обітницю Духа через віру».

Галатів 3:13–14

Чому ж Яків, опинившись так близько до Бога, залишився живим? Тому, що Ісус прийшов у світ слабкою людиною й помер на хресті, щоб відкупити наші гріхи. Благословення Боже, обіцяне Авраамові, дане нам «у Ісусі Христі, щоб ми одержали обітницю Духа через віру». Що ж це за «обітниця Духа»? Далі в Посланні до Галатів Павло пише, що «Бог послав у наші серця Духа Свого Сина, який кличе: “Авва, Отче!”» (Гал. 4:6). «Авва» — це арамейська форма дитячого звертання до батька, відповідник нашого слова «тато». Це слово втілює всю ту впевненість і довіру, яку вселяє в дитину батькова любов. Павло каже, що, коли ви повірите

в Євангеліє, Святий Дух зробить Божу любов та Його благословення живою реальністю вашого серця.

Чи чули ви у глибині свого серця Боже благословення? Чи Божі слова: *«Ти — Син Мій улюблений, Якого Я вподобав»* — стали для вас невичерпним джерелом радості й сили? Чи відчували ви — через Святого Духа — як Господь промовляє до вас ці слова? Саме це благословення — благословення через Святого Духа, даного нам у Христі, — й отримав Яків, і це єдині ліки від ідолопоклонства. Тільки це благословення робить ідолів зайвими та непотрібними. Як то було і з Яковом, зазвичай ми переконуємося в цьому вже після того, як усе життя «шукали благословення не там, де слід». Часто таке усвідомлення приходить разом з досвідом нашої фатальної слабкості. Ось чому багато з тих, хто отримав найрясніші благословення Божі, танцюючи від радості ... помітно кульгають.

*«Адже "немудре" Боже є розумніше від людського,
і "немічне" Боже є сильніше від людського».*

1 Коринтян 1:25

ЕПІЛОГ

**ЯК ВИЯВИТИ СВОЇХ
ІДОЛІВ І ЗМІСТИТИ
ЇХ БОГОМ**

Важливість розпізнавання ідолів

Неможливо зрозуміти ані своє серце, ані свою культуру, якщо ви не вмієте розпізнавати тих фальшивих богів, які над ними панують. У Посланні до Римлян апостол Павло показує, що ідолопоклонство — це не просто один із-поміж багатьох інших гріхів, а фундаментальна вада людського серця:

«Адже пізнавши Бога, вони не прославили Його як Бога, не подякували Йому... Вони замінили Божу істину на неправду, поклонялися і служили творінню більше, ніж Творцеві».

Римлян 1:21, 25

Далі Павло подає довгий перелік гріхів, які наповнюють світ злом і стражданням, та всі вони виростають з того самого ґрунту — з нездоланної людської схильності до «творення богів».¹ Інакше кажучи, ідолопоклонство — головна причина наших лихих учинків. Ніхто не розумів цього краще за Мартіна Лютера. У своєму «Великому катехизмі» (1529) та у «Трактаті про Божі діла» він писав, що Десять заповідей не випадково починаються заповіддю проти ідолопоклонства. Чому вона на першому місці? Та тому, пояснює він, що ідолопоклонство — головний мотив будь-якого порушення Божих законів.² Не буває порушення інших заповідей без порушення першої з них. Чому ми неспроможні достатньо глибоко любити ближнього, дотримуватись обіцянок чи долати власний егоїзм? Звісно, загальновідома відповідь зводиться до того, що «всі ми слабкі та грішні». Проте конкретна, близька до реальності відповідь завжди полягатиме в тому, що існує щось, заволодівши чим, ви *думаєте*, що станете істинно щасливі, — щось, що стало для вас важливіше за самого Бога. Ми б не обманювали ближніх, якби раніше перед цим якась річ — людська похвала й повага, репутація, влада над іншими, фінансова вигода — не

стала для нашого серця важливіша за Божу волю і милість. Ключ до глибоких перемін — це визначити та знешкодити ідолів власного серця.³

Жодну культуру не можна зрозуміти, не розпізнавши її ідолів. Єврейські філософи Моше Гальберталь й Авішай Маргаліт переконливо доводять, що ідолопоклонство — це не просто форма ритуального поклоніння, а ціла модель життя та світосприйняття, котра ґрунтується на тимчасових, обмежених цінностях і на піднесенні створених речей у ранг богоподібних абсолютів. Тому-то в Біблії відречення від ідолів завжди пов'язане з відкиненням культури, яка цих ідолів породжує. Бог наказував ізраїльтянам не тільки не служити тим богам, яким поклоняються інші народи, а й «не чинити так, як вони» (Вих. 23:24). Неможливо кинути виклик ідолам без критичного ставлення до панівної культури, і неможливо критикувати культуру, попередньо не розпізнавши її ідолів і не кинувши їм виклик.⁴ Добрий приклад цього — проповідь апостола Павла в Афінах (Дії 17) та Ефесі (Дії 19). Павло кинув виклик тим богам, яким поклонялися в Ефесі (Дії 19:26), і це настільки вплинуло на підхід новонавернених ефесян до витрачання своїх грошей, що змінилась уся міська економіка. А це, знову, спровокувало бунт місцевих торговців. Сьогодні багато хто зауважує, що сучасні християни — такі самі матеріалісти, як й інші представники нашої культури. Може, це тому, що наша проповідь Євангелія — на відміну від Павлової — не викриває фальшивих богів сучасної культури?

Розпізнавання ідолів

Я не питатиму, чи є у вашому житті інші боги, які конкурують із Богом. Припускаю, що вони ховаються всередині кожного з нас.⁵ Питання в іншому: Що нам з цим робити? Як позбутися затьмарення й відкрити очі замість того, щоб залишатися під згубним пануванням ідолів? Як нам визволитися від цих ідолів, щоб ми

могли ухвалювати правильні рішення й робити мудрий вибір, який відповідав би найкращим інтересам і нас самих, і тих, хто довкола нас? Як нам розпізнати власних ідолів?

Один із способів — це проаналізувати власну уяву. Архiepіскоп Вільям Темпл якось сказав: «Ваша релігія — це те, як ви розпоряджаєтеся своєю самотністю».⁶ Інакше кажучи, ваш справжній бог — це те, на що без найменших зусиль, немовби самі собою, перемикаються ваші думки щоразу, коли ніщо інше не претендує на вашу увагу. Про що ви полюбляєте мріяти? Що заповнює думки, коли ваша голова вільна від будь-яких клопотів? Може, ви будете кар'єрні плани? Думаєте, як би збудувати дім своєї мрії? Уявляєте собі романтичні стосунки з певною особою? Одна-дві фантазії — це ще не свідчення ідолопоклонства. Тому чесно запитайте себе, про що ви *регулярно* думаєте наодинці з собою, коли хочете наповнити своє серце радістю.

Ще один ефективний спосіб розпізнати справжню любов свого серця — це приглянутися до того, як витрачаєте власні гроші. Ісус казав: «Де твій скарб, там буде і твоє серце» (Мт. 6:21). Ваші гроші самі собою, легко і невимушено, плинуть туди, куди тяжіє ваше серце. Фактично, одна з головних ознак ідола — це те, що ви спускаєте на нього надто багато грошей і вам доводиться постійно контролювати себе, щоб запобігти зайвим витратам. Як писав апостол Павло, якщо в цьому світі ви понад усе любите Бога і Його благодать, то будете особливо щедро віддавати свої гроші на потреби християнського служіння, на допомогу бідним та інші діла милосердя (2 Кор. 8:7–9). Однак більшість із нас схильні до надмірних витрат на одяг, на дітей або на символи високого статусу, такі як дорогі телефони, авто чи фешенебельні будинки. Наша модель витрачання грошей безжально викриває ідолів власного серця.

Третій спосіб розпізнавання ідолів найкраще працює для тих, хто декларує свою віру в Бога. Припустимо, ви регулярно ходите на богослужіння. Припустимо, маєте тверді й послідовні доктринальні переконання. Припустимо навіть, що ви з усіх сил

стараєтесь ходити з Богом та виконувати Його волю. Та в чому ж насправді ви знаходите своє спасіння? Заради чого живете? Якому богові ви поклоняєтесь не на словах, а на ділі? Щоб з'ясувати це, задумайтесь: як ви реагуєте на свої несправджені надії і на молитви, що залишилися непочутими? Якщо просите щось у Бога, але не отримуєте, то відчуваєте жаль і розчарування. Та незважаючи на це, ви рухаєтесь далі. Життя триває. А це значить, що речі, яких ви прагнули і не отримали, не панують над вами. Але коли ви молитесь про щось і важко працюєте, щоб це здобути, однак усе марно, і, як наслідок, вибухаєте гнівом чи впадаєте у глибокий відчай, то, можливо, це і є вашим справжнім богом. Втративши його, ви, мов той Йона, у гніві думаєте, що тепер вам краще вмерти, ніж жити.

Та є ще один тест, який працює для всіх. Задумайтесь над тим, які емоції вам найважче контролювати.⁷ Подібно до того, як рибалка зник шукати рибу там, де найсильніше вирує вода, ви повинні шукати своїх ідолів там, де киплять ваші найгарячіші емоції, а особливо ті, що ніколи не збудовують і не мотивують до кращого, а навпаки, спонукають робити те, чого не слід. Якщо ви розгнівані, запитайте себе: «Можливо, в цій ситуації певні речі мають для мене надто велику вагу? Може, мені помилково здається, що я мушу здобути їх будь-якою ціною?» Зробіть так само і тоді, коли вас охоплюють сильний страх, відчай, почуття провини. Задумайтесь: «Може, я такий наляканий, бо під загрозою опинилося щось, що здається мені життєво важливим, — але насправді таким не є? Може, я такий злий на себе, бо не зміг зробити щось, що здавалося мені вкрай потрібним, — але насправді таким не є?» Якщо ви перепрацьовуєте й доводите себе до ручки фанатичною активністю, запитайте себе: «Невже ці речі справді *настільки важливі* для моєї самореалізації і для того, щоб я відчував себе чогось вартим?» Коли ставите собі такі питання, коли немовби «просіюєте» свої емоції, то часто-густо переконаєтесь, що їхня глибинна мотивація — той чи інший ідол вашого серця.

Девід Повлісон пише:

«Головне питання, яке Бог ставить перед кожною людиною: “Чи може ще щось або хтось, окрім Ісуса Христа, претендувати на вашу довіру, турботу, відданість, служіння, страх і захоплення?” Це та інші питання допомагають вивести на світло нашу майстерно приховану систему ідолів. “Від кого або від чого ви очікуєте життєствердної стабільності, захищеності чи прийняття? Чого ви справді прагнете і сподіваєтеся від життя? Що робить вас істинно щасливими? Що, на вашу думку, робить вас гідною людиною? В чому ви вбачаєте джерело сили і запоруку успіху?” Подібні питання допомагають з’ясувати, кому ж ми насправді служимо: Богові чи ідолам і на кого покладаємо своє спасіння: на Ісуса Христа чи на фальшивих спасителів».⁸

Замінюючи ідолів

У Посланні до Колосян апостол Павло закликав їх «умертвити» лихі бажання свого серця, в тому числі й «жадобу до наживи, що є ідолослужінням». Але як? Про це Павло пише у попередніх рядках.

«Отже, коли ви з Христом воскресли, то шукайте горішнього — того, де Христос сидить праворуч Бога. Думайте про горішнє, — не про земне. Адже ви померли, і ваше життя поховане з Христом у Бозі. Коли з’явиться Христос — ваше життя, тоді й ви з’явитесь з Ним у славі. Тому умертвіть ваші земні члени: розпусту, нечистоту, пристрасть, потяг до зла і жадобу до наживи, що є ідолослужінням».

Колосян 3:1–5

Ідолопоклонство — це не просто порушення одної з Божих заповідей. Це коли ваше серце налаштоване на іншу — не на Богу — хвилю. І цього не виправиш простим розкаянням у тому, що «так, я справді маю ідола», або намаганнями силою волі змінити своє життя. Хоча це той мінімум, який треба зробити, зрікаючись власних ідолів. Але треба й ще щось — значно більше. «Думати про горішнє», про ту сферу, де «наше життя поховане з Христом у Бозі» — це значить радо приймати й цінувати все те, що зробив для нас Ісус, і покладатися в житті тільки на Нього. Це означає з радістю поклонятися Богові й відчувати у молитві Його реальність. Ісус повинен стати найбажанішим об'єктом вашого серця і найпрекраснішою вершиною вашої уяви. Тільки це допоможе вам усунути зі серця фальшивих богів, замінивши їх справжнім Богом. Якщо ж ви викорінюєте ідола, не «зростивши» на його місці любов до Ісуса Христа, ідол виросте знову.

Радість і каяття повинні йти в нашому житті разом. Каяття без радості призводить до відчаю. Радість без каяття — поверхнева і, замість глибоких перемін у душі, дає нам тільки скороминуще, хвилиenne натхнення. Справді, як не парадоксально, але саме тоді, коли найсильніше радіємо Ісусовій жертвній любові до нас, ми найповніше усвідомлюємо власну гріховність. Коли каємося в своїх гріхах з страху перед їхніми наслідками, то насправді жаліємо не про скоєне зло, а тільки про те, що може спіткати нас самих. Каяття зі страху («мені треба змінити своє життя, а то Бог покарає мене») — це, по суті справи, тільки жаль до себе самого. За такого каяття ми не починаємо ненавидіти гріх як такий, і він не втрачає у наших очах своєї спокусливої сили. Ми вчимося уникати гріха тільки заради себе. Та коли радіємо Божій жертвній і багатостраждальній любові до нас, — та усвідомлюємо, як дорого обійшлося Йому наше визволення від гріха, — ми вчимося ненавидіти гріх як такий. Ми бачимо, чого коштували наші гріхи Богові. І саме те, що дає нам упевненість у безумовній Божій любові, — тобто відкупительна смерть Ісусова, — якнайсильніше переконує нас, що гріх є зло. Каяття, зумовлене страхом перед

Богом, змушує нас ненавидіти себе самих. Натомість каяття, народжене з радості від Божої любові, спонукає нас ненавидіти гріх.

Радість у Христі має ключове значення ще й тому, що ідоли — це майже завжди щось саме собою цілком добре. Якщо ми зробили собі ідолів з роботи або сім'ї, то це не значить, що мусимо перестати любити свою зайнятість або рідних. Ні, нам просто треба любити Ісуса Христа ще *сильніше* — так сильно, щоб нас не поневолювали інші наші приємні прив'язаності в житті. Та «радість», про яку говорить Біблія, — це щось значно глибше, ніж просте задоволення або втіха з того чи іншого приводу. Павло настановляє нас, що ми повинні «радіти завжди в Господі» (Флп. 4:4), та це не значить «завжди бути веселому», адже людина не може, немовби за командою, без перерви відчувати ту чи іншу емоцію. Радіти чомусь — означає цінувати цю річ, розуміти її вартість для нас, розмірковувати над її важливістю і красою, аж поки наше серце не знайде в ній заспокоєння й не пізнає всю її солодкість. «Радіти» — значить славити Бога, аж доки наше серце не сповниться насолодою та спокоєм у Ньому і не перестане шукати будь-які інші уявні потреби.

Євангеліє не тільки в аудіо, але і відео

Генрі та Кевін утратили роботу через несправедливе рішення своїх начальників, і обоє прийшли до мене за пастирською порадою. Генрі зумів пробачити свого колишнього боса, переступив через образу й жив далі, непогано даючи собі раду. Натомість Кевін не міг забути того, що сталося. Він і далі лишався озлобленим та цинічним, і це позначилося на його подальшій кар'єрі. Дехто пробував допомогти Кевінові, вплинувши на нього в емоційній площині. Та чим більше співчуття до нього виявляли інші, тим більше він переконувався, що його гнів справедливий, і тим більший жаль відчував до себе самого. Дехто пробував вплинути безпосередньо на його волю («залиш минуле позаду, живи далі»).

Та це теж не дало результату. Добра Новина спасіння через віру в Ісуса Христа змінює життя по-інакшому. Вона не діє на пряму ні на емоції, ні на волю. Євангеліє запитує нас: *«Що виконує у твоєму житті функцію спасителя або спасіння, підміняючи собою Ісуса Христа? Чим ти намагаєшся виправдати свої гріхи? Хоч би що це було, це фальшивий бог. І щоби змінити своє життя, ти повинен розпізнати його та скинути з п'єдесталу власного серця»*.

Кевін прагнув самоствердитися через кар'єру, і коли вона не заладилася, він почувався приреченим. Був неначе паралізований, адже похитнулися самі підвалини його ідентичності. І він не міг вибратися з цього глухого кута, доки не збагнув, що кар'єра була для нього способом «самоспасіння». Йшлося не тільки про те, що він повинен був пробачити свого колишнього начальника. Головна проблема була в тому, що у його житті роль спасителя виконував не Ісус Христос, а *щось* інше. В основі ваших проблематичних і непідвладних контролю бажань, моделей поведінки, світогляду та емоцій завжди лежить оце «щось». І доки ви не з'ясуєте, що саме, то не зможете жити в мирі та спокої.

Кевін зрештою збагнув: хоча він і вірив формально в Божу любов та спасіння благодаттю, проте не проїнявся євангельською істиною наскрізь, і вона не полонила його серце та світосприйняття. Слова, що говорив його бос, були для нього реальніші й переконливіші за слова Царя Всесвіту. Пораючись по дому, ви можете слухати якусь передачу через навушники, та коли дивитися таку саму передачу на відео, сприймаючи інформацію водночас і слухом, і зором, — вона захоплює значно сильніше й засвоюється значно краще. Аналогічно, ви можете визнавати любов Христову своїм розумом, але не відчувати її серцем, як то було у випадку з Кевіном. Як зарадити цій проблемі? Як нам зробити так, щоб євангельські істини були присутні в нашому житті в режимі не тільки «аудіо», але й «відео», — і визначали всі наші почуття, мотивації та вчинки?

Тут потрібне те, що прийнято називати «духовною дисципліною»: особиста молитва, богослужіння, близькість у християн-

ській спільноті, духовні роздуми.⁹ Завдяки таким практикам суто теоретичне знання стає в нашому серці та уяві тою реальністю, що формує й визначає усе наше життя. Суть будь-якої духовної дисципліни — це насамперед *поклоніння Богові*, й саме воно в кінцевому підсумку витісняє з вашого серця ідолопоклонство. Ви не відчуєте у власному житті зміни, просто «ідентифікувавши» своїх ідолів на рівні розуму. Ви повинні справді здобути той душевний мир, що дає нам Ісус Христос, а це можливе тільки на шляху щирого поклоніння Богу. Аналіз допомагає вам відкрити істину, але далі треба молитвою зрощувати її у власному серці. Й на це знадобиться час. Про такий процес можна було б розповідати багато й довго, але то вже виходить за рамки даної книги.

Запасіться терпінням

Цей процес може тривати все ваше життя. В 1960–1970-х роках у західній Пенсільванії будували федеральну трасу I79. Моя дружина Кеті часто їздила цією трасою зі свого дому в Піттсбурзі до коледжу у містечку Мідвілль у Пенсільванії, а також на відпочинок на озеро Ері. І одна з ділянок дороги, що пролягала через особливо глибоке і грузьке болото, багато років лишалася недобудованою. Одного разу будівельники залишили свій бульдозер на ніч, як їм здавалося, на твердому ґрунті, а вдосвіта виявили, що бульдозер потонув. Не раз вони забивали у землю стовпи в надії дістатися до твердої основи — корінної породи, але стовпи зникали без сліду.

Так само буває з нашими серцями. Ми думаємо, що пізнали благодать Бога, зреклися своїх ідолів і служимо Йому не заради всього того, що прагнемо від Нього отримати, а заради Нього самого. Ми переконані, що пізнали своє серце до самого дна, а тоді виявляємо, що то було фальшиве дно — і треба копати глибше. Зрілі християни — це не ті, хто вважають, що докопали до самісінького дна, до «корінної породи». Я навіть не думаю, що таке

взагалі можливе в цьому житті. Навпаки, це ті люди, котрі знають, як не зупинятися й копати глибше і глибше в самопізнанні.

Видатний пастор і автор християнських гімнів Джон Ньютон так написав про цю боротьбу:

«Спираючись на власний досвід, можу сказати, що найважча частина мого покликання — це ні на мить не зводити погляду з Ісуса Христа, в якому мій мир і моє життя... Легше тисячу разів долати власне “я” в зовнішній поведінці, ніж перебороти безупинні намагання свого серця виступати мірилом праведності».¹⁰

Хто зрозумів оту відмінність, про яку висловився Ньютон, — відмінність між виконанням правил зовнішньої поведінки і налаштуванням свого серця на Ісуса Христа як джерело миру та життя — той уже ступив на шлях визволення від фальшивих богів, що панують над нами.

ПРИМІТКИ

ВСТУП

Фабрика ідолів

1. Усі ці самогубства сталися в період із травня 2008 до квітня 2009 року. Добірку таких випадків дивися у блозі: <http://coruscateeffect.blogspot.com/2009/04/recess-x.html>.
2. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, переклад George Lawrence (New York, Harper, 1988), с. 296, цитата за: Andrew Delbanco, *The Real American Dream: A Meditation on Hope* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999), с. 3.
3. Там само.
4. David Brooks, «The Rank — Link Imbalance», *New York Times*, March 14, 2008.
5. В останні п'ятнадцять років категорію «ідолопоклонства» знову дедалі ширше застосовують у психологічному та соціокультурному аналізі. Свого часу Фюрербах, Маркс та Ніцше використовували її в контексті критики релігії загалом і християнства зокрема, доводячи, що церква створила Бога на людський образ і подобу задля реалізації власних інтересів. Дивися: Merold Westphal, *Suspicion and Faith: The Religious Uses of Modern Atheism* (The Bronx: Fordham, 1999). Після певного періоду забуття концепція «ідолопоклонства» знову була поставлена на солідний науковий ґрунт в однойменній праці двох визначних єврейських філософів, Моше Гальберталя й Авішай Маргаліта: Moshe Halbertal, Avishai Margalit, *Idolatry* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992). Їхня праця стала поштовхом для цілої хвилі серйозних робіт на цю саму тему. Дивися, наприклад: Stephen C. Barton, редакція, *Idolatry: False Worship in the Bible, Early Judaism, and Christianity* (London — New York: T and T Clark, 2007); G.K. Beale, *We Become What We Worship: A Biblical Theology of Idolatry* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 2008); Edward P. Meadors, *Idolatry and the Hardening of the Heart:*

A Study in Biblical Theology (London and New York: T and T Clark, 2006); Brian S. Rosner, *Greed as Idolatry: The Origin and Meaning of a Pauline Metaphor* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2007).

6. У Біблії поняття «ідолопоклонства» охоплює ритуальне поклоніння іншим богам замість істинного Бога Ізраїлевого, зокрема, принесення жертв богам інших релігій та інших народів (Вих. 20:3; 23:13; Йов. 31:26–28; Пс. 44:20–21). Усякий, хто чинить так, втрачає надію на спасіння Боже (Йон. 2:8). Проте Біблія дає чітко зрозуміти, що ідолопоклонство не слід зводити до буквального схилення навколішки перед образами фальшивих богів. Ідолопоклонство буває не тільки буквальне, зовнішнє, а й внутрішнє, що відбувається в душі та серці (Єз. 14:3 і далі). Ідолопоклонство — це коли в нашому серці, у самому осередді нашого життя ми підміняємо Бога тою чи іншою створеною річчю. Наприклад, пророк Авакум говорить про вавилонян, які жили, «вважаючи свою силу богом» (Аввк. 1:11), та про їхню військову силу, котрій вони «приносять жертви» і «кадять ладаном» (Аввк. 1:16). В Єзекіїля 16 та Єремії 2–3 пророки закидають Ізраїлю ідолопоклонство через те, що ізраїльський цар уклав оборонні угоди з Єгиптом та Ассирією. Згідно з цими угодами, в обмін на військовий захист Ізраїль мав сплачувати державам-покровителям високу данину й підпорядковуватися їм політично. Пророки вважали це ідолопоклонством тому, що Ізраїль сподівався від Єгипту й Ассирії безпеки, яку міг дати йому тільки Бог (Halbertal, Margalit, *Idolatry*, с. 5–6). Коли цар Саул не послухався веління Божого, даного йому через Самуїла, і почав вести державні справи та зовнішню політику в імперіалістичному дусі, пророк Самуїл заявив йому, що такий зарозумілий непослух Богові — вияв «ідолопоклонства» (1 Сам. 15:23). Отже, в Біблії ідолопоклонство — це коли людина покладається на власну мудрість і компетентність або на якісь інші створені речі, сподіваючись за їхньою допомогою здобути силу та владу, схвалення, комфорт і безпеку, які може дати тільки Бог. Класичну протестантську критику ідолопоклонства можна знайти у проповіді пуританина Девіда Кларксона «Ідолопоклонство душі позбавляє людину раю» (*The*

Works of David Clarkson [Edinburgh: James Nichols, 1864], том 2). Кларксон розрізняє тут «зовнішнє» ідолопоклонство, яке полягає в буквальному поклонінні матеріальним образам божеств, і «внутрішнє», що є актом душі. «Коли розум наш якнайповніше захоплений певною річчю, а серце та почуття якнайглибше зосереджені на ній, — це значить, що наша душа поклоняється творінню, а не Творцеві. А честь посідати найперше і найвище місце в нашому розумі та серцях належить самому тільки Господеві» (с. 300).

7. Tom Shippey, *J. R.R. Tolkien: Author of the Century* (New York: Houghton Mifflin, 2000), с. 36.
8. Наприкінці своєї фундаментальної праці «Ідолопоклонство» Моше Гальберталь і Авішай Маргаліт так підсумовують суть цього явища: «Надання певній речі найвищої цінності не обов'язково означає приписування їй набору метафізичних божественних атрибутів. Натомість цей акт — надання найвищої цінності — передбачає життя в цілковитій відданості та безумовному поклонінні чомусь або комусь. Абсолютну цінність можна надавати багатьом різним речам ... За такого розширення кола об'єктів поклоніння релігійне ставлення до них виражається не у формі метафізики чи характерних ритуалів, а у формі абсолютної відданості. Таке ставлення надає об'єктові богоподібну сутність. Перетворення речі на абсолют означає, що вона має до нас певні вимоги, які стають нашим головним пріоритетом ... Будь-яка неабсолютна цінність, що стає нашим абсолютом і вимагає собі безумовної відданості й центрального місця в нашому житті, — це ідол». Дивися: Halbertal, Margalit, *Idolatry* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992), с. 245–246.
9. «Коли певна обмежена цінність стає центром тих координат, у яких ми оцінюємо всі інші цінності, підноситься до найвищого рангу нашого серця й починає сприйматись як остаточне джерело сенсу, то це і є творіння того, що юдеї та християни називають богом ... Щоби претендувати на поклоніння, рівне Богові, річ повинна бути досить добра для того, аби особа могла поставити її в центр своєї системи цінностей ... Говорити про те, що людина знайшла собі бога, можна тоді, коли обмежена цінність стає об'єктом захоплення

та поклоніння і її розглядають як щось, без чого неможливо радіти життю». Дивися: Thomas C. Oden, *Two Worlds: Notes on the Death of Modernity in America and Russia* (Downers Grove, Ill: InterVarsity Press, 1992), с. 95.

10. Margaret I. Cole, редакція *Beatrice Webb's Diaries, 1924–1932* (London: Longmans, Green, and Co., 1956), с. 65.
11. Браян Рознер прекрасно розкриває суть цих трьох моделей на основі біблійної екзегези й історії тлумачення Святого Письма. Дивися особливо с. 43–46 та Розділ 10 у: Brian S. Rosner, *Greed as Idolatry: The Origin and Meaning of a Pauline Metaphor* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2007). Багато в чому він спирається на працю Гальбертала та Маргаліта: Moshe Halbertal, Avishai Margalit, *Idolatry* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992). Треба мати на увазі, що в більшості праць на тему ідолопоклонства акцентовано тільки на якійсь одній із цих трьох моделей.
12. Біблійні тексти, що трактують ідолопоклонство як «перелюб», тобто зраду Бога як нашого істинного Нареченого, — це: Єр. 2:1–4:4; Єз. 16:1–63; Ос. 1–4; Іс. 54:5–8; 62:5. Дивися також Розділ 1 «Ідолопоклонство і зрада» в праці Гальбертала та Маргаліта: Halbertal, Margalit, *Idolatry*.
13. Серед біблійних текстів, у котрих йдеться про ідолопоклонство як спробу самоспасіння й відкинення Бога як істинного Спасителя, варто відзначити ті, де Господь запитує Свій народ: «А де ж твої боги, яких ти собі наробила, дочко Сіону? Нехай встануть і, якщо зможуть, нехай тебе врятують, коли трапиться лихо!» (Єр. 2:28). Доповнення у Суд. 10:13–14, Іс. 45:20, Втор. 32:37–38. Також дивіться 1 Сам. 15:23, де ідолопоклонством назване зарозуміле переконання у власній самодостатності.
14. Біблійні тексти, де йдеться про ідолопоклонство як духовну зраду, зраду нашого істинного Царя, — це: 1 Сам. 8:6–8, 12:12; Суд. 8:23. Як вчить Павло у Посланні до Римлян 1:25–26, ми «служимо» й підкоряємося всьому тому, чому поклоняємося й на чому фокусуємо своє життя (вірш 25). У вірші 26 пояснено: це означає, що людське серце опиняється в полоні ганебних та нестримних імпульсів

і бажань. В інших місцях Нового Завіту про такі ідолопоклонські бажання, що поневолюють людину (грецькою: «*enimimii*») говориться в контексті тої переміни характеру, яка повинна відбутись у житті віруючої людини. Дивися: Гал. 5:16 і далі, Еф. 2:3, 4:22; 1 Петр. 2:11, 4:2; 1 Ів. 2:16; Як. 1:14 і далі. Доповнення у розділ 8: «Ідолопоклонство і політична влада» в: Halbertal, Margalit, *Idolatry*.

15. Rebecca Pippert, *Out of the Saltshaker* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1979), с. 53.
16. Про це самогубство дивися уже цитований вище блог: <http://copycateffect.blogspot.com/2009/04/recess-x.html>.
17. Тут і далі я змінив імена всіх тих людей, випадки з життя яких наводжу як приклади.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Усе, чого ви коли-небудь прагнули

1. Cynthia Heimel, *If You Can't Live Without Me, Why Aren't You Dead Yet?* (New York: Grove Press, 2002), с. 13. Початково ця цитата була опублікована в тижневику *The Village Voice*.
2. Halbertal and Margalit, *Idolatry*, с. 10.
3. Ізмаїл, хоч і старший за Ісаака, був народжений не від Авраамової дружини Сарри, а від її служниці. Він став би Авраамовим спадкоємцем тільки в тому разі, якби у Сарри не народився син Ісаак.
4. Jon Levenson, *The Death and Resurrection of the Beloved Son: The Transformation of Child Sacrifice in Judaism and Christianity* (New Haven: Yale University Press, 1995).
5. Щодо такого тлумачення Йова 23:10 дивися: Francis I. Anderson, *Job: An Introduction and Commentary* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1976), с. 230.
6. Дивися 2 Хр. 3:1. «Землею Морія» називали горбисту місцевість навколо Єрусалима. На одному з тамтешніх пагорбів буде розп'ятий Ісус Христос.
7. Римлян 3:26.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Кохання — не все, що вам потрібно

1. Robert Alter, *Genesis: Translation and Commentary* (New York: W.W. Norton, 1996), с. 151–157.
2. Ernest Becker, *The Denial of Death* (New York: Free Press, 1973), с. 160.
3. Ernest Becker, *The Denial of Death*, с. 167.
4. Про цю тенденцію сучасної культури написано вже чимало статей і навіть книжок, наприклад: Barbara F. Meltz, «Hooking Up Is the Rage, but Is It Healthy?» у: *The Boston Globe*, February 13, 2007. Дивися також: Laura Sessions Stepp, *Unhooked: How Young Women Pursue Sex, Delay Love, and Lose at Both* (New York: Riverhead, 2007).
5. *Mere Christianity*, книга II, розділ 5, «Сексуальна мораль».
6. Чому ж Яків просто не запротестував проти такого нахабного обману і не відкинув Лаванову пропозицію? Тут, знову ж таки, варто прислухатися до проникливих міркувань Роберта Альтера. Коли Яків запитує Лавана: «Чому ти мене обманув?» (Бут. 29:25) — він використовує те саме єврейське слово із значенням «обманювати», що вжите в розділі 27 на означення того, як сам Яків повівся був зі своїм батьком Ісааком. Альтер цитує одне давньоєврейське тлумачення, в якому наведена уявна розмова між Яковом та Лією на другий день після весілля. Яків каже Лії: «В темряві я кликав: “Рахиль!” — а прийшла ти! Чому ти так вчинила зі мною?» А Лія відповідає: «Твій батько посеред білого дня кликав: “Ісав!” — а прийшов ти. Чому ж ти так із ним учинив?» Якову нічим було крити. Він зрозумів, як воно, коли тебе обманули й обвели круг пальця, — і покірно погодився на Лаванову пропозицію.
7. У стародавні часи більшість шлюбів укладали таким самим чином, за домовленістю з батьками нареченої, і чимало жінок відчували брак уваги та любові з боку своїх чоловіків. Відповідно, історія про Якова та Лію зачіпала болючу струну в душі багатьох читачок. У сучасного читача ця історія, в якій чоловіки продають і купують жінок, наче товар, може викликати обурення. Однак тут варто мати на увазі, що біблійна історія спрямована на те, аби показати

порочність такої практики, описаної у виразно негативному ключі. Роберт Альтер у праці «Мистецтво біблійної оповіді» зауважує: «Якщо ви, читаючи Книгу Буття, думаєте, що в ній схвалюється привілейований статус первородних синів, багатоженство та купівля наречених, то значить, ви неправильно розумієте прочитане. Скрізь у Книзі Буття багатоженство призводить до фатальних наслідків. Із нього ніколи не виходить нічого доброго. Раз у раз ми бачимо, яке нещастя приносять родинам тогочасні патріархальні порядки». Отже, робить висновок Альтер, «всі старозавітні історії спрямовані на підри́в давніх патріархальних звичаїв».

8. У більшості перекладів Святого Письма подані примітки, в яких пояснено значення тих імен, котрими Лія називала своїх дітей. Свого першого сина вона назвала Рувимом, бо це ім'я споріднене зі словом «бачити». Вона подумала: «Можливо, тепер мій чоловік побачить мене, і я вже не буду для нього невидимкою». Але так не сталося. Тоді, народивши другого сина, вона назвала його Симеоном — ім'ям, що споріднене зі словом «чути»: «Тепер, можливо, мій чоловік нарешті прислухається до мене». Та знову ж таки сталося інакше. Народивши третього сина, Лія назвала його Левієм, бо це ім'я має значення «прив'язаності», та сказала собі: «Тепер мій чоловік напевно буде зі мною, адже я народила йому трьох синів».
9. Derek Kidner, *Genesis: An Introduction and Commentary* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1967), с. 160.
10. C.S. Lewis, *Mere Christianity*, книга III, розділ 10: «Надія».
11. C.S. Lewis, *Mere Christianity*, «Надія».
12. Ernest Becker, *The Denial of Death*, с. 166–167.
13. Manohla Dargis, «Young Women Forever Stuck at Square One in the Dating Game», *New York Times*, 6 лютого 2009.
14. Thomas Chalmers, «The Expulsive Power of a New Affection». Це класична проповідь Чалмерса, шотландського пресвітеріанського служителя й державного діяча XIX ст. Вона вільнодоступна багато де в мережі Інтернет.
15. George Herbert, «Dulness», у: *The Complete English Poems*, редакція James Tobin (London: Penguin, 1991), с. 107.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Гроші змінюють усе

1. Цю історію наводить Джонатан Вебер у статті, опублікованій на веб-сайті журналу *Atlantic Monthly*: Jonathan Weber, «Greed, Bankruptcy, and the Super Rich», <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2009/05/greed-bankruptcy-and-the-super-rich/307471/>.
2. Paul Krugman, «For Richer», *New York Times Magazine*, October 20, 2002. Кругман цитує опубліковану в 1967 р. працю Джона-Кеннета Галбрайта «Нова індустріальна держава»: «Керівник не повинен безоглядно набивати власну кишеню. Навпаки, добрий управитель має виявляти щодо цього стриманість ... Разом із владою ухвалювати важливі рішення виникають і нагоди заробляти багато грошей ... І якби кожен думав тільки про власну вигоду ... підприємство перетворилося б на хаотичне змагання індивідуальних пожадливістей. Та це не той шлях, яким іде сумлінний корпоративний працівник. Досить ефективний моральний кодекс забороняє таку поведінку. Крім того, груповий процес ухвалення рішень провадить до того, що вчинки й навіть думки кожного з управлінців відомі всім іншим. Це забезпечує дотримання кодексу і — цілком закономірно — утверджує високі стандарти особистої чесності».
3. Friedrich Nietzsche, *The Dawn of Day*, перекл. J.M. Kennedy (London: Allen and Unwin, 1911), с. 209–210.
4. Згідно з дослідженням *Pew Research Center* за 2008 рік, 25% американців віднесли себе до «нижчого» чи «нижнього середнього» класу, 72% — до «середнього» чи «верхнього середнього» класу і тільки 2% — до «вищого класу». Звіт за результатами дослідження доступний онлайн: <http://pewresearch.org/pubs/793/inside-the-middle-class>.
5. У Євангелії від Луки можна знайти значно більше матеріалу про те, як матеріальна пожадливість та ідолопоклонство співвідносяться з Доброю Новиною спасіння через віру в Ісуса Христа, проте детальніший розгляд цього питання виходить за рамки даного розділу. За Лукою, прагнення набувати земні блага — беззаперечна

ознака того, що людина відкинула заклик іти вслід за Ісусом, як це було у випадку Юди (Дії 1:17–20), Ананія та Сапфіри (5:1–11) чи чаклуна Симона (8:18–24). Характерно, що у Книзі Дії святих апостолів описані два випадки бунту язичників проти християн, і в обох випадках головним мотивом була саме пожадливість (Дії 16:19–24; 19:23–41). Особливо повчальна історія з антихристиянськими заворушеннями в Ефесі, описаними у 19 розділі. Християнство, яке дедалі поширювалося, відвертало людей від поклоніння ідолам. А це впливало на економіку, бо фінансова система була тісно переплетена з індустрією виробництва ідолів та будівництва храмів. Християнство змінило те, як люди використовували й витрачали свої гроші, а це, знову, поставило під загрозу культурний статус-кво.

6. Дивися: Brian S. Rosner, *Greed As Idolatry: The Origin and Meaning of a Biblical Metaphor* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2007), особливо розділи 9 і 10.
7. Річард Кейс у статті «Фабрика ідолів» говорить про «ближніх» і «дальніх» ідолів — дивися: *No God but God: Breaking with the Idols of Our Age* (Chicago: Moody, 1992), с. 29 і далі. Тут я формулюю дещо подібну концепцію, з тою різницею, що у Кейса «дальні ідоли» — це насамперед фальшиві системи когнітивних переконань, тоді як я в цьому розділі трактую «глибинних ідолів» як мотиваційні імпульси.
8. Joseph Frazier Wall, *Andrew Carnegie* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1989), с. 224–225. Цитата з розділу «Ендрю Карнегі» у: *The Wise Art of Giving: Private Generosity and the Good Society* (Mclean, Va: Trinity Forum, 1996), с. 5–25.
9. «Andrew Carnegie», *The Wise Art of Giving*, с. 5–26.
10. Annie Dillard, *An American Childhood*, цитата за: *The Wise Art of Giving*, с. 3–48.
11. Біблія трактує ідолів не тільки як фальшивий об'єкт любові чи як псевдоспасителів, а й як поневолювачів. У Божому Слові будь-які стосунки з правителями — чи то людськими, чи то божественними — пояснюються як договірні за своєю природою. Люди

укладають певний договір або союз із своїм правителем та зі своїм Богом. І люди, і правитель повинні виконувати обов'язки, взяті згідно з цим договором. Усякий договір передбачає як благословення, так і прокляття (дивися завершальну частину Книги Повторення Закону). Той, хто дотримується договору, отримує визначені в ньому благословення, а на порушників падає прокляття. Якщо людина робить головною метою свого життя заробляння грошей, то вона, сама цього не усвідомлюючи, укладає союз з ідолом багатства. А значить, гроші стають її володарем, а вона — їхнім рабом. Гроші змушують особу переpracювати і йти на компроміси зі совістю задля більшого накопичення статків, матеріальних цінностей і самих грошей. Якщо її кар'єра зазнає краху, людина відчуватиме себе невдахою і страждатиме від неопозбунного почуття провини та власної безпомічності. А це відбувається через те, що ідол такої особи «проклинає» її. Вона підвела свого фальшивого бога, а тому не може уникнути відчуття своєї цілковитої нікчемності перед ним. Якщо людина не знайде для свого життя новий орієнтир чи нового фальшивого бога, її невідступно переслідуватиме це почуття проклятості й вини.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Спокуса успіху

1. Lynn Hirshberg, «The Misfit», *Vanity Fair*, квітень 1991, том 54, випуск 4, с. 160–169, 196–202.
2. Ці слова промовляє актор Бен Кросс, який виконує в кінофільмі роль Гарольда Абрагамса, олімпійського чемпіона 1924 року. Можливо, це трохи несправедливо, що така сильна мотивація прозвучала саме від Абрагамса. Втім, автор сценарію прекрасно відобразив у фільмі душевний стан багатьох амбітних людей, націлених на успіх за всяку ціну.
3. <http://www.contactmusic.com/new/xmlfeed.nsf/mndwebpages/pollackmoviesjustifymyexistence>.

4. Harriet Rubin, «Success and Excess», <http://www.fastcompany.com/node/35583/print>.
5. На цю тему дивися книгу: Edward P. Meadors, *Idolatry and the Hardening of the Heart* (London — New York: T and T Clark, 2006).
6. *Good Housekeeping*, жовтень 1990, с. 87–88.
7. Peter L. Berger, Brigitte Berger, Hansfield Kellner, *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness* (New York: Penguin, 1974), с. 89.
8. Цитати з Девіда Брукса та Крістофера Лаша наведені за промовою Нейтана Хатча перед Радою незалежних коледжів Індіанополіса 12 березня 2009 р.: Nathan O. Hatch, «Renewing the Wellsprings of Responsibility».
9. Nathan O. Hatch, «Renewing the Wellsprings of Responsibility».
10. Докладніше цей аргумент викладений у книжці: Timothy Keller, *The Reason for God* (New York: Dutton, 2007), розділ «Christ».
11. З історії про дівчинку-рабину, яка прощає свого господаря, аж ніяк не впливає, що ми повинні пасивно терпіти утиски й несправедливість. У Біблії закликати прощати і домагатися справедливості не взаємозаперечні, а взаємодоповнювані. Мирослав Вольф у працях «Виключення і прийняття» (Miroslav Volf, *Exclusion and Embrace*, Nashville: Abingdon, 1996) та «Кінець пам'яті» (Miroslav Volf, *The End of Memory: Remembering Rightly in a Violent World*, Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2006) переконливо доводить, що справжнє прагнення до справедливості передбачає прощення кривдників. Якщо ви не виконаєте ту внутрішню роботу, яка потрібна для прощення, то замість істинної справедливості прагнутимете надмірної особистої помсти, а отже, як це не парадоксально, так і залишитеся у стані скривдженої особи. Ви самі будете втягнуті в безкінечний цикл насильницької відплати. Навіть у стосунках, в яких немає фізичного насильства, ви не зможете спокійно спілкуватися з кривдником й наставити його на правильну путь, якщо спершу не пробачите його у своєму серці. Якщо ви не пробачите свого винуватця, то в спілкуванні та стосунках з ним неминуче переступите межу дозволеного. Вам буде важлива не справедливість і не зміна його поведінки, а тільки те, щоби завдати йому болю. Ваші приховані наміри будуть лише

зростати, бо ж ви захочете відплатити кривдникові багатократно більшою кривдою. Винуватець вважатиме, що вам важлива не справедливість, а тільки те, щоб якнайбільшій його вразити. Відповідно, закрутиться порочне коло помсти. Тільки тоді, коли позбудетеся внутрішньої потреби завдати болю іншій особі, ви матимете шанс установити справедливість, змінити ситуацію та зцілити стосунки.

12. Ця цитата — зі вступного абзацу статті Гаррієт Рубін «Надмір успіху», що була опублікована у друкованій версії журналу *Fast Company* в жовтні 1998 р. В інших версіях цієї статті, доступних онлайн, це місце сформульоване дещо інакше.
13. Ці рядки — короткий підсумок уривка зі знаменитої проповіді Томаса Чалмерса, шотландського пастора з XIX століття, про «Здатність нової любові витіснити стару» («The Expulsive Power of New Affection» — текст доступний багато де в інтернеті). Уривок звучить так: «Зрештою хлопчик перестає бути рабом своїх тілесних пожадливоростей, але це тільки тому, що тепер він іде на повіді вже інших, чоловічих смаків. Юнак перестає ідолізувати тілесне задоволення, але тільки тому, що вже набрав сили і здобув першість ідол багатства. Згодом навіть любов до грошей перестає панувати над серцями багатьох заможних людей, але це тільки тому, що вони втягнулися у вир політики і в їхню моральну систему проникнув новий ідол: тепер над ними владарює любов до влади. Немає такої переміни, після якої серце лишилося би без об'єкта пожадливості. Те чи інше конкретне прагнення можна подолати, але прагнення мати якийсь об'єкт жадання — нездоланне».

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Сила і слава

1. Цитата за: Bob Goudzwaard, *Idols of our Time* (Downers Grove, Ill: InterVarsity Press, 1984), с. 9.
2. Повний текст Робесп'єрової промови дивися у: Richard Bienvenu, *The Ninth of Thermidor* (Oxford: Oxford University Press, 1970), с. 32–49.

3. Al Wolters, Michael Goheen, *Creation Regained: Basics for a Reformational Worldview*, 2-ге видання (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2005), с. 61.
4. «Жага до влади підживлюється невиразним усвідомленням того, яка непевна й нетривка всяка влада». Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, том 1: *Human Nature* (New York: Scribner, 1964), с. 189.
5. «Найяскравіші форми ідолопоклонства — це ті, за яких більшість значень організовані довкола певного центру... такого як життя племені чи народу, — центру, який є цілком очевидно вторинний і обумовлений, а не первинний і безумовний». Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, том 1, с. 165.
6. Goudzwaard, *Idols of our Time*, с. 23.
7. «Її [Німеччини] безмежне самоствердження, що в царині релігії, культури та права в буквальному розумінні переходить усі мислимі досі рамки, — це дуже яскраво виражена форма імпульсивного прагнення до влади, яке зраджує глибоку внутрішню непевність». Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, том 1, с. 189.
8. C.S. Lewis, *Mere Christianity* (New York: HarperCollins, 2001), с. 11.
9. «Намагання збагнути сенс існування цього світу за допомогою самого тільки причинно-наслідкового принципу... тягне за собою обоготворення розуму. Така ідентифікація сенсу рівнозначна ідолопоклонству. Про те, що розум та логіка неспроможні сповна збагнути весь сенс існування цього світу, свідчить хоча б той факт, що життя й історія повні суперечностей, які неможливо пояснити в раціональних категоріях» (Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, том 1, с. 165.
10. C. E. M. Joad, *The Recovery of Belief* (London: Faber and Faber, 1952), с. 62–63.
11. Richard Crossman, редакція, *The God that Failed* (New York: Harper, 1949).
12. Дивися цікаве дослідження Стюарда Девенпорта: Steward Davenport, *Friends of the Unrighteous Mammon: Northern Christians and Market Capitalism 1815–1860* (Chicago: University of Chicago, 2008).

Девенпорт пробує зрозуміти, чому деякі християнські лідери підтримували описану в Адама Сміта версію капіталізму навіть попри те, що вона була явно «ідеологічна», і стверджували, що якби державна влада займалася тільки економікою, громадське життя та мораль самі собою досягли б небувалого розквіту.

13. Один із поважних голосів, що викривали ідеологічну природу новочасного капіталізму, належить Венделлу Беррі, який закликав американців «менше марнувати, менше витратити, менше споживати, менше хотіти й менше потребувати». Дивися його книгу: Wendell Berry, *Sex, Economy, Freedom, and Community: Eight Essays* (New York: Pantheon, 1994). Праці Беррі допомагають зберігати критичну дистанцію щодо новочасних ідеологій: з одного боку, він противник всеохопного контролю влади над суспільством та економікою, але з іншого значно більше за американських консерваторів наголошує на потребі зрівноважувати права особи і загальне добро.
14. Stephen Marglin, *The Dismal Science: How Thinking Like an Economist Undermines Community* (Cambridge: Harvard University Press, 2008). Стівен Марглін доводить, що сучасна економіка стала надто ідеологізованою. Вона розглядає людей як націлених на максимізацію власної вигоди індивідів, котрі не потребують людської спільноти, бо визначають себе тільки в категоріях того, скільки чого вони споживають, а не через свої ролі у комплексних людських стосунках. За останні чотири століття ця економічна ідеологія стала панівною в більшій частині сучасного світу.
15. Richard A. Posner, *A Failure of Capitalism: The Crisis of '08 and the Descent into Depression* (Cambridge: Harvard University Press, 2009). Познер критикує один із ключових елементів капіталістичної догматики, а саме тезу про те, що ринки здатні самі корегувати своє функціонування.
16. Дивися: William T. Cavanaugh, *Being Consumed: Economics and Christian Desire* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2008). Вільям Кавано зауважує, що в суспільстві, де панує вільноринковий капіталізм, християни мають спокусу герметично відокремити своє приватне життя від життя публічного. Пожадливість традиційно вважають

одним із семи смертних гріхів, і ми, віддаючись їй у публічному житті та бізнесі, намагаємось якось уникати її в житті приватному. Крім того, в нашому суспільстві прийнято визначати себе через те, скільки чого ми споживаємо, тоді як християнство закликає визначати себе через те, що ми любимо. Логіка ринку та його цінності, — каже Кавано, — проникають в усі інші сфери життя. А все тому, що новочасний капіталізм має «ідеологічну» природу.

17. Larry Elliott, Dan Atkinson, *The Gods that Failed: How Blind Faith in Markets Has Cost Us Our Future* (New York: Nation Books, 2009).
18. Нібур визначав ідолопоклонство як надання чомусь обмеженому та відносному статусу «остаточної і найвищої цінності». Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, том 1, с. 225.
19. Roy Clements, *Faithful Living in an Unfaithful World* (Downers Grove, Ill: InterVarsity Press, 1998), с. 153.
20. Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, том 1, с. 189.
21. Diana R. Henriques, «Madoff, Apologizing, Is Given 150 Years», *New York Times*, 30 червня 2009.
22. «Bernard Madoff Gets 150 Years in Jail for Epic Fraud», *Bloomberg News*, 29 червня 2009, <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601087&sid=aHSYu2UPYrfo>
23. Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, том 1, с. 179–180.
24. Там само.
25. Тут я описую, як «поверхневі ідоли» на зразок сексу, релігії або грошей можуть служити «глибинному ідолу» влади. Порівняйте це з тим, що сказано про поверхневих і глибинних ідолів у третьому розділі.
26. Протягом тривалого часу дослідники Святого Письма намагалися співвіднести кожную частину ідола з певним історичним царством. Оскільки самого Навуходоносора у Книзі Даниїла ототожнено з головою (Дан. 2:37–38), то вважали, що всі інші частини ідола означають ті світові сили, які прийшли на зміну Вавилонії. Проте Навуходоносорів сон, мабуть, не можна інтерпретувати аж так конкретно. Зауважте, у вірші 35 йдеться, що камінь (Царство Боже) вмить розбиває цілого ідола. Якщо мова про різні царства,

між якими — століття історії, то як міг би камінь розтрошити їх усі разом? Отже, я думаю, що статуя символізує земні царства загалом з їхньою владою, могутністю та звичаями. Сон не вказує на послідовність, а тим паче точну хронологію чергування конкретних царств. Він каже нам, що, незважаючи на тиранію та несправедливість, Бог лишається Вседержителем Всесвіту і на всяку людську владу рано чи пізно чекатиме Божий суд. Так, зокрема, тлумачить це місце з Книги Даниїла Тремпер Лонгман: Tremper Longman, *The NIV Application Commentary: Daniel* (Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 1999), с. 79–93.

27. Christian Smith, *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers* (Oxford: Oxford University Press, 2005), с. 162–170.
28. Malcolm Gladwell, *Outliers* (New York: Little, Brown and Company, 2008), с. 125–128, 132–133, 156–158. Гледвелл визнає, що для успіху важливе значення має і талант (спадковість), і наполеглива праця, але доводить, що ключовий фактор — це середовище (місце й час, у яких вам випало жити, ваша родина, культура, в якій ви виховані, тощо).
29. Дивися книгу, присвячену цій темі: Edward P. Meadors, *Idolatry and the Hardening of the Heart: A Study in Biblical Theology* (London and New York: T and T Clark, 2006.)
30. C.S. Lewis, *The Chronicles of Narnia: The Voyage of the Dawn Treader* (New York: Harper Trophy, 2000), с. 91.
31. Дивися книгу, присвячену цій темі: G.K. Beale, *We Become What We Worship: A Biblical Theology of Idolatry* (Downers Grove, Ill: InterVarsity Press, 2008).
32. К.С. Льюїс. *Подорож досвітнього мандрівника* (Дніпропетровськ: «Проспект», 2008), с. 105.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Приховані ідоли нашого життя

1. Sheelah Kolhatkar, «Trading Down», *New York Times*, 5 липня 2009.
2. Текст цієї присяги можна знайти онлайн: mbaoath.org/take-the-oath.

3. «Forswearing Greed», *The Economist*, 6 червня 2009, с. 66. Дивися також: Leslie Wayne, «A Promise to Be Ethical in an Era of Immorality», *New York Times*, 29 травня 2009.
4. Andrew Delbanco, *The Real American Dream: A Meditation on Hope* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999), с. 3, 23.
5. Delbanco, с. 5.
6. Образ «насмішника» (давньоєврейською: «лес») згаданий у Книзі Приповістей аж чотирнадцять разів. Його визначальні риси — гордість і зарозумілість (Прип. Сол. 14:6, 21:24). Дивися: Bruce Waltke, *The Book of Proverbs: Chapters 1–15* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2004), с. 114.
7. У Приповідях Соломона 26:28 йдеться, що «облесливі уста готовлять погибель». Ця істина стосується і церковного життя. Християнин, який не висловлює критичну думку стосовно помилкового тлумачення Біблії — тільки шкодить церкві. Але багато віруючих, коли вони помічають таке вчення, роблять зауваження у душі «насмішника», описаного в Приповідях Соломона. На це вони могли б заперечити, що так само й чимало біблійних авторів та особистостей вдавалися до сарказму. І то правда — добрячу дозу сарказму можна бачити, наприклад, у суперечці Іллі з пророками Ваала (1 Цар. 18) або у відповіді Павла своїм критикам (2 Кор. 10–13). Сарказм та іронія можуть бути дієвим способом донести до людини правду, але насміхання та зневага не можуть бути прийнятним методом спілкування одних грішників з іншими.
8. «Дари Духа — це прекрасно, але вони, на відміну від справжньої благодаті й святості, не належать до речей, внутрішньо притаманних самій людській природі... Дари Духа — це немовби дорогоцінні камені, якими прикрашає себе людина. Але істинна благодать у серці — це, так би мовити, дорогоцінність серця, завдяки якій сама душа людини стає прекрасним діамантом... Дух Божий може впливати на різні речі без того, щоби безпосередньо взаємодіяти з ними. Наприклад, Божий Дух ширяв над водами, але зовсім не для того, щоб наповнити їх собою. Та коли Дух Своїм впливом дарує людині спасаючу благодать, то Він взаємодіє з людською душею... Справді,

благодать — це немовби свята природа Божого Духа, з'єднана з душею». Jonathan Edwards, «Charity and Its Fruits, Sermon Two», у: Paul Ramsey, редакція, *Works of Jonathan Edwards*, том 8: *Ethical Writings* (New Haven: Yale University Press, 1989), с. 152–173.

9. Кеннет Герген перераховує понад двадцять психологічних проблем, які виникли в людей тільки у XX столітті через наголос на самореалізації: анорексія, булімія, стрес, знижена самооцінка тощо. Дивися: Kenneth Gergen, *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life* (Basic Books, 1991), с. 13.
10. Леслі Аллен стверджує, що пам'ять про сліпий націоналізм Йони мала би бути така сама, як сьогодні — пам'ять про Гітлера з його претензіями на «життєвий простір» для німецького народу. Allen, *The Books of Joel, Obadiah, Jonah, and Micah* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1976), с. 202 і далі. Rosemary Nixon, *The Message of Jonah* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 2003), с. 56–58. Ніксон і Аллен вважають, що слухачі проповідей Йони сприймали його як промовця шовіністичного й повного огиди до чужинців, тому були вражені, довідавшись, що саме йому доручено йти проповідувати в Ніневію, щоб застерегти тамтешніх жителів перед карою за гріхи.
11. Richard Lovelace, *The Dynamics of Spiritual Life* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1982), с. 198, 212.
12. Джонатан Едвардс у морально-філософській праці «Природа істинної чесноти» доводить, що коли ви любите свою країну більше, ніж Бога, то неминуче сповнитися войовничим духом супроти інших країн і народів. Він звертає увагу, що римляни вважали любов до батьківщини найвищою з усіх чеснот, але цю чесноту «використовували, так би мовити, на погибель решти людства». Paul Ramsey, редакція, *Works of Jonathan Edwards*, том 8: *Ethical Writings* (New Haven: Yale University Press, 1989).
13. Гальберталь і Маргаліт ґрунтовно аналізують, яким чином ідолопоклонство народжується з помилкових уявлень та ілюзій розуму. Дивися розділи «Ідолопоклонство та відображення дійсності», «Ідолопоклонство як помилка», «Не той бог» і «Етика віри» у: Halbertal and Margalit, *Idolatry* (Cambridge: Harvard University Press, 1992).

14. Із погляду Біблії, ідолопоклонство та ментальні помилки завжди йдуть у парі, й це допомагає зрозуміти зв'язок між першою заповіддю: «У тебе не буде інших богів, крім Мене» — і заповіддю другою: «Не робитимеш собі жодного ідола» (Вих. 20:3–4). Нам заборонено не тільки поклонятися фальшивим богам, а й намагатися створити візуальний образ істинного Бога. Чому? Гальберталь і Маргаліт докладно розглядають це питання і доходять висновку, що будь-яка спроба творити образи Бога неминуче призведе до спотворення або применшення Божої сутності. Наприклад, чи може картина, яка зображає Божу величність, водночас зобразити і Його безмірну любов до людей? У підсумку кожен, хто спробує створити образ божества, навіть якщо він має щирий намір вшанувати істинного Бога, творитиме тільки спотворені уявлення, а отже — фальшивих богів. Не випадково також одна з головних сфер ідолопоклонства — це доктринальні чи богословські помилки. Якщо людина вірить у Бога любові, але не Бога справедливості, або в Бога святості, але не Бога милості, то вона не розуміє як слід біблійного Бога і, по суті, поклоняється фальшивим богам. Дивися: Margalit, Halbertal, *Idolatry*, розділи 2, 4, 5 та 6. Новозавітна відповідь на питання, чому Бог забороняє нам творити Його матеріальні подоби (Вих. 33:20), зводиться до того, що Бог сам дав нам Свій образ — Ісуса Христа, який є (в буквальному сенсі) «ікона» невидимого Бога (Кол. 1:15).
15. У цьому абзаці я стисло підсумував міркування Томаса Одена з його праці «Два світи»: Thomas Oden, *Two Worlds: Notes on the Death of Modernity in America & Russia* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1992).

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Кінець фальшивих богів

1. David Clarkson, «Soul Idolatry Excludes Men from Heaven», у: *The Practical Works of David Clarkson*, том 2 (Edinburgh: James Nichol, 1865), с. 299 і далі.
2. Там само, с. 311.

ЕПІЛОГ

Як виявити своїх ідолів і змістити їх Богом

1. Дуглас Му в коментарі до Римлян 1:21–25 пише: «Павло описує жахливу схильність усіх людей перекручувати наявне у них знання про Бога шляхом творення власних богів. Трагічний процес “боготворення” прискорено триває й сьогодні... Відповідно, як бачимо з Рим. 1:24–31, уся строката палітра гріхів, які зводять людство, бере свій корінь саме в ідолопоклонстві». Douglas J. Moo, *The Epistle to the Romans* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1996), с. 110.
2. «Усі ті, хто не покладається постійно на Бога у житті й смерті, в роботі й випробуваннях, а шукають Божої прихильності в інших речах або у собі самих — не виконують першу заповідь і чинять ідолопоклонство. Такі люди поклоняються ідолам, навіть якщо своїми ділами сповнюють усі інші заповіді й, крім того, ревно моляться, проявляють послух, терпеливість і непорочність усіх святих разом узятих. Адже в них нема любові до Бога, без якої все решта — не що інше, як омана, прикидання та видимість, за котрою нема геть нічого... Якщо ми сумніваємося чи не віримо, що Бог — милосердний до нас і радо приймає, або якщо самовпевнено сподіваємося задовольнити Його самими тільки нашими ділами, то все це чистий обман. У такому разі, начебто вшановуючи Бога, ми в душі утверджуємо себе самих як фальшивих [спасителів]». Із частини X та XI «Трактату про добрі діла» Мартіна Лютера (1520).
3. Лютер був не єдиний великий богослов, який розумів, що корінь усякого гріха — в ідолопоклонстві. Святий Августин писав: «Гріхи скоюються тоді, коли в непомірному захопленні найменшими з благ ми зрікаємося найвищого і найкращого блага, яким є Ти, о Господи, Боже наш, Твоя правда і Твій закон». John K. Ryan, редакція, *The Confessions of St. Augustine* (Doubleday, 1960), с. 71. Дивися також: John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, редакції J. T. McNeil (Westminster, 1961), 1.2.8 та 3.3.12. Так само й Джонатан Едвардс у визначній праці «Природа істинної чесноти» вважає, що

корінь людської неспроможності жити доброчесно — саме в ідолопоклонстві, нездатності любити Бога понад усе.

4. M. Halbertal, A. Margalit, *Idolatry* (Cambridge, Mass.: Harvard, 1992), с. 6: «Спільні для усього суспільства цінності, зумовлені тим чи іншим поєднанням усталених візуальних сприйнятів, породжують у народі певного роду спільні почуттєві схильності... Заповідь “не чини так, як вони”, що наказує відкинути увесь спосіб життя ідолопоклонської культури, відображає складну взаємопереплетеність способу життя, ритуалів та віри. Недарма трактат “Ідолопоклонство” (*Аводах Зарах*), що належить до Талмуду, описує різні типи контактів між юдеями та язичниками, адже критика “ідолопоклонства” охоплює в себе і критику культури, в якій це ідолопоклонство розвинулося».
5. Нижче — короткий список різних типів ідолів. Він допоможе вам побачити увесь спектр ідолопоклонства як явища й чіткіше розпізнати власних ідолів:
6. *Богословські ідоли* — доктринальні блуди, які породжують такі викривлені уявлення про Бога, що в підсумку ми починаємо поклонятися фальшивому богові.
7. *Сексуальні ідоли* — хвороблива пристрасть до порнографії та різного роду фетишизм, який обіцяє — але не дає — почуття близькості та прийняття; ідеалізація фізичної краси — власної і (або) свого партнера; романтичний ідеалізм.
8. *Магічні та ритуальні ідоли* — чаклунство й окультизм. Усяке ідолопоклонство, в кінцевому підсумку, є різновидом магії, яка бунтує проти порядку трансцендентної реальності замість того, щоби підпорядкуватися їй у любові та мудрості.
9. *Політичні та економічні ідоли* — ліві, праві чи лібертарні ідеології, що абсолютизують той чи інший політичний лад і вбачають у ньому розв’язок усіх соціальних проблем. Сюди належить, наприклад, обожнення або, навпаки, демонізація вільного ринку.
10. *Расові й національні ідоли* — расизм, мілітаризм, націоналізм або етнічна гордість, яка переростає в озлоблення й утиски інших.

11. *Ідоли стосунків* — дисфункційні сімейні системи, основані на співзалежності; «фатальний потяг» до когось; намагання самореалізуватися через своїх дітей.
12. *Релігійні ідоли* — моралізм та легалізм; ідолопоклонство перед успіхом у служінні або духовними дарами; релігія як привід для зловживання владою над іншими.
13. *Філософські ідоли* — системи уявлень, які вбачають головні проблеми нашого життя в тих чи інших створених речах (а не у гріху), а розв'язок наших проблем — в якихось людських витворах або заходах (а не у благодаті Божій).
14. *Культурні ідоли* — радикальний індивідуалізм (на зразок того, що панує на Заході), який робить ідола з особистого щастя, відсуваючи на задній план спільноту; «культури сорому», які перетворюють на ідола сім'ю чи рід, нехтуючи індивідуальними правами.
15. *Глибинні ідоли* — мотиваційні імпульси й обумовлені темпераментом нахили, що перетворюються на абсолюти:
 - а) ідолізація влади: «Життя має сенс (я чогось вартий) тільки в тому разі, якщо маю владу та вплив на інших»;
 - б) ідолізація схвалення з боку інших: «Життя має сенс (я чогось вартий) тільки в тому разі, якщо мене любить і шанує певна особа або група людей»;
 - в) ідолізація комфорту: «Життя має сенс (я чогось вартий) тільки в тому разі, якщо маю певний рівень життя і можу втішатися тими чи іншими задоволеннями»;
 - г) ідолізація контролю: «Життя має сенс (я чогось вартий) тільки в тому разі, якщо сам контролюю своє життя в такій-то і такій-то сфері».
16. Цю фразу часто приписують архієпископові Темплу, хоч я не зміг визначити її першоджерело або знайти інше підтвердження її авторства. Можливо, це парафраза якогось іншого вислову архієпископа.
17. Згідно з Біблією, всі ідолопоклонники творять фальшивих богів для того, щоби здобути більше свободи й контролю, але в підсумку втрачають до значної міри і свободу, і контроль, опиняючись

у своєрідному рабстві. Ми гадаємо, що погоня за сексом, грошима та владою — замість пошуків істинного Бога — подарує нам визволення, та на ділі стаємо рабами цих речей. Пророки Єремія (Єр. 2) та Єзекіїль (Єз. 16) метафорично пояснюють, що коли ми кидаємо нашого Істинного Нареченого заради інших коханців, то піддаємося чомусь на кшталт сексуальної пристрасті, яка узалежнює нас уже не у психологічній, а в духовній площині. «Юдея, полиш ганятися за іншими богами, та, спрагла, не бажай негідних ідолів. “Дарма, — Мені відповіла ти. — Адже я люблю чужих богів, тому піду за ними”» (Єр. 2:25 ПСМ). «Ти [дочко Сіону] обіцяла: “Не служитиму ідолам!” Але ти знову на кожному високому пагорбі, й під усяким крислатим деревом, розлігшись, віддаєшся розпусті!» (Єр. 2:20).

18. David Powlison, «Idols of the Heart and Vanity Fair», *The Journal of Biblical Counseling*, том 13, випуск 2 (зима 1995).
19. Авторитетним вступом до цієї теми може послужити праця Кеннета Боа: Kenneth Boa, *Conformed to His Image* (Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 2001). Ще одна важлива оглядова праця про духовну дисципліну — це: Edmund P. Clowney, *CM: Christian Meditation* (Vancouver, B.C.: Regent, 1979). Клоуні показує важливу відмінність між методами медитації, властивими ортодоксальному християнству, і тими, що характерні для східної містики.
20. John Newton, *Works of John Newton*, том VI (Edinburgh, UK, — Carlisle, Pa.: Banner of Truth), с. 45.

БІБЛІОГРАФІЯ

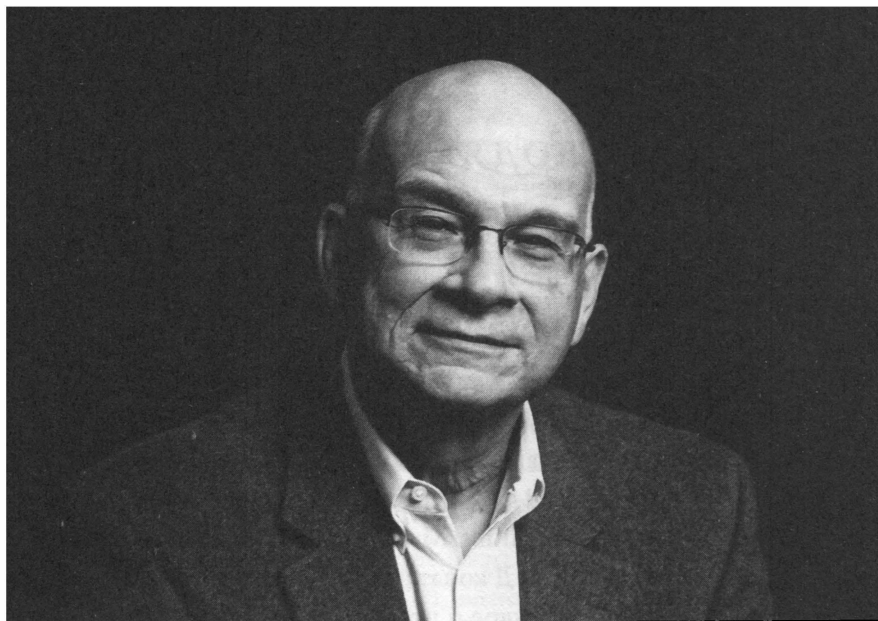
- Barton, Stephen C., ed. *Idolatry: False Worship in the Bible, Early Judaism, and Christianity*. London and New York: T and T Clark, 2007.
- Beale, G. K. *We Become What We Worship: A Biblical Theology of Idolatry*. Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 2008.
- Benson, Bruce Ellis. *Graven Ideologies: Nietzsche, Derrida, and Marion on Modern Idolatry*. Downers Grove, том III.: InterVarsity Press, 2002.
- Bobick, Michael W. *From Slavery to Sonship: A Biblical Psychology for Pastoral Counseling*. Unpublished D. дисертація, Westminster Theological Seminary, 1989.
- Clarkson, David. «Soul Idolatry Excludes Men from Heaven», in *The Practical Works of David Clarkson*, том II. Edinburgh: James Nichol, 1865, с. 299 і далі.
- Goudzwaard, Bob. *Idols of Our Time*. Sioux City, Iowa.: Dordt College Press, 1989.
- Halbental, Moshe and Avishai Margalit, *Idolatry*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.
- Keyes, Richard. «The Idol Factory», in Os Guinness and John Seel, *No God But God: Breaking with the Idols of Our Age*. Chicago: Moody Press, 1992.
- Lints, Richard. «Imaging and Idolatry: The Sociality of Personhood in the Canon», in Lints, Michael Horton, and Mark Talbot, *Personal Identity in Theological Perspective*. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2006.
- Luther, Martin. *Larger Catechism with study questions* by F. Samuel Janzow. Saint Louis: Concordia, 1978.
- Meadors, Edward P. *Idolatry and the Hardening of the Heart: A Study in Biblical Theology*. London and New York: T and T Clark, 2006.

- Niebuhr, Reinhold. «Man as Sinner», in *The Nature and Destiny of Man*, том I, *Human Nature*. New York: Scribner, 1964.
- Nietzsche, Friedrich. *The Twilight of the Idols and The Anti-Christ*, translated by R.J. Hollingdale. New York: Penguin, 1990.
- Oden, Thomas C. *Two Worlds: Notes on the Death of Modernity in America and Russia*. Downers Grove, том III: InterVarsity Press, 1992.
- Oden, Thomas C. «No Other Gods» in Carl Braaten, Christopher Seitz, *I Am The Lord Your God: Christian Reflections on the Ten Commandments*. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2005.
- Powlison, David. «Idols of the Heart and Vanity Fair», *The Journal of Biblical Counseling*, том XIII, випуск II, Winter 1995. (Цю статтю широко обговорювали більше двох десятиліть, і вона стала основоположною для формування мого мислення. Доступна за посиланням: [http:// www.ccef.org/idols-heart-and-vanity-fair.](http://www.ccef.org/idols-heart-and-vanity-fair))
- Ramachandra, Vinoth. *Gods That Fail: Modern Idolatry and Christian Mission*. Downers Grove, том III: InterVarsity Press, 1996.
- Rosner, Brian S. *Greed as Idolatry: The Origin and Meaning of a Pauline Metaphor*. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2007.
- Westphal, Merold. *Suspicion and Faith: The Religious Uses of Modern Atheism*. Bronx, N.Y.: Fordham University Press, 1999.

ПОДЯКИ

Ще раз хочу висловити вдячність моїй літературній команді мрії — Джилу Ламару, Девіду Маккорміку та Браяну Тарту — яка невтомно продовжує стимулювати та підбадьорювати мене у починаннях. Також дякую Дженіс Ворт і Лінн Ленд, які щоліта допомагають мені втекти від справ і знайти час для писання. Ця книга про сучасну культуру, і люди мого віку часто втрачають до неї симпатію, а отже, і розуміння. Мені пощастило з моїми синами — Девідом, Майклом та Джонатаном — багато в чому. І ця книга не виключення. Їхнє мудре й проникливе спостереження за ідолами сучасної культури в житті ровесників, а також готовність синів говорити зі мною про це, довго й глибоко — була дуже цінною. Хлопці, дякую за наші прогулянки, вечери та просто посиденьки. Я радію, коли спостерігаю вашу любов до людей, до міста, і тим, що ви виростили чесними людьми.

Також хочу подякувати Кеті, яка місяцями працювала зі мною над книгою й роками над її ідеєю. Скажу тобі те, що свого часу Джон Ньютон писав дружині Поллі: «Не дивно, що всі наші спільні роки життя, взаємні ласки, важливі зобов'язання вплинули на мене так, що я не можу зробити навіть одного вдиху, в якому б ти мені не допомагала».

ПРО АВТОРА

Тімоті Келлер народився і виріс у Пенсільванії, навчався в *Bucknell University*, *Gordon-Conwell Theological Seminary* та *Westminster Theological Seminary*. Своє служіння розпочав як пастор у м. Хоупвелл, що у Вірджинії. В 1989 р. разом із дружиною Кеті та трьома синами переїхав до Нью-Йорка, щоб заснувати там церкву *Redeemer*. Сьогодні на богослужіння в цій церкві щонеділі збираються понад 5000 осіб; крім того, з її допомогою засновано понад дві сотні менших церков по всьому світу. Тімоті Келлер — автор книги «Невідомий шлюб» та багатьох інших християнських бестселерів.

ЯКЩО ВАМ СПОДОБАЛАСЯ КНИГА,
ТО РОЗКАЖІТЬ ПРО НЕЇ ДРУЗЬЯМ

#ІДОЛИСЕРЦЯ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

ІДОЛИ СЕРЦЯ

ПРО МАРНЕ СПОДІВАННЯ ШАСТЯ ВІД ГРОШЕЙ,
СЕКСУ, УСПІХУ ТА ВЛАДИ — І ЄДИНУ НАДІЮ,
ЩО СПРАВДІ МАЄ ЗНАЧЕННЯ В ЖИТТІ

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ

Роман Скакун

ЛІТЕРАТУРНИЙ РЕДАКТОР

Богдан Мельничук

БОГОСЛОВСЬКИЙ РЕДАКТОР

Микола Романюк

КОРЕКТОРКИ

Анна Фурман

Леся Мельник

ТЕХНІЧНИЙ РЕДАКТОР, ВЕРСТКА

Дмитро Подоляничук

ДИЗАЙН

Християнське видавництво Кана

Підписано до друку 15.10.2022.

Формат 70x100/16

Гарнітури *Arno Pro* та *Open Sans*.

Наклад 2000 прим. Зам. № 029/10.

Свідоцтво про внесення до Державного
реєстру видавців ДК № 6708 від 08.04.2019 р.

Адреса для листування:

вул. Грушевського, 23, Тернопіль, 46001

Надруковано у ПП Юнісофт.

61036, м.Харків, вул. Морозова, 13б

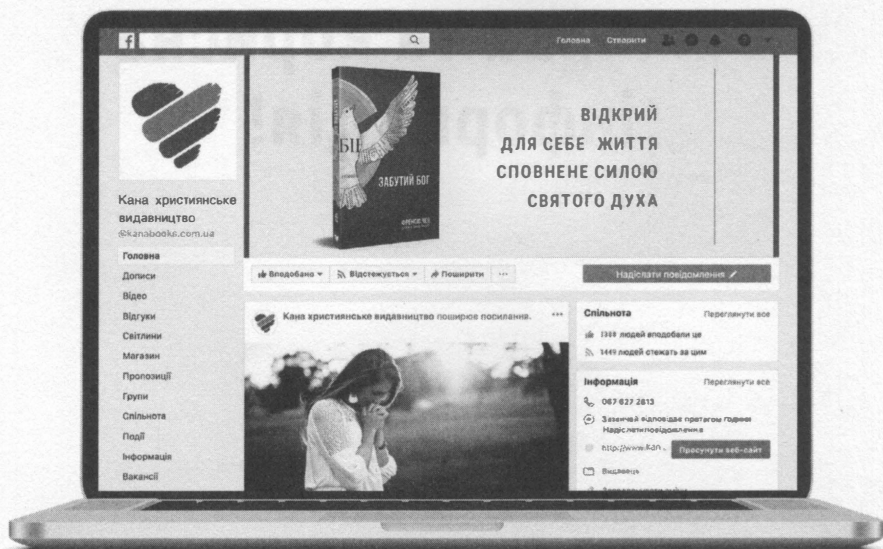
Свідоцтво ДК № 5747 від 06.11.2017 р.

**Важлива та корисна
інформація!**

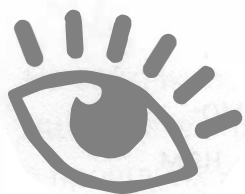
МИ В СОЦМЕРЕЖАХ!

Приєднуйтеся до нас у **Facebook!**
Будьте в курсі всіх подій та новинок.

www.facebook.com/kanabooks.com.ua

СКАНУЙ МЕНЕ

Слідкуйте за нами
в *Instagram* !

Дізнавайтеся першими
цікаву інформацію.

www.instagram.com/kana_books

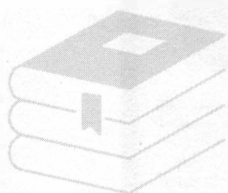
ДЕ КУПИТИ НАШІ КНИГИ

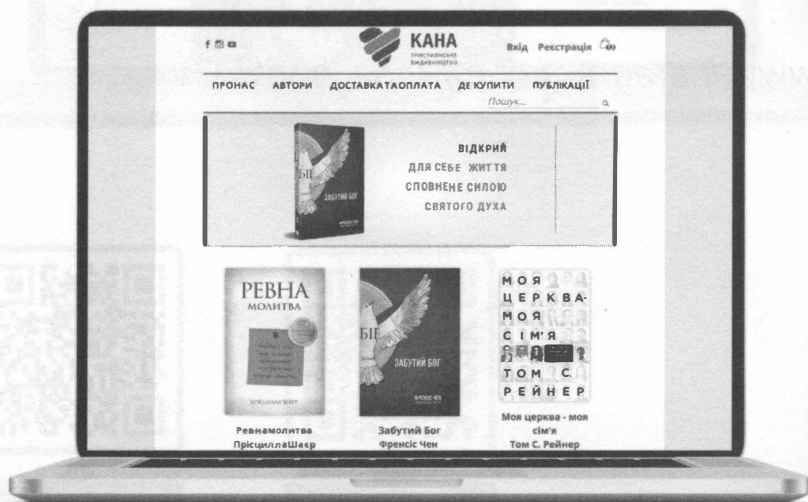
 kanabooks.com

Якщо Ви хочете придбати **більш ніж 10 книг**, наприклад, для членів церкви або в подарунок, ми готові запропонувати Вам спеціальні умови з найкращою ціною. Напишіть нам про це на адресу kana.publisher@gmail.com, і ми з Вами зв'яжемося.

Ви також можете придбати книги в нашому інтернет-магазині та в наших партнерів у Вашому місті. Їх Ви можете знайти на сайті в розділі «Де купити».

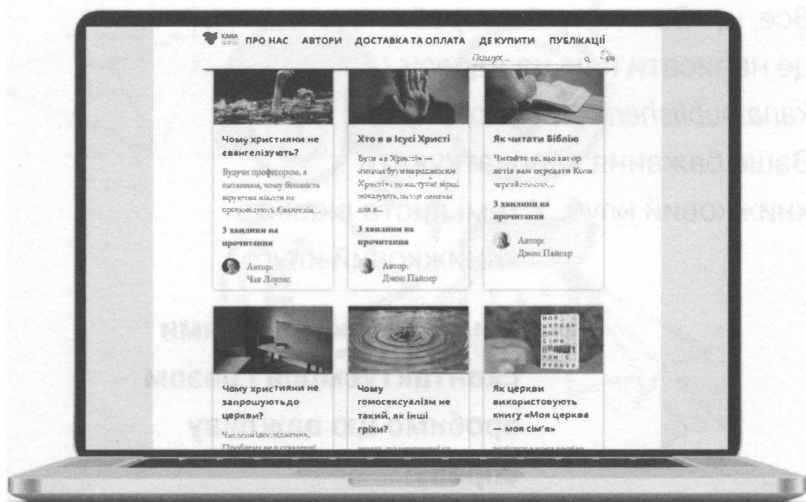
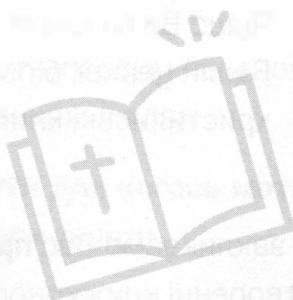

БЛОГ

На сайті www.kanabooks.com в розділі «Публікації» Ви можете знайти переклади найкращих статей з провідних християнських ресурсів, зокрема:

Christianity Today
Desiring God
The Gospel Coalition
та інші.

КНИЖКОВИЙ КЛУБ У ВАШІЙ ЦЕРКВІ!

Якщо Ви любите читати
християнські книги!

Якщо Ви усвідомлюєте
важливість таких книг
для духовного зростання!

Якщо Ви бажаєте, щоб більше людей у
Вашій церкві, більше Ваших близьких читали
християнські книги!

Ми закликаємо Вас **проявити ініціативу**
у створенні книжкового клубу у Вашій
церкві.

Все, що Вам потрібно зробити, –
це написати нам на адресу
kana.publisher@gmail.com про
Ваше бажання започаткувати
книжковий клуб. У темі листа вкажіть
«Книжковий клуб».

**Ми обов'язково з Вами
сконтактуємося і разом
зробимо цю важливу
справу!**

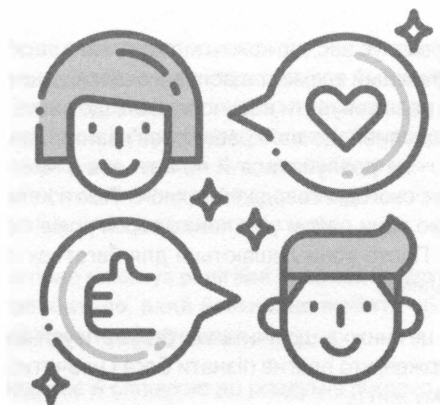
ДОПОМОЖІТЬ ЧИТАЧАМ!

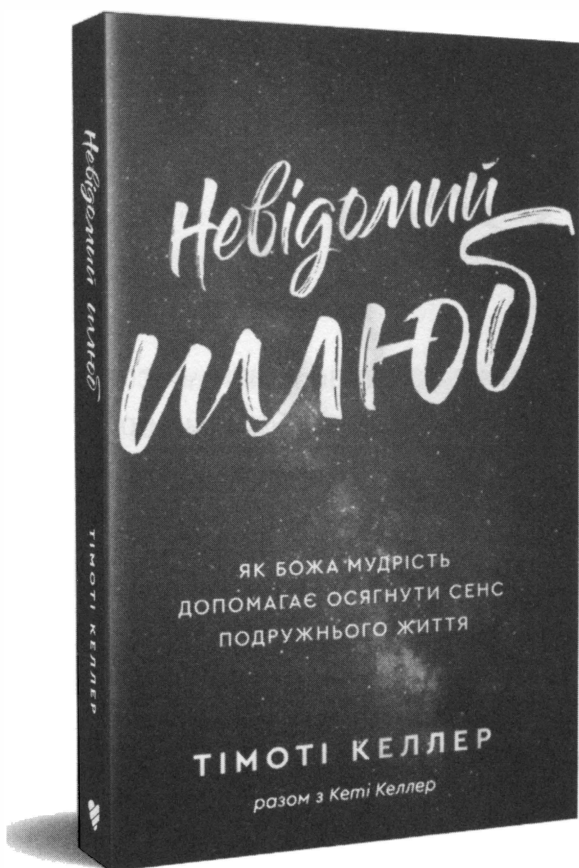

Нам як видавництву дуже важливо знати, чи сподобалася Вам книга «Ідоли серця». Тому ми просимо Вас допомогти її оцінити і залишити відгук в соцмережах.

Якщо Вам сподобалася ця книга, просимо розповісти про неї знайомим та близьким людям.

Саме Ваші слова можуть бути для когось мотивацією прочитати книгу «Ідоли серця».

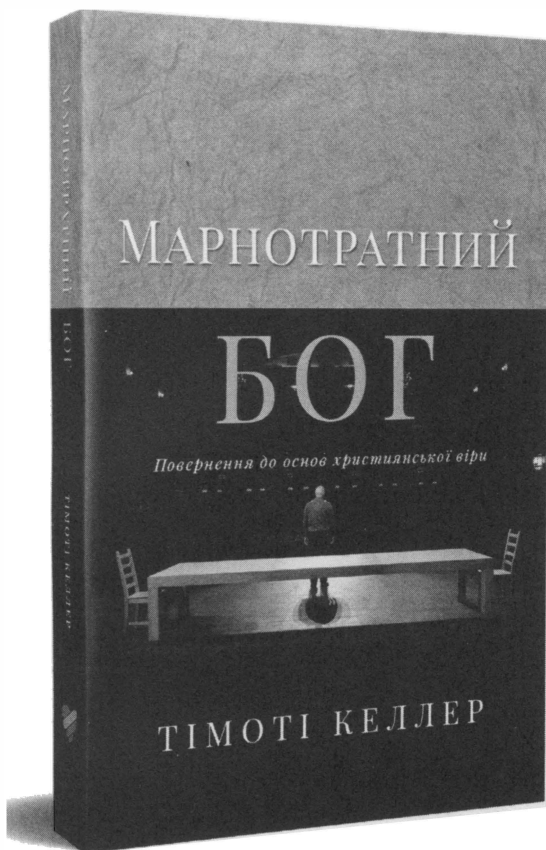

ПРИДБАТИ КНИГУ

Сучасна культура переконує вас, що кожен може знайти свою ідеальну пару; що романтика – найважливіший елемент щасливого шлюбу; що подружній партнер має допомагати вам реалізовувати ваш потенціал; що шлюб – це не назавжди, а до пори, коли ви щасливі; що найкраще розв'язання начебто нездоланих подружніх проблем – це розлучитися й почати все з чистого аркуша. Якщо коротко, то всі ці модні сьогодні твердження хибні. Тімоті Келлер разом зі своєю дружиною Кеті, з якою вони разом уже понад сорок років, показує, що шлюб – це величні стосунки. Проте вони лишаються для багатьох із нас загадовими й не до кінця зрозумілими.

«Невідомий шлюб» – це книжка, що вчить вас будувати успішний шлюб. Її просто повинен прочитати кожен, хто прагне пізнати Бога і навчитися по-справжньому любити інших у своєму житті.

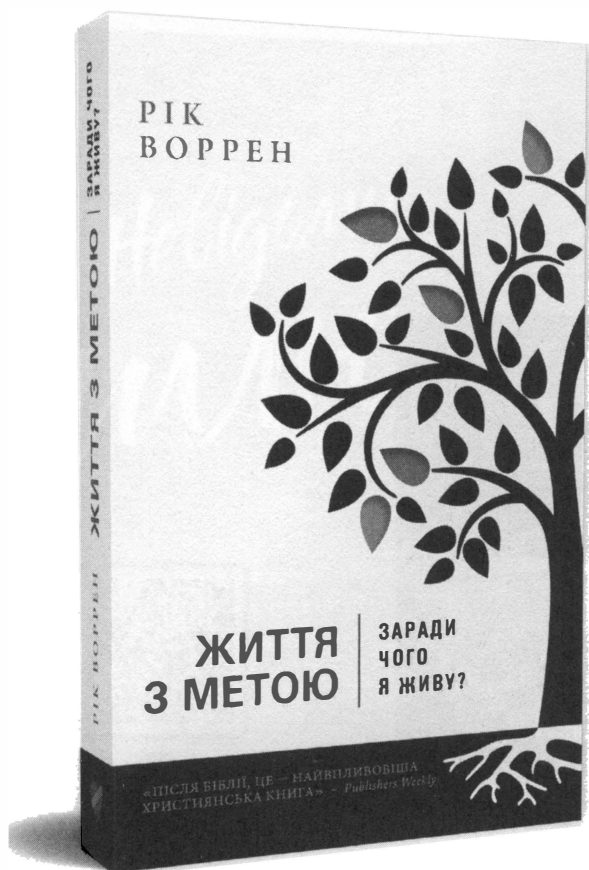

ПРИДБАТИ КНИГУ

У цій книзі Тімоті Келлер використовує притчу про блудного сина для того, щоб пролити світло на головне й найпрекрасніше послання Ісуса: Добру Новину про благодать, надію та спасіння. Келлер викриває, що притчу про блудного сина — найвідомішу з усіх Ісусових притч — досі розуміють дуже поверхово й неправильно. Він знайомить читача з усіма особами цієї позачасової історії і показує, що в ній ідеться не тільки про блудного молодшого сина, а й про старшого і, що найважливіше... про люблячого Батька.

Два сини, один — покірно виконує релігійні правила й настанови, а другий — їх усіх порушує. Один батько, який безмежно любить обох блудних синів, незважаючи на їхній бунт та відчуження.

У своїй книзі, яка надихає й спонукає до роздумів, Келлер пропонує всім: як віруючим, так і просто зацікавленим — нове розуміння ключового послання християнської віри. І це розуміння може цілковито змінити все ваше життя.

«Життя з метою» — значно більше, ніж просто книга. Це — путівник, з яким ви пройдете 42 дні незабутньої духовної подорожі. Щойно розпочнете цю мандрівку, як усвідомите, що більше ніколи не будете такими, як колись. Ви знайдете відповіді на три найважливіші питання в житті.

Чому я живу?
У чому сенс мого життя?
Заради чого я, урешті-решт, живу?

Мета, заради якої ви створені, значно більша, ніж ваші намагання «існувати на цій землі» чи «бути успішним». Ви з'явилися на землі не випадково. Ваше життя — не збіг обставин. Ще задовго до створення Всесвіту Бог уже думав про вас, Він спланував ваше народження задля виконання Своїх задумів. Його любов до вас безмежна і вона триває значно довше, ніж ті кілька десятиліть, що ви проведете на землі. Адже ви створені, щоби жити вічно! Ви створені, щоби бути з Богом!

Успіх, справжнє кохання, розкішне життя, влада та контроль...

Багато хто з нас мріє про ці речі, вбачаючи у них ключ до щастя, — однак у глибині нашого серця завжди тліє підозра, що вони можуть не справдити наших надій. Останній економічний колапс пролив нове світло на ці наші омріяні життєві цілі. Протягом кількох місяців мільйони людей втратили багатство, кар'єру, майно і щасливий шлюб. Не дивно, що так багато з них почуваються загубленими, самотніми, розчарованими та обуреними. Правда в тому, що ми перетворили ці хороші речі на богів нашого серця, котрі, однак, нездатні дати нам те, чого ми справді потребуємо. Є тільки один-єдиний Бог, який може сповна й істинно задовольнити наші прагнення, і тепер якнайкращий час, щоб особисто зустрітися з Ним знов — або вперше.

У книзі «Ідоли серця» Келлер у своєму фірмовому стилі показує нам, яким чином правильне розуміння Біблії викриває всю правду про ті фальшиві ідеали, що панують у нашому суспільстві та в наших серцях. Ця книга з її потужним посиленням зайвий раз підтвердила репутацію Келлера як критичного мислителя й побачила світ саме тоді, коли вона особливо потрібна — і віруючим, і скептикам.

«У цій книзі Келлер аргументовано й біблійно переконує, що християни не зможуть глибоко зрозуміти ні себе, ні сучасну культуру, якщо спершу не розпізнають ідолів власного серця».

CHRISTIANITY TODAY

«Пориньте в подорож цією книгою — і ви, як ніколи раніше, продіагностуєте своє серце... прочитане не залишить вас байдужими».

ДЕВІД ҐЕРНЕР

